

Міністерство освіти та науки України
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка
Кафедра історії України

Олександр Вовк

**ІСТОРІЯ ВІЙСЬК СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
(ВІД ДАВНИНИ ДО СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ)**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Суми 2021

УДК 94:355.48](100)»194»(072.057.875)

В61

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Протокол № 2 від 27.09.2021 р.)*

Рецензенти

Дегтярьов С. І., доктор історичних наук, професор Сумського державного університету

Жуков О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету

Вовк О. В.

В61 Історія військ спеціального призначення (від давнини до середини ХХ століття): Навчальний посібник. / О.В. Вовк. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. – 96 с.

Навчальний посібник з курсу з історії військ спеціального призначення розроблений для студентів-магістрантів, котрі вивчають дисципліну «Історія сил спеціальних операцій» навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин СумДПУ імені А. С. Макаренка. Посібник присвячений основним етапам створення та діяльності військ спеціального призначення у різних країнах світу від давнини до Другої світової війни.

Для викладачів, студентів історичних спеціальностей. Може бути корисним для вчителів історії, усім, хто цікавиться історією військової справи.

УДК 94:355.48](100)»194»(072.057.875)

© Вовк О. В., 2021

© ФОП Цьома С.П., 2021

© СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ВІЙСЬКА СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ ВІЙН І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ	5
1. Теоретичні аспекти вивчення історії військ спеціального призначення	5
2. Виникнення підрозділів спеціального призначення: від давнини до – Великої війни 1914–1918 рр.	12
3. Українські військові спеціальні підрозділи в роки Національної революції та після її поразки (1917–1920-ті рр.)	18
ВІЙСЬКА СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. КРАЇНИ АНТИГІТЛЕРІВСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ	25
1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Велика Британія (повітряно-десантні війська, частини командос, САС, СБС, шиндिति)	25
2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: США (повітряно-десантні війська, рейнджери, спеціальні частини)	33
3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: СРСР	38
4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Франція.....	54
5. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Польща	57
6. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Греція, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Чехословаччина, Югославія)	60
ВІЙСЬКА СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. НІМЕЧЧИНА ТА ЇЇ САТЕЛІТИ.....	66
1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Німеччина (парашутні з'єднання, частини спеціального призначення «Абверу», частини спеціального призначення військ СС і поліції).....	66
2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Італія	89
3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Угорщина, Румунія, Фінляндія.....	91
4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Японія.....	92

ВСТУП

Війська спеціального призначення у сучасному світі займають важливе значення для вирішення воєнних та політичних завдань, особливо, коли звичайні військові формування безсилі. Належна підготовка та забезпечення таких підрозділів є вельми вартісною, військовослужбовці проходять виснажливий та професійний вишкіл. Розвинені країни мають свої спеціальні підрозділи. У Збройних силах України є свої Сили спеціальних операцій. Діяльність таких військових структур є засекреченою.

Тлумачення терміну «спеціальні підрозділи» змінювалося в часі. Наприклад, на початку XX століття французи вважали такими кінних стрільців, британці – придворну кавалерію або королівську гвардію, американці – морських піхотинців, німці – прусську лейб-гвардію. У всі часи на спеціальні війська покладалися спеціальні завдання, але розуміння цих завдань з роками змінювалося. Якщо на початку XX століття мова йшла про особисту охорону монарха, яка повинна була мати шляхетне походження і певні фізіологічні риси, то з часом вивомогли до кандидатів у сили спеціальних операцій змінювалися, наголос робився не на зовнішні фізіологічні риси (зріст, краса), а на витривалість, здатність приймати рішення в критичних ситуаціях, поєднання інтелектуальних рис з фізичною підготовкою. Попри «невидимий характер» спеціальних військ, значущість їх важко переоцінити. У багатьох випадках саме ці підрозділи «створять історію», хоча про персональні дані бійців таких військ, зазвичай, відомо дуже мало.

Вивчаючи історичний процес, важливо розуміти, що рушійною силою поступу є не якісь абстрактні маси, а конкретні люди, або групи людей, результат діяльності котрих має істотний вплив на перебіг суспільно-політичних, економічних процесів, воєн. Люди, котрі беруть на себе відповідальність, часто ризикуючи власним життям, здатні змінювати світ. В умовах поширення у світі гібридної війни, наслідки якої зазнала й Україна, коли мова йде про закамуйфльовану агресію, зростає роль та значущість сил спеціальних операцій. Неформальне гасло українських військ спеціального призначення «Тихо прийшов, тихо пішов!» має стати пострахом для підступного ворога і на лінії фронту й у запіллі (тилу). А для істориків – це одна з найцікавіших, але, поки що, малодосліджених сторінок в українській історіографії.

Успішна операція українського спеціального підрозділу Головного управління розвідки Міноборони України з евакуації біженців у Кабулі у серпні 2021 року свідчить про те, що історія військ спеціального призначення – не лише події минувшини, але й наше сьогодення.

ВІЙСЬКА СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ ВІЙН І ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1. *Теоретичні аспекти вивчення історії військ спеціального призначення*
2. *Виникнення підрозділів спеціального призначення: від давнини до – Великої війни 1914–1918 рр.*
3. *Українські військові спеціальні підрозділи в роки Національної революції та після її поразки (1917-1920-ті рр.)*

1. Теоретичні аспекти вивчення історії військ спеціального призначення

Війська спеціального призначення посідають унікальне місце у воєнній історії. Їхня діяльність виходить за межі звичайної воєнної теорії, а подробиці операцій у багатьох випадках залишаються втаємниченими. Використання таких військ може мати надзвичайний стратегічний ефект. Частини сучасних Сил спеціальних операцій (ССО) здійснюють глибокі рейди, спеціальну військову розвідку, психологічні операції, воєнні дії з застосуванням спеціального виду озброєнь і тактики в тилу противника, повітряно-десантні операції, ліквідацію терористичних угруповань. Солдатів ССО єднає спільна риса – надзвичайна відданість своєму родові військ. Вояки підрозділів спеціального призначення є добровольцями, що важливо в умовах скорочення інших родів військ¹. Вступити до спеціального підрозділу означає відповідати високому стандарту професіоналізму та вмінь. Відмінність солдатів ССО – прискіпливий відбір з багатьох претендентів відповідно до його здібностей, здатність долати надзвичайні фізичні труднощі, постійне вдосконалення вмінь і навчання та бойова готовність. На відміну від звичайних родів військ, ССО мають бути наготові до ведення бойових дій не лише у воєнний, а й у мирний час. У деяких частинах бійці стають майстрами-універсалами, інші зосереджуються на вузькій спеціалізації, наприклад, боротьбі з тероризмом. Попри свій військовий фах, вони є майстрами найвищого класу у власному ремеслі. Їхній фах становить постійну смертельну загрозу. Операції ССО зазвичай розглядають як надзвичайно ризиковані, але вельми ефективні. Як зазначають дослідники історії ССО, сучасні тенденції розвитку формувань спеціального

¹ **Рід військ** – різновид війська, що призначені для безпосереднього ведення або всебічного забезпечення бою, володіють певними бойовими властивостями і мають властиве їм бойове призначення, бойову техніку і озброєння, тактику ведення бою і організацію; кожен рід військ з'являється і розвивається відповідно до історичного розвитку військової техніки і способів ведення війни. **Вид військ** – складова частина збройних сил держави, призначена для ведення бойових дій переважно в якому-небудь географічному середовищі – на суходолі, на морі, в повітрі, в космосі, в кібер-просторі. Також у різних країнах статус видів (окремих родів) військ є притаманним для окремих служб (родів військ) з окремими, специфічними функціями та завданнями.

призначення обумовлені переосмисленням їхньої ролі й місця щодо реалізації воєнно-політичної стратегії розвинутих держав, національної безпеки. Початок ХХІ століття характерний переходом до такого типу збройного протистояння, в якому вирішальна роль належить високоточній зброї та іншим нетрадиційним засобам, зокрема військам спеціального призначення, яких реформують в інтегровані сили спеціальних операцій (ССО) як самостійний компонент воєнної організації держави або її збройних сил. Причини появи ССО як своєрідного компоненту військової сили глибоко укорінені в особливостях історичного розвитку та сучасних цивілізаційних особливостях.

Розуміння значення терміну «підрозділи спеціального призначення» з часом набували відмінного значення. Наприклад, станом на 1900 р. англієць розумів під цим терміном палацову кавалерію чи бригаду королівської гвардії; француз – кінних стрільців з Венсенна; американець – корпус морської піхоти; німець – прусську лейб-гвардію. Війська спеціального призначення вирішували спеціальні завдання, але їхній зміст різнився. Раніше головним завданням була охорона глави держави (короля, цісаря, президента), а корпус морської піхоти США охороняв ще й американські амбасади. Для офіцерів таких підрозділів було важливим «шляхетне походження», належність до провідних верств суспільства. Для нижчих чинів головним критерієм відбору були зовнішні риси: зріст, будова тіла, сила. Основний наголос під час навчався приділявся фізичній підготовці та муштровому вишколу (стройова підготовка). Власним виглядом вони мали символізувати бойовий дух, звитягу, професіоналізм армії. Важливу увагу приділяли спорядженню. Офіцерів та солдатів вдягали у гарні однострої, пошиті індивідуально для кожного, виготовлені з найкращих тканин та оздоблені безліччю прикрас.

У теперішні дні підрозділами спеціального призначення називають порівняно невеликі формування всебічно вишколених бійців, котрі мають здійснювати «особливі» операції, пов'язані з підвищеним ризиком і вимагають нестандартних рішень. До їхнього числа відносяться дії в тилу ворога або там, де немає чіткої лінії фронту; придушення повстанських виступів; нейтралізація терористів; виконання таємних завдань на чужій території у мирний час. Типовими підрозділами спеціального призначення у світі є: САС у Великій Британії, парашутисти Іноземного легіону чи «група втручання» у Франції, рейнджери й «тюлені» у США, ГСГ-9 у Німеччині.

Тема діяльності спеціальних підрозділів тривалий час залишалася закритою для публічного обговорення в літературі й засобах масової інформації. 18 жовтня 1977 року німецькі командос (ГСГ-9) у складі 30 осіб знищили арабську терористичну групу з Народного визволення Палестини, що захопила літак «Ландсхут» Boeing 737-230 QC з 90 пасажирами на борту, і без втрат звільнили заручників. Відтоді інтерес до діяльності підрозділів спеціального призначення становить значний інтерес.

На сьогодні основним реальним противником ССО є нерегулярні озброєні формування партизансько-повстанського типу, котрі роблять

наголос на «зброї слабшого» – асиметричних діях, що спрямовані на нав'язування противникові бойових дій у таких умовах і за таким сценарієм, які ускладнюють втілення його військово-технічної переваги, поширюють небезпеку на важливі невійськові об'єкти, цивільне населення, передбачають виведення з ладу дешевими засобами дорогих й складних систем озброєння та інфраструктури ворога, енергійний деструктивний вплив на моральний стан вояків і цивільних мешканців у стані противника, ведення інформаційно-психологічного протистояння тощо. Набувають важливого значення класичні функції ССО колишніх західних колоніальних держав – протидія аналогічними «партизанськими» методами нерегулярним силам противника, власне антитерористична боротьба, підірив соціальної бази підтримки повстанських формувань через інформаційно-психологічний та адміністративний вплив на населення. Діяльність ССО у сучасному вигляді є закономірним підсумком, вершиною розвитку всієї воєнної історії та воєнно-політичної стратегії країн світу. Водночас слід враховувати, що застосування військової сили та ССО як її вістря може слугувати в інтересах певних країн щодо контролю над провідними ресурсними регіонами та шляхами транспортування вуглеводнів й сировини, збереження стратегічного контролю над країнами-сусідами. Це може супроводжуватися масштабним інформаційно-психологічним прикриттям під гаслом «війни з тероризмом», «захистом російськомовного населення» тощо.

За таких обставин особливої ваги набуває один з напрямків діяльності ССО – **інформаційно-психологічна війна**. Спеціалісти штабного коледжу британського міністерства оборони поділяють психологічну війну на дві основні категорії: а) стратегічна – усіма наявними засобами проти основної маси населення ворожої країни; б) тактична – спрямована проти конкретних груп людей (військових частин, гарнізонів, мешканців окремих населених пунктів, членів певних партій, груп, сект, тощо). Психологічна війна має таку мету: 1) деморалізувати противника; 2) підірвати віру щодо власної стратегії та (або) довіри до своїх керівників; 3) переконати противника щодо правоти нашої пропаганди; 4) підтримка віри й рішучості наших друзів (прибічників), що перебувають у ворожому таборі. Психологічна війна є органічною складовою будь-якої операції, в тому числі – спеціальних операцій.

Війська спеціального призначення (англ. *Special forces, commandos*) – унікальний рід військ, військовослужбовці якого підготовлені за особливою програмою вишколу, до складу якого входять підрозділи і частини різних спеціальних служб, видів збройних сил (сухопутних військ, авіації, флоту, морської піхоти тощо) та поліції, (міліції, жандармерії), внутрішніх військ, а також антитерористичні підрозділи, які призначені для боротьби і знищення терористичних формувань, проведення спеціальних операцій, організації партизанської війни, диверсійних актів в глибокому тилу противника і виконання інших складних бойових завдань (мала війна). Особовий склад даних військ має високу бойову, вогневу, фізичну і психологічну підготовку, в завдання яких входить вирішення специфічних бойових завдань силовими

методами в надзвичайно екстремальних умовах із застосуванням спеціальної тактики і засобів.

Характерні ознаки підрозділів спеціального призначення:

Особливий статус всередині галузевого відомства. Специфіка діяльності підрозділів спеціального призначення накладає відбиток на підрозділи даної категорії всередині міністерства, відомства, армії, авіації або флоту, залежно від відомчої приналежності. Діяльність кожного такого підрозділу спецпризначення закріплена окремим нормативно-правовим актом. Особливі функції вимагають більш специфічного озброєння, оснащення, обладнання, транспорту, що позначається на більш високому фінансуванні на відміну від інших підрозділів. Рівень бойової підготовки вимагає наявності посилення навчальної бази, відповідного оснащення окремих навчальних центрів.

Професійний статус. Як правило, в спецпідрозділах і спецчастинах служать за контрактом, який укладається на термін не менше трьох років, що пояснюється високою вартістю навчання та підготовки військовослужбовців підрозділів спецпризначення.

Високий рівень психологічної, ідеологічної, фізичної та бойової підготовки особового складу. Підрозділи спеціального призначення, як правило, виконують завдання у специфічних умовах, що вимагає високого рівня підготовки.

Наявність спеціальних засобів оборони й нападу. Дані підрозділи мають озброєння, оснащення і транспорт з вузьконаправленими, більш високими характеристиками, аніж у тих, які є в галузевому відомстві відповідно штатного розпису. Це обумовлено завданнями покладеними на підрозділи спеціального призначення. З економічної точки зору недоцільно оснащувати коштовним обладнанням всі військові частини. Підрозділи спеціального призначення отримують кошти вузькоспрямованої дії (напр. спеціальні засоби розвідки, спеціальні штурмові засоби). З урахуванням того, що підготовка особового складу підрозділів спецпризначенців має вищі витрати, виникає необхідність більш високого забезпечення безпеки, що вимагає наявності більш технологічних засобів захисту, забезпечення життєдіяльності та евакуації. З економічного боку, життя військовослужбовця (працівника) підрозділу спеціального призначення у театрі ведення війни, на декілька порядків більше цінують, аніж життя звичайного рядового військовослужбовця загальновійськового підрозділу.

Здатність виконувати завдання автономно в екстремальних умовах. Зважаючи на необхідність здобуття розвідувальних даних про противника, найефективнішим способом є закидання груп спеціального призначення у глибокий тил противника, де розташовані найбільш важливі об'єкти інфраструктури супротивника, а отже містять найбільш повну і цінну інформацію про об'єкт чи подію, що цікавить командування регулярних частин. Оскільки транспортування груп спеціального призначення

безпосередньо до необхідного місця на теренах противника ускладнена і зважаючи на посилену охорону, значну відстань від лінії фронту, групи спеціального призначення вимушені часто долати відстань від своєї території до об'єктів завдання пішки, пересуваючись поодаль від населених пунктів, доріг і ліній оборони. В результаті чого, захід може тривати довший час, що передбачає доставку всього екіпірування і спорядження на собі з провізією. Велика автономність груп спеціального призначення та їх навички дії в екстремальних ситуаціях необхідні їм при проведенні диверсій. Зважаючи на малочисленість груп спеціального призначення, вони зобов'язані вміти битися з набагато більшою ефективністю, ніж звичайні військовослужбовці регулярних частин, тому, що військовослужбовці спеціальних формувань у більшості випадків не мають можливості викликати підкріплення або відійти до укріплених позицій з-за відсутності їх у глибокому тилу противника. Також екстремальність умов виконання ними завдань обумовлена підвищенням активності сил противника після проведення диверсій, в результаті чого спецпризначенці змушені шукати способи і засоби повернення у свій тил, перебуваючи у дуже вузьких часових рамках.

ССО Збройних Сил України є частиною українських спеціальних підрозділів. **В Україні до спеціальних підрозділів відносять:** спеціальні підрозділи Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, Національної гвардії України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України (спецпідрозділ «Альфа»), спеціальні підрозділи та розвідувальні частини Головного управління розвідки Міністерства оборони України, спеціальні, розвідувальні та гірсько-піхотні підрозділи Сухопутних військ Збройних Сил України, підрозділи Десантно-штурмових військ Збройних Сил України, спеціальні підрозділи Військово-морських Сил України (в т.ч. Морська піхота України), спеціальні підрозділи Державної прикордонної служби України, Медичний спеціальний підрозділ України, спецпризначенці військової служби правопорядку Збройних Сил України, навчальні частини Міністерства оборони України.

Відомості про особовий склад ССО будь-якої країни уривчасті, узагальнені, оскільки діяльність ССО в минулому й в умовах сьогодення пов'язана з національною безпекою та обороною. Зокрема, інформація про діяльність Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, а також про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали з ними на конфіденційній основі, становлять державну таємницю і підлягають захисту відповідно до Закону України «Про державну таємницю». Відомості про структуру, цілі й завдання ССО подаються нами з відкритих джерел.

Сили спеціальних операцій (ССО) – окремий рід сил Збройних Сил України, до складу якого входять частини спеціального призначення і підрозділи інформаційно-психологічних спеціальних операцій, що комплектуються спеціально навченими фахівцями, які мають спеціальні можливості у сферах розвідки, прямих акцій та військової підтримки для виконання складних, небезпечних, інколи політично чутливих операцій, що

проводить командування ССО. Девізом Сил спеціальних операцій ЗСУ пропонується обрати бойове гасло Святослава Хороброго – «Іду на ви!»

Історія створення Сил спеціальних операцій ЗС України бере свій початок з 2007 року, коли була видана Директива Міністра оборони України, щодо формування Управління Сил спеціальних операцій, як структурного підрозділу Генерального штабу ЗС України. Спроба анексії Криму Росією і війна на Донбасі прискорили процес формування ССО. Завдяки бойовому досвіду, набутому військово-політичним керівництвом та підрозділами спеціального призначення, з'явилась необхідність відокремлення Сил спеціальних операцій в окремий рід сил. 20 квітня 2015 року начальник Управління спеціальних операцій Генштабу Сергій Кривоніс повідомив, що у Генеральному штабі ЗСУ підтримали пропозицію створити окрему структуру Сил спеціальних операцій, котра підпорядковуватиметься Міністерству оборони України. Створення Сил спеціальних операцій було передбачено у Стратегічному оборонному бюлетені України 2016 року, розрахованому на період до 2020 року. 5 січня 2016 року Міністр оборони призначив командувачем Управління Сил спеціальних операцій (ССО) генерал-майора Ігоря Луньова, який раніше був першим заступником командувача Високомобільних десантних військ. Чинний начальник Управління спеціальних операцій Генштабу Сергій Кривонос призначений першим заступником командувача ССО. 14 травня 2016 року відбувся перший випуск 29 інструкторів навчально-тренувального центру Сил спеціальних операцій кваліфікаційного курсу в рамках програми Об'єднаної багатонаціональної групи (США, Литва, Латвія, Естонія). 16 червня 2016 року Верховна Рада дозволила створити сили спеціальних операцій та високомобільні десантні війська. Законом вносяться зміни до закону про збройні сили України, якими визначається, що до окремих родів військ належать Сили спеціальних операцій Збройних Сил України, Десантно-штурмові війська Збройних Сил України. 26 липня 2016 року Президент П. Порошенко підписав Указ «Про День Сил спеціальних операцій Збройних Сил України». Глава держави зазначив, що враховуючи важливу роль Сил спеціальних операцій Збройних Сил України у забезпеченні обороноздатності держави та героїзм особового складу, виявлений під час проведення антитерористичної операції на Сході України, прийняв рішення встановити в Україні День Сил спеціальних операцій ЗСУ, який відзначається щорічно 29 липня.

На початку липня 2017 року бійці 140-го центру СпО брали участь у навчаннях Flaming Sword 2017 (Литва). Три тижні, 1000 бійців з 9 країн. У 2019 році загін українських Сил спеціальних операцій у форматі Special Operation Task Group пройде сертифікацію і з 2020 року заступить на бойове чергування у складі підрозділів NATO Response Force. 29 липня 2017 року Міністр оборони України повідомив про збільшення фінансування сил спеціальних операцій, зокрема додаткові кошти планується направити на розбудову навчального центру. У березні 2018 року президентом України було затверджено «Положення про Сили спеціальних операцій Збройних Сил України». У червні 2019 року вперше в історії підрозділ з країни – не члена

НАТО пройшов сертифікацію як підрозділ ССО (SOF) і має право залучатися в Сили швидкого реагування НАТО. Ним став 140-й центр Сил спеціальних операцій ЗС України. Водночас зростає зацікавлення фахівців з воєнної історії питаннями розвитку свійськ спеціального призначення. Зокрема, слід згадати про українського науковця М. Жирохова.²

Завдання та цілі ССО. Функції, завдання та особливості діяльності Сил спеціальних операцій Збройних Сил України визначаються законами України та Положенням, яке затверджує Президент України. Органи військового управління та військові частини розвідки, Сил спеціальних операцій Збройних сил України відповідно до закону можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та/або спеціальних дій, забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави. Сили спеціальних операцій Збройних Сил України здійснюють ведення спеціальної розвідки.

Закон України «Про оборону України» дає визначення **спеціальна операція** – сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, які проводяться за єдиним замислом самостійно або у взаємодії з військовими частинами, підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів України та інших складових сил оборони для виконання завдань.

Спеціальна розвідка – комплекс заходів і дій для добування, опрацювання і доведення розвідувальної інформації в інтересах підготовки та ведення (підтримки) операцій, бойових і спеціальних дій з використанням визначених способів добування відомостей, в тому числі встановлення конфіденційного співробітництва з особами за добровільною згодою.

Структура ССО ЗС України:

Командування Сил спеціальних операцій (м. Київ);

Частини спеціального призначення:

3-й окремий полк спеціального призначення (м. Кропивницький);

8-й окремий полк спеціального призначення (м. Хмельницький);

73-й морський центр спеціального призначення (м. Очаків Миколаївської області);

140-й окремий центр спеціального призначення (м. Хмельницький).

Частини та підрозділи інформаційно-психологічних спеціальних операцій:

Головний центр інформаційно-психологічних операцій;

² Жирохов М. 3-й отдельный полк специального назначения. Донбасс, 2014-2015. Киев: Patriot Book, 2019; Жирохов М. 8-й отдельный полк специального назначения. Донбасс, 2014-2016. Киев: Київ: Patriot Book, 2019; Жирохов М. 73-й морской центр специального назначения. Донбасс 2014-2016. Киев: Patriot Book, 2019; Жирохов М. 3 окремий полк спеціального призначення в бою. Київ: Patriot Book, 2020; Жирохов М. 73-й морський центр спеціальних операцій в бою. Київ: Patriot Book, 2021.

16-й загін інформаційно-психологічних операцій (с. Гуйва Житомирської області);

72-й центр інформаційно-психологічних операцій (м. Бровари Київської області);

74-й центр інформаційно-психологічних операцій (м. Львів);

83-й центр інформаційно-психологічних операцій (м. Одеса).

Навчальні частини:

142-й навчально-тренувальний центр Сил спеціальних операцій (м. Бердичів Житомирської області).

Частини забезпечення:

99-й окремий батальйон управління та забезпечення (м. Бровари Київської області).

На сучасному етапі до **типових завдань** ССО країн світу відносяться:

1. рейди та сучасні бойові дії;
2. психологічні операції;
3. здобуття розвідувальної інформації за лінією фронту;
4. робота «цивільної адміністрації» (залучення на свій бік населення);
5. створення агентурних мереж;
6. навчання іноземних армій, поліцейних і безпекових сил (так зване «примноження сили»);
7. пошук, евакуація й доставка полонених, заручників;
8. медична допомога;
9. впровадження в структуру спецслужб і військових організацій з метою шпигунства або знищення людей, що представляють загрозу державі (в тому числі і на території інших держав);
10. підготовка до переворотів, повалення режимів;
11. виявлення, ідентифікація та визначення цілей для власних засобів ураження;
12. антитерористичні операції.

Отже сучасні війська спеціального призначення, зокрема, сили спеціальних операцій, є елітарною складовою збройних сил, правоохоронних служб країн світу. Це порівняно невеликі формування всебічно навчених бійців, котрі мають здійснювати «особливі» операції, пов'язані з підвищеним ризиком і вимагають нестандартних рішень. Діяльність ССО пов'язана з перебуванням в тилу ворога або там, де немає чіткої лінії фронту, придушенням повстанських виступів, нейтралізацією терористів, виконанням таємних завдань на чужій території у мирний час, здійсненням психологічних операцій.

2. Виникнення підрозділів спеціального призначення: від давнини до – Великої війни 1914–1918 рр.

Війська спеціального призначення різних країн мають власну історію. Проте, спеціальні військові форми і методи, які застосовувалися з глибокої давнини й до сьогодення, мають набагато глибшу історію, ніж поява перших особливих підрозділів. Прообраз тактики військ спеціального призначення ми можемо помітити у греків гомерівського періоду з їхнім легендарним «троянським конем». Старозавітна Юдита, котра пробирається у табір противника, вводить ворога в оману і вбиває Олоферна, – це теж певний прообраз «спецпризначенки». Діяльність у ворожому тилу – один з елементів військової тактики середньовічних асасинів (таємна войовнича організація нізаритської гілки мусульманської секти ісмаїлітів). Можна припустити, що різні правителі у різні історичні періоди та на різних континентах час від часу могли використовувати певні підрозділи для виконання завдань, які в сучасну добу покладаються на війська спеціального призначення. Але ці підрозділи ще не були такими військами, оскільки минули століття до того часу, коли у збройних силах країн починають з'являтися подібні бойові одиниці на офіційній чи постійній основі. Навіть у середині XX століття серед військових різних держав точилися дискусії, чи потрібно країні мати війська спеціального призначення на регулярній основі. Це на початку XXI століття, коли у світі тривають локальні збройні конфлікти, гібридні війни, міжнародний тероризм, – відповідь очевидна: потрібно! Але до усвідомлення цієї думки військове світове військо мистецтво мало пройти тривалий шлях. Передісторія деяких сучасних військ спеціального призначення нараховує понад 200 років. Наприклад, витоки Сил спеціальних операцій США сягають середини – другої половини XVIII століття. Передісторією виникнення спеціальних підрозділів стала діяльність на англійському боці загонів рейнджерів (тобто «лісників», «мисливців», «волоцюг»), котрі з'явилися під час Семирічної війни 1756–1763 рр. між Англією та Францією і відзначилися на боці англійців ударами по французьким комунікаціям у долині Гудзону. Тоді «батько» рейнджерів, майор Роберт Роджерз (1731–1795), за успіхи у боях з індіанцями – союзниками Франції – отримав у командування 60-й Королівський піхотний полк. На цій посаді він уклав знаменитий статут рейнджерів з 19 пунктів³, які зберегли свою актуальність

³ **Накази рейнджерам Роджерза**

1. Ніколи нічого не забувай.
2. Май з собою мушкет, чистий, як свисток; начищений тесак; шістдесят зарядів пороху та куль, і будь щохвилини напоготові до здійснення маршу.
3. Здійснюючи марш, рухайся безшумно, наче ти вистежуєш оленя. Знайди протвника першим.
4. Говори правду про те, що ти бачиш і робиш. Армія залежить від нашої правдивої інформації. Ти можеш брехати все, що завгодно, коли розповідаєш іншим про рейнджерів, але ніколи не брешти рейнджеру або офіцеру.
5. Використовуй до кінця всі шанси.
6. Здійснюючи марш, ми йдемо по одинці, на достатній віддалі одне від одного, щоб один постріл не убив двох людей.

донині. Зокрема, Роберт Роджерз навчав постійній пильності та боєготовності, правдиво передавати розвідувальну інформацію, запобігати невинуватому ризику, іншим тактичним способам, необхідним для партизанських дій. Рейнджери Роджерза (Roger's Rangers) – це була рота допоміжних військ британської армії проти французьких колоній та їхніх індіанських союзників в роки останньої франко-індіанської війни, що була складовою Семирічної війни у Північній Америці. Цей підрозділ легкої піхоти був сформований майором Р. Роджерзом для швидкого розгортання з метою рекогносцировки та здійснення спецоперацій диверсійного та контртерористичного характеру, зокрема, проти індіанців, котрі воювали проти англійців. Смілива тактика рейнджерів була дуже ефективною. Рота Р. Роджерза наприкінці 1750-х років стала головною розвідувальною групою британців. В якості новобранців Р. Роджерз набирив особовий склад серед індіанців, котрі таким чином служили британській армії, не перебуваючи у строю військах. Головною перевагою цього підрозділу в очах командування було збирання розвідувальної інформації про противника. Після війни кілька рейнджерів стали впливовими лідерами революції та війни за незалежність північноамериканських колоній, а більшість брало активну участь у бойових діях проти англійців. Під час війни Північноамериканських штатів 1775–1783 рр. за незалежність від британської корони повстанці протиставили тактиці британської армії тактику аборигенів Америки – індіанців. Повсталі використовували досвід засідок і несподіваних нападів з використанням особливостей лісової місцевості. Колоністи віднайшли власну тактику, що виявилася результативнішою, ніж у регулярної армії противника.

7. Якщо ми воюємо на болоті, або м'якій землі, ми розгортаємося в лінію – так нас важче вистежити.

8. Здійснюючи марш, ми рухаємося до самої ночі, не даючи противнику жодного шансу напасти на нас.

9. Перебуваючи на привалі, половина групи спить, в той час, коли інша половина пильнує.

10. Якщо ми взяли полонених, то тримаємо їх окремо до того часу, поки не допитаємо, щоби вони не могли домовитися між собою й вигадати для нас якусь історію

11. Не повертайся додому тим же шляхом.

12. Не має значення, як ви йдете – великою групою чи малою. Кожна група має розвідників на 20 ярдів попереду, 20 ярдів на кожному фланзі та 20 ярдів позаду. Таким чином, основна група не буде заскочена зненацька.

13. Щовечора ми домовляємося про те, де зустрітися в разі оточення переважаючими силами противника.

14. Не сідай їсти, поки не виставиш чатових.

15. Не спи на світанку. Світанок – це звичний час нападу індіанців і французів.

16. Не переходь річку, використовуючи відомий брід.

17. Якщо хтось тебе переслідує, зроби коло та повернись на свій слід, щоб раптово напасти на того, хто хотів напасти на тебе.

18. Ніколи не стій, якщо противник іде на тебе. Присядь на коліно, ляж на землю, сховайся за деревом.

19. Підпускай ворога достатньо близько для удару, потім завдай його та, відстрибнувши, прикінчи його своїм тесаком.

Майор Роберт Роджерз, 1759 р.

Згодом війни з сусідами та корінним індіанським населенням за розширення території, що велися упродовж XIX століття, породили різноманітні форми спеціальних підрозділів. Наприклад, розвідувальною діяльністю займалися так звані індіанські скаути, або зірвіголови, на зразок «мексиканської розвідувальної роти». Цей розвідувально-диверсійний підрозділ (формувався з переважно кримінального елементу та авантюристів) організували генерали Закарі Тейлор і Вінфілд Скотт під час війни 1846–1848 років з Мексикою. У результаті війни американці завоювали величезну територію, що становить тепер третину площі США. Під час Громадянської війни в США 1861–1865 рр. загони рейнджерів діяли у складі армії як Півдня, так і Півночі. Спеціальні підрозділи використовувалися США під час Іспансько-американської війни 1898 р. 5 червня 1898 р. американський десант у Сантьяго-де-Куба підтримав тритисячний загін повстанців, що визначило результат бою за острів. Під час цієї війни американська розвідка вдалася до створення «легендованих» повстанських загонів, що певною стало прообразом появи у 1950-х роках «партизанських» спеціальних військ, відомих як «зелені берети».

У Чорноморському козацькому війську, а згодом у Кубанському козацькому війську у XIX столітті діяли пластуни – розвідники і влучні стрільці, котрі брали участь в охороні кордону вздовж р. Кубані (у засідках, винесених перед основною лінією кордону) та у воєнних експедиціях проти черкесів. Перші штатні команди пластунів із 96 осіб при кожному полку й батальйоні було створено у 1842 р., а в 1870 р. піхотні батальйони було перейменовано на пластунські.

На початку XX століття ще переважала думка про те, що майбутнє війни визначає чисельність військ. Індивідуальним здібностям та спеціальній підготовці офіцерів та солдатів приділяли меншої ваги. Солдатів розглядали як елемент військової машини. Переглянути цю думку довелося лише в часи Великої війни (1914–1918 рр.). Примусовий набір на службу до війська, велетенські втрати погано вишколених солдатів – таким був гіркий досвід. Під час кривавих битв з'явилися сприятливі передумови для організації перших сучасних підрозділів спеціального призначення. Хоча, теоретики і штабісти й надалі вважали, що вирішальну роль відіграють не окремі особистості, а людські маси. Розробка і впровадження нової військової техніки давала сподівання про перемогу без багатотисячних втрат. Героями війни ставали ті, хто міг якнайкраще впоратися з машинами, наприклад, льотчики. В роки Великої війни здобували славу й ті вояки інших родів військ, котрим вдалося уникнути вбивчої позиційної боротьби в окопах. Вони іменувалися партизанами або диверсійними групами. Саме від них почався розвиток підрозділів спеціального призначення.

Британський полковник Томас Едвард Лоуренс («Лоуренс Аравійський», 1888–1935) відіграв велику роль в організації повстання арабів проти Османської імперії в роки Великої війни. Створена й керована ним партизанська армія, що складалася з кочових арабських племен, прогнала турків з Хіджазу (тепер – одна з провінцій Саудівської Аравії). Арабські

з'єднання нараховували не більше двох тисяч осіб, що було у вісім разів менше за турецькі війська. Метою повстанців було знищення шляхів сполучення, комунікації, інфраструктури противника.

Німецький військовий діяч, генерал Пауль Еміль фон Леттов-Форбек (1870–1964) відзначився обороною німецьких колоній в Східно-Африканській кампанії під час Першої світової війни. У 1914 р. він керував німецькими колоніальними військами в Танганьїці (тепер частина Танзанії). Протягом понад чотирьох років, з силами, що не перевищували кількох тисяч солдатів, успішно протистояв значно переважаючим силам супротивника, що становили кількості тисяч військовиків британської, бельгійської та португальської армій. Форбек розподілив свої сили на 14 рот, кожна з яких складалася з 16-20 німців та близько 200 африканців та 250 носильщиків для транспортування спорядження та боєприпасів. Рота відповідала поняттю «летючий загін». Вона діяла самостійно, швидко пересувалася по терену, іноді об'єднувалася з іншими підрозділами для участі у значніших операціях. У 1915 р. Форбек уникав значних битв, розподіливши свої роти на ланки по 10 чоловік. Ці групи атакували на території Кенії залізничні лінії, шляхи сполучення. Попри широкомасштабні дії військ Англії та її союзників, що становили у 1918 р. 350 000 чоловік, невловимого противника не вдалося перемогти. До кінця кампанії втрати колоніальних військ Англії та її союзників становили 80 000 чоловік, більшість з яких померло від хвороб. Форбек склав зброю 17 листопада 1918 р. після повідомлення про завершення війни. Не зазнавши жодної поразки на полі бою, фон Леттов-Форбек став єдиним німецьким командиром, що вів успішні дії на території британських колоній в Африці за часів Великої війни.

Станом на 1915 р., коли війна на Західному фронті набула затяжного та позиційного характеру, почали формувати спеціальні штурмові групи, завдання яких полягало в подоланні укріплень противника. В англійській армії ці групи склалися лише з добровольців, котрі, як виявив досвід, з огляду на раптовість нападу, зазнавали менших втрат за наступаючі слідом за ними війська. На західному фронті командири батальйонів, а іноді й рот самостійно розробляли, опановували різні методи позиційної війни в окопах, що дозволяли виконувати бойові завдання з найменшими втратами серед бійців. Першими почали спеціалізуватися щодо подолання ворожих укріплень штурмові групи, сформовані з мешканців британських домініонів: Австралії, Канади, Нової Зеландії, Південної Африки. На 1918 р. існували вже й суто англійські частини спеціального призначення. Солдатів штурмових груп почали іменувати «каскадерами». Штурмові групи просуvalися вглибину позицій противника – т. зв. «вільне проникнення».

Французи та італійці досить швидко відмовилися від створення штурмових груп на користь спеціальних підрозділів (італ. «ардіті»⁴). Німці

⁴ **Ардіті** – італійські штурмові загони часів Великої війни (1914–1918), що склалися із особливо сміливих солдат. Ардіті (ardito) перекладається з італійської як сміливий. Були засновані влітку 1917 року полковником Джузеппе Альберто Бассі. Ці спеціальні

також організували подібні з'єднання з однорідною структурою та чітко визначеною сферою діяльності. Наприклад, наприкінці 1915 р. батальйон під керівництвом Віллі Рора (Віллі Мартін Ернст Рор, 1877–1930) був цілком переозброєний (мали на озброєнні ручні гранати, гранатомети, легкі кулемети, міномети, вогнемети). Солдатів одягли в експериментальне спорядження – шоломи у вигляді перевернутого відра для вугілля, черевики, легкі броньовані напівжилети. Батальйон (штурмова частина «Рор») став першим сучасним підрозділом такого типу. На початку 1917 р. генеральний квартирмейстер німецьких збройних сил Еріх фон Людендорф (1865–1937) видав наказ про створення нових з'єднань цього типу. Мова йшла вже про штурмові дивізії. Помилкою військового керівництва було зосередження найбільш боездатних офіцерів, унтер-офіцерів та солдатів зі своїх частин у штурмові, де опинилася чверть особового складу німецької армії на Західному фронті. Використання на одній ділянці фронту найпрофесійніших вояків позбавляло армію її ядра. Підрозділи спеціального призначення були ефективні у невеликих операціях на різних відтинках фронту, але їхня концентрація і розгром протягом 1918 р. підірвали міць німецької армії, що врешті призвело до її поразки.

У листопаді 1917 р. віце-адмірал Роджер Кейс (Роджер Джон Броунлоу Кейс, 1872–1945) запропонував адміралтейству план морського десанту, метою якого було знищення німецьких підводних човнів на бельгійському узбережжі. Завдання покладалося на добровольців 4-го батальйону Королівської морської піхоти, екіпажів різних кораблів. Солдати були озброєні ручними кулеметами, вогнеметами, гранатами й гранатометами, палашами, ножами, кастетами. Під час операції 23 квітня 1916 р. англійці зазнали високих втрат (750 вбитих та поранених), але вона позитивно вплинула на бойовий дух взагалі.

У 1918 р. командував ВПС США генерал-майор Вільям Мітчелл (Вільям Лендрам «Біллі» Мітчелл, 1879–1936) запропонував план десантної атаки з повітря, що мала принести перемогу Антанті. План передбачав підготовку американського парашутного десанту на базі 1-ї дивізії піхоти, його транспортування на літаках «Гендлі Пейдж» (Hendley Page V|1500) англійських ВПС, десантування в німецькому запіллі в районі Менін-Руле (Бельгія). Разом з піхотою планувалося десантування легкої артилерії, кулеметів, боєприпасів та спорядження. Операцію планували на лютий 1919 р., але закінчення війни зупинило підготовку.

Таким чином, вперше спеціальні підрозділи у воєнних діях почали використовувати у XVIII столітті у Північній Америці. Перші підрозділи спеціального призначення сучасного типу виникають під час Великої війни (1914–1918). Це – штурмові групи піхоти, десантні групи флоту, парашутисти. Важливим бойовим досвідом для розбудови в майбутньому

військові загони були призначені для подолання ворожого захисту та підготовки плацдарму до широкомасштабного наступу.

спеціальних підрозділів було використання англійських, німецьких партизанських груп у Африці.

3. Українські військові спеціальні підрозділи в роки Національної революції та після її поразки (1917–1920-ті рр.)

Елементи, властиві військам спеціального призначення, ми можемо знайти у діяльності запорозьких козаків. Зокрема, на думку деяких дослідників, у процесі формування розвідувально-дозорної системи запорожців відокремилася особлива категорія командного складу козацтва – «польові ватажки», котрі очолювали козацькі роз'їзди або диверсійно-розвідувальні загони. Вони були фаховими керівниками, добре орієнтувалися на місцевості, мали здібності до маскування, ведення бою з переважаючими силами противника, знання мов, тактики дій в степових умовах. Першорядного значення козацька розвідка надавала збиранню інформації військового характеру (чисельність, час і напрямок просування ворожих підрозділів). Також іноді практикувалося засилання розвідників до ворожого табору, захоплення «язиків». Походи козаків на морі мають певну подібність до майбутніх морських десантних операцій спеціальних підрозділів. З кінця 1650 р. до літа 1651 р. військом Богдана Хмельницького було проведено грандіозну за своїми масштабами операцію направлення близько двох тисяч розвідників до Галичини та Польщі з метою збирання інформації різноманітного характеру, здійснення диверсійних актів та підготовки повстань. Їхня діяльність мала керований, а не стихійний характер. Диверсійні акти спрямовувалися на послаблення військового потенціалу Речі Посполитої. Першою вдалою операцією цього типу була ліквідація у травні 1648 р. паромних переправ через Дніпро в районі Черкас, Домонтова, Сокирної, Бучача, Стайок, Терехтемирова, Ржищева, що завадило планам Я. Вишневецького переправитися на Правобережжя. Диверсії вирізнялися розмаїттям: організація пожеже у містах; підпали шляхетських дворів, майна; виведення з ладу вогнепальної зброї у залагах та фортецях; захоплення коней; позбавлення противника можливості використання питної води; спроби організації замахів на шляхетських лідерів. Варто згадати й про такий прийом, як дезінформація противника за допомогою агентів чи заздалегідь заплановане «щире каяття» полонених, що передавали ворогові неправдиву інформацію. Втрата Україною державності стала на перешкоді існування українського війська і, в тому числі, формуванню властивих для армій різних країн спеціальних підрозділів.

У роки Великої війни (1914–1918 рр.), як вже зазначалося, у складі німецької армії почали формуватися штурмові групи. Подібне явище характерне й для війська Австро-Угорщини. Хоча такі підрозділи формувалися у складі піхотних дивізій, у легіоні Українських січових стрільців «пробоевий відділ» було створено в чоті «боротьби зблизка». Вояки носили стандартний однострій. На ліктях кітелів та колінах штанів

нашивали посилення зі шкіри. На голову штурмовики одягали сталеві шоломи. До екіпірування слід також віднести мішки для гранат, що одягали на шию та з'єднували на спині. Озброєння складалося з короткого кавалерійського карабіну системи Манліхера М. 95, багнета та ручних гранат різних систем.

Нові сподівання щодо майбутнього України та її збройних сил з'явилися у 1917 р. з поваленням російської монархії, проголошенням Української Народної Республіки, що проголосила незалежність у січні 1918 р. Існування військової загрози Україні з боку радянської Росії змусили керівництво УНР вжити заходів до військового будівництва. Одним з найважливіших кроків у цьому напрямку було створення за рішенням Генерального Секретаріату військових справ у листопаді 1917 р. Генерального штабу української армії. Його очолив генерал О. Бобровський, а його заступниками стали полковники О. Сливинський та Е. Кільчевський. На жаль, Генеральний штаб не мав спеціалізованого підрозділу військової розвідки, і це був не єдиний прорахунок організаторів військового будівництва в УНР. Розбудові вищих органів управління збройними силами (і в тому числі - військовими спецслужбами) суттєво заважала ідеологізація державного життя країни, перенесення партійного лобізму на питання державотворення. Все це негативно впливало на підбір кадрів і функціонування військових установ. керівництво Центральної Ради виявилось неспроможним налагодити конструктивну роботу з розбудови силових структур УНР.

23 березня 1918 р. в Малій Раді з декларацією, котра подавалась до затвердження, від імені Ради міністрів виступив її Голова В. Голубович. У декларації зазначається про те, що завданням Військового міністерства є організація на демократичних основах такої регулярної армії, яка зможе потім перейти до міліційного принципу. У березні 1918 р. начальник Генерального штабу Армії УНР полковник О. Сливинський здійснив його структурну реорганізацію. Генштаб відтепер складався з двох генерал-квартирмейстерств. Перше – займалося управлінням оперативною діяльністю армії, а друге – проблемами розбудови самих збройних сил. Крім цих головних підрозділів, Генштаб мав і окремі структури, що зобов'язані були забезпечувати армію конфіденційною службовою інформацією, а саме: «розвідковий» підрозділ на чолі з підполковником Володимиром Колосовським (1884–1944) і підрозділ закордонного зв'язку під керівництвом генерала Олександра Березовського (1867–1940), який мав організовувати роботу військового аташату УНР. Згідно з наказом військового міністра УНР від 11 квітня 1918 р. розвідувальний підрозділ отримав статус відділу 1-го генерал-квартирмейстерства. За станом на 19 квітня 1918 р. зазначений розвідувальний (дослідчий) відділ за штатом мав такі посади: начальника, його помічника, двох офіцерів для доручень, двох перекладачів і одного урядовця. Таким чином, можна вважати, що в період Центральної Ради відокремився апарат військової розвідки республіки. Головною причиною втрати влади Центральною Радою та її Генеральним Секретаріатом є те, що вони не приділили своєчасно уваги не лише створенню повноцінних органів

безпеки, а й боєздатної регулярної армії. В української еліти того періоду не було єдиної думки щодо політичного режиму і перспективного розвитку, стабільних поглядів стосовно основних засад державної влади в Україні.

Дбаючи про встановлення стабільного правопорядку в Україні, Гетьман П.Скоропадський затвердив 18 травня 1918 р. постанову Ради Міністрів «Про зміну існуючих законів про міліцію і утворення Державної варти». Відповідно до неї перетворення «міліції» на «Державну варту» зумовлювало уточнення структури та функцій цього відомства. На нього покладалися як боротьба з кримінальною злочинністю, так і виконання контррозвідувальних завдань, протидія особливо небезпечним замахам на державний лад. Запроваджувалась чітка організаційно-функціональна структура центральних і місцевих органів Державної варти.

Перспектива появи в Українській Державі могутньої армії не відповідала інтересам Німеччини та Аівстро-Угорщини, які намагалися уповільнити роботу з формування українського війська. На початку червня 1918 р. було вирішено створити в Києві з'єднання на зразок російської імператорської гвардії. Це була Сердюцька дивізія, що мала складатися з чотирьох піших, гарматного і кінного (Лубенського) полку, а також інженерної сотні. Старшинами дивізії мали бути бойові офіцери, бажано нагороджені орденом Святого Георгія чи Георгієвською зброєю, козаками – діти заможних селян. Через те, що бракувало бажаних, призивали новобранців на загальних підставах. Укомплектувати дивізію цілком не вдалося, хоча за чисельністю (близько 6 тисяч) вона була найчисельнішим збройним формуванням Української Держави.

Існувало «Положення про особисту Охоронну команду Гетьмана». Це був короткий підзаконний акт, який частково регламентував діяльність чинів особистої Охоронної команди П. Скоропадського, що виконувала функції фізичної охорони Гетьмана та членів його родини. З точки зору інтересів контррозвідки це Положення містить лише основні принципи взаємодії особистої Охоронної команди Гетьмана із спеціальним органом – Особливим відділом штабу Гетьмана і місцевими розшуковими підрозділами. До сил безпеки Гетьмана відносився і Загін окремого призначення, який складався з двох взводів. У кожному з них було 3 стрілецьких і 1 панцерний відділи. Загін окремого призначення являв собою підрозділ швидкого реагування і застосування в різних екстремальних ситуаціях.

У період Гетьманату П.Скоропадського почали здійснюватися спеціальні операції за кордоном, зокрема, на Кубані, спрямовані на підтримку союзних політичних сил та протидію агресивним планам стосовно України. Ці операції здійснювалися через можливості представницьких резидентур у взаємодії з відомствами військових й міжнародних справ. Цікаві пропозиції щодо поширення присутності українських спецслужб на Кубані й підготовки там збройного повстання проти Доброармії містилися в інформації українського розвідника-журналіста (прізвище невідоме) від грудня 1918 р. про становище на Кубані і на Дону. Запропонований план був спрямований на створення умов довгострокової розвідувальної присутності

України на Кубані шляхом побудови розгалуженої резидентури в краї. Вона мала маскуватися під представництво українських засобів масової інформації. Передбачалося створити «головне інформаційне бюро на Кубані під виглядом видавництва, заснувати на місцях на Кубані і Чорноморщині філії бюро, ці філії мають насадити в кожне село і станицю своїх агентів під виглядом дрібних продавців газет... та крамарників на селі». Рекомендувалося для прикриття агентурної роботи широко залучати можливості українського кооперативного руху в регіоні та осередки товариства «Просвіта». Передбачалося, що українська резидентура не тільки буде вести збір необхідної інформації, але й активно впливати через місцеві засоби масової інформації на формування громадської думки в інтересах України. У міру посилення позицій українських спецслужб в регіоні планувалося перейти до підготовки збройного повстання проти «білих». Для цього пропонувалося направити «10 надійних людей» для формування підпільних «бойових організацій». За умов внутрішніх труднощів Гетьманату, протидії спецслужб «білих», такі плани не були здійснені, хоча їх наявність переконливо свідчить про масштабну роботу українських розвідувальних органів на зовнішньому фронті, розширення їх службового інструментарію, набуття професійного досвіду й вдалий підбір ініціативних кадрів, спроможних проводити активні закордонні заходи.

У серпні 1918 р. у складі Української Армії було сформовано три частини для виконання спеціальних завдань з розширення території Української Держави: Чорноморський кіш (мав діяти на Кубані), Окремий загін запорізьких низових козаків (мав діяти в низов'ї Дунаю та Бессарабії, окупованих Румунією) та Окремий загін січових стрільців (мав діяти в Галичині, яка належала союзній Австро-Угорщині. Перша з цих частин мала складатися із 3 піших куренів та 1 гарматної батареї, а дві інші – з 1 пішого куреня та 1 гарматної батареї. Ці частини мали бути своєрідним збройним авангардом Української Держави у тих регіонах, які вважалися української територією, але офіційно не входили до складу України. Але на практиці Української Держави забракло військ навіть для підтримання внутрішнього порядку та захисту від зовнішньої агресії.

Офіційною датою створення Армії УНР можна вважати 24 листопада 1918 р., коли С. Петлюра підписав наказ, що став правовою підставою творення збройних сил. Основу нового війська склали частини Української армії, що перейшли на бік Директорії, новостворені військові частини, а також селянські повстанські загони. Більшість новостворених частин не вирізнялася високою дисципліною та боєздатністю. Це позначилося на ефективності боротьби Армії УНР протягом 1919–1920 рр.

Організацію збройної боротьби за відновлення суверенної української державності активно продовжував спеціальний орган Державного Центру УНР в екзилі – Партизансько-Повстанський Штаб (ППШ), котрий дислокувався на території Польщі у Тарнові, а згодом у Львові. Головною метою його діяльності була підготовка повстання для повалення радянської влади в Україні. Крім того, керівництво ППШ готувало збройні формування

Армії УНР до переходу через польсько-радянський кордон у травні 1921 р. Головними організаторами й керівниками Штабу стали відомі воєначальники УНР генерал-хорунжий Юрій Тютюнник (1891–1930) та полковник Юрій Отмарштайн (1890–1922).

Механізм підготовки та проведення операцій з метою повалення радянської влади в Україні включав: центральний апарат ППШ і його осередки на радянському кордоні, органи управління партизансько-повстанськими формуваннями на території УСРР, самі партизансько-повстанські загони та підпільні групи. Виділяються такі важливі напрями роботи ППШ, як здійснення розвідувальних та контррозвідувальних заходів відповідними підрозділами, керівництво розвідувально-підривною діяльністю спеціальних ланок повстансько-підпільного руху в УСРР, підготовка цих сил та військ УНР до відкритого виступу. Структура центрального апарату протягом існування ППШ зазнавала певних змін, проте чітко визначилися провідні підрозділи, що керували роботою на головних ділянках підготовки збройного повстання. Це відділи: оперативний (на чолі з полковником Ю. Отмарштайном), організаційний (полковник Л. Ступницький), розвідувальний (полковник О. Кузьмінський), адміністративно-політичний (полковник Добротворський). За станом на 21 жовтня 1921 р. особовий склад центрального апарату ППШ налічував кілька десятків військовослужбовців, цивільних спеціалістів та канцелярських працівників

Серйозною спробою підняти велике повстання в Україні, яке б призвело до повалення більшовицької влади, був організований Партизансько-Повстанським штабом військ УНР Другого зимового походу, або Листопадового рейду. Повстанська рамія під проводом Ю. Тютюнника силами трьох груп (Бессарабської, Подільської та Волинської), які разом нараховували близько 1500 бійців, спробувала перейти з території Польщі на Правобережну Україну та з'єднатися з місцевими повстанцями, але не досягла успіху. Бессарабська та Подільська групи були змушені відступити, а Волинська група була розбита у 17 листопада 1921 р. Попри те, що ще кілька років повстанські загони в Україні чинили опір, але брак централізованого командування, своєчасної збройної допомоги ззовні та ряд інших факторів призвели до поразки збройної боротьби.

У структурі Державного Центру УНР в екзилі спеціальні служби Головної Команди військ відігравали провідну роль на відміну від подібних інституцій МВС. Це природно, оскільки повалення радянської влади в Україні планувалося переважно за допомогою збройної сили – наявних у його розпорядженні військових формувань у Польщі та Румунії, а також партизансько-повстанських загонів на території УСРР. У військовому відомстві діяла дещо трансформована за нових умов Розвідочна управа з розвідувальним й контррозвідувальним підрозділами, Інформаційним бюро, закордонним відділом. Їх діяльність в еміграційний період (1921 р.) в документах відображена фрагментарно.

Крім ППШ, за межами УСРР діяли й інші підпільні організації, що ставили за мету відновлення української державності. Це, зокрема, Українська Військова Організація (УВО).

Із середини 1920 р. у Галичині існувала нелегальна організація колишніх вояків-українців «Воля», що складалася з головної колегії та шести окружних і підпорядкованих їм повітових колегій. Останні керували роботою таємних військових організацій, вели облік українських офіцерів та солдатів запасу 18-35 років, збирали зброю та амуніцію. На засіданні стрілецької ради у липні 1920 р. та на з'їзді представників військово-патріотичних організацій 31 серпня 1920 р. у Празі ухвалюється рішення заснувати Військову організацію (після 1924 р. – Українська військова організація). У 1921 р. її очолив Євген Коновалець (1891–1938). Начальна команда УВО (до 1922 р. – Начальна колегія) активно взялася за організацію воєнної діяльності цієї організації в Галичині, зокрема за накопичення зброї та вибухівки, значну частину якої постачали з Чехословаччини. Саботажі, експропріація майна та політичні атентати стали згодом основними формами діяльності УВО. Наприклад, з жовтня 1921 до серпня 1922 р. МВС Польщі зареєструвала 8 нападів на державні установи й урядовців, 24 акції саботажу та напади на об'єкти зв'язку, 7 підпалів майна польських колоністів. Протягом 1922 р. УВО здійснила в Західній Україні 38 диверсій: знищення артилерійського складу в Ряшеві, залізничного моста в Яворові, псування телефонних ліній, вибухи на залізницях і нафтопромислах та інших об'єктах. УВО також проводила роботу зі шкільництвом, гімназійною та студентською молоддю для залучення до організації та збереження віри у відродження української державності.

У завершальний період Великої війни (1914–1917) намітилася загальна тенденція до створення спеціальних військових підрозділів. Тяжке становище українського війська обумовило те, що такі структури або залишалися в проекті (доба Гетьманату) або змушені були діяти з території, що контролювалася іншими державами (ППШ, УВО).

Література:

1. Александров С. Современные тенденции развития спецназа иностранных государств // Неизвестная разведка. 2006. № 1–2. С. 34–40.
2. Бачинська О., Чухліб Т. Історія козацтва після зруйнування Запорозької Січі (1775–1905). Київ, 2016. С. 351–352.
3. Барыкин В. М., Велесов С. Л. Силы специальных операций и способы борьбы с ними // Военная мысль. 2001. № 2. С. 12–15.
4. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ, 2006.
5. Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С., Семука А.І. Гострі кігті орла. Сили спеціальних операцій США: історія та сучасність. Монографія. Київ, 2010.
6. Веденєєв Д. Організація розвідувально-дозornoї служби українського козацтва // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного

- розвитку. Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читан. Київ – Черкаси, 1995. С.208–210.
7. Вортман Д.Я. Пластуни // Енциклопедія Історії України: у 10 т. Т.8: Па–Прик. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ, 2011. С. 269.
 8. Информационно-психологическая войн / Сост.-ред. А.Е. Тарас. Минск, 2016.
 9. Козлов С.В. Спецназ ГРУ: очерки истории. Историческая энциклопедия в 5 книгах. Кн. 1.: Исторические предпосылки создания спецназа. Том 1: 1707–1941. Москва, 2013.
 10. Крысько В.Г. Секреты психологической войны (цели, задачи, методы, формы, опыт) / Под общ. ред. А.Е. Тараса. Минск, 1999.
 11. Макнаб К. Психологическая подготовка подразделений специального назначения. Москва, 2002.
 12. Миллер Д. Коммандос: Выдающиеся операции спецподразделений. Минск, 2016.
 13. Монолатій І. Українські легіонери: Формування та бойовий шлях Українських Січових Стрільців, 1914–1918 рр. Київ, 2008.
 14. Особая подготовка подразделений спецназа: Учебное пособие / М.В Гальский, Э.Ю Янпалтис. Минск, 1998.
 15. Пінак Є, Чмир М. Військо Української революції 1917–1921 років. Харків, 2017.
 16. Сили спеціальних операцій / Ukrainian Military Pages. Режим доступу: <http://www.ukrmilitary.com/p/specially-forces-operations.html>
 17. Сідак В. «Очі і вуха» армії УНР. Деякі фрагменти про створення і діяльність військової розвідки Директори УНР // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1995. № 1-2. С. 281–290.
 18. Сідак В. Радянські спецслужби в дезорганізації української еміграції у міжвоєнний період // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки. – 2007. Вип. 9. С. 360–366.
 19. Сідак В.С., Вронська Т.В. Спецслужби держави без території: люди, події, факти. Київ, 2003.
 20. Сідак, В. С. Національні спецслужби в період Української революції 1917 - 1921 рр. (Невідомі сторінки історії): Монографія. Київ : Видав. дім «Альтернативи», 1998. 320 с.
 21. Титенко С. Силы специальных операций: развитие продолжается // Известная разведка. 2008. № 1. С. 50–59.
 22. Хома І. Євген Коновалець. Харків, 2016.
 23. Юнгер Е. В стальных грозах / Переклад з німецької Ю. Прохаська. Чернівці, 2014.
 24. Юнгер Е. Вогонь і кров / пер. з німецької О. Андрієвської. Київ, 2018. 336 с.

Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни. Країни антигітлерівської коаліції

- 1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Велика Британія (повітряно-десантні війська, частини командос, САС, СБС, шиндिति)*
- 2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: США (повітряно-десантні війська, рейнджери, спеціальні частини)*
- 3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: СРСР*
- 4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Франція*
- 5. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Польща*
- 6. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Греція, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Чехословаччина, Югославія)*

1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Велика Британія (повітряно-десантні війська, частини командос, САС, СБС, шиндिति)

Повітряно-десантні війська

Після закінчення Великої війни (1914–1918 рр.) у Великій Британії побутувала думка про те, що будь-які спроби в Європі розв'язати війну можна придушити економічними санкціями. З огляду на це, у розвитку збройних сил настало певне затишшя. Структура збройних сил залишалася практично незмінною. Поява у світі на початку 1930-х років повітряно-десантних військ викликала у британців скептицизм. Навіть використання Німеччиною парашутних частин під час кампаній у Норвегії та на Заході у 1940 р. не переконало ортодоксальних британських військовиків щодо необхідності створення власних аналогічних підрозділів. Наполеглива позиція В. Черчилля, котрий видав 22 червня 1940 р. наказ про початок формування різних частин спеціального призначення, в тому числі Парашутного корпусу. На відміну від німців, пріоритет віддавався сухопутним військам, а не ВПС. Ще до виходу наказу, з травня 1940 р. з ініціативи В. Черчилля розпочалася підготовка окремого парашутного батальйону. Німецька операція на о. Крит у 1941 р. остаточно переконала британців щодо створення власних повітряно-десантних військ. Штаб королівських ВПС розпочав діяльність з формування на травень 1942 р. п'ятитисячної парашутної бригади, що дістала порядковий номер 1 – її основою був 11-й батальйон Спеціальної авіаційної служби. На завершальному етапі підготовки потрібно було підготувати таку ж кількість парашутистів для комплектування 6-ї бригади. У перспективі обидві бригади мали перетворитися на повітряно-десантні дивізії. Командував парашутистами генерал-майор Фредерік Браунінг (1896–1965). Невдовзі до існуючого Парашутного полку – 1-го батальйону долучилися 2-й та 3-й.

Таким чином, у листопаді 1941 р. було сформовано основу 1-ї бригади, що розташовувалася у графстві Вілтшир. К ці часи до лав десантників потрапив майор Джон Фрост (1912–1993), що згодом особливо відзначився під Брюневілем, у Тунісі, Арнемі. Десантники невдовзі стали гордістю збройних сил. У повсякденні їх називали «paras» (скорочення від paratroopers – парашутисти), або «Red Devils» (за барвою беретів).

Основою британських повітряно-десантних військ стали 1-ша та 6-та повітряно-десантні дивізії (Airborne Division), формування яких завершилося на 1943 р. Наприкінці війни до них приєдналася 6-та дивізія (нараховувала 12 тис. чол.). До її складу входили дві парашутні бригади (Parachute Brigade)– 3-тя, 5-та, а також одна посадочна (Air-landing Brigade) – 6-та. Кожна бригада складалася з трьох батальйонів. Розвідувальний полк (6-th Airborne Reconnaissance Regiment) дістав на озброєння легкі танки «Tetrarch». На 1944 р. на озброєнні повітряно-десантної дивізії перебували легкі танки, протитанкові, зенітні, легкі гармати, гранатомети, станкові та ручні кулемети, пістолети-кулемети, гвинтівки, пістолети.

Крім власне англійських частин, повітряно-десантні війська поповнив 1-й Канадський парашутний батальйон (1st Canadian Parachute Battalion), сформований 1 липня 1942 р. Після вишколу він увійшов до складу 6-ї повітряно-десантної дивізії і взяв участь у боях в Європі. Крім першого батальйону, канадці укомплектували ще три. До них долучилися також один австралійський та один південноафриканський батальйони. Загальна чисельність британських повітряно-десантних війська була 88 000 чоловік. Після розгортання формування повітряно-десантних військ у метрополії, аналогічна діяльність розпочалася в Британській Індії. Фактично перший загін десантників сформували 15 травня 1941 р., але офіційно про створення 50-ї індійської парашутної бригади повідомили лише у жовтні 1941 р. Бригада складалася з 151-го британського, 152-го індійського та 153-го гуркського парашутних батальйонів.

З кінця 1942 р. британці починають здійснювати повітряно-десантні операції на узбережжі Ла-Маншу, Північній Африці, Сицилії, Південній Італії, Греції.

Частини командос

Слово «commando» увійшло до англійської мови від їх противників у англо-бурській війні (1899–1902 рр.) – бурів. Слово позначало летючі кавалерійські загони, які успішно вели партизанську війну з британцями у Південній Африці, використовуючи незвичну на той час тактику hit and run – «бий і втікай». Після евакуації британців з Дюнкерка у травні 1940 р. німці практично опанували всю берегову лінію континентальної Європи. Англія, за оцінками Імперського генерального штабу, навряд чи змогла б тривалий час протистояти в разі висадки німецького десанту. Це спонукало до В. Черчилля до думки про можливу організацію превентивного удару на узбережні позиції німців. 4 червня 1940 р. старший офіцер військового міністерства підполковник Дадлі Кларк (1899–1974) накреслив приблизний план створення частин особливого призначення. Д. Кларк (уродженець Південної

Африки) запропонував назвати нові частини терміном «командос», на що схвально відгукнувся В. Черчілль. Британські військові високопосадовці неприхильно поставилися до творення частин спеціального призначення, що, на їх думку, лише заважало формувати боєздатну армію, позбавляючи її якісних кадрів. Попри це, 20 червня 1940 р. було оголошено про вербування добровольців у диверсанти. Вже 24 червня 1940 р. 115 солдатів та офіцерів зі складу 11-й добровольчої роти здійснили свій перший рейд до Булоні з метою здійснити розвідку боєм та схопити «язиків». Попри не вельми вдалу операцію, офіційна британська пропаганда розповіла про успішну розвідувальну акцію. Невдалою виявилася й спроба 14 липня здійснити британцями подібну акцію на о. Джерсі.

Нова доба діяльності командос розпочалася з організації Управління об'єднаних операцій. Його очолив адмірал Роджер Кіз (1872–1945). Адмірал взяв на себе координацію дій флоту та авіації з проведенням рейдів. Р. Кіз розпочав реорганізацію спеціальних частин. На осінь 1940 р. британці завершили формування окремих загонів командос чисельністю до батальйона. Кожен загін нараховував десять взводів по 50 чоловік. У жовтня 1940 р. загони об'єднали у тимчасове з'єднання – бригаду особливого призначення (Special Service Brigade). Вона нараховувала п'ять батальйонів особливого призначення (Special Service Battalion; по дві роти в кожному). Бригаду планували використати в якості мобільного резерву проти ворожих десантів. Коли вірогідність німецького вторгнення минула, кожен батальйон став складатися зі штабу та двох загонів commando). У лютому 1941 р. група командос висадилася з парашутами у Південній Італії, де здійснила успішну диверсію.

У 1941 р. було усунуто батальйонну структуру. На березень бригада складалася з 11 загонів, кожен з яких поділявся на шість взводів (3 офіцери та 62 солдати). Критерії відбору та програма підготовки особового складу спочатку розроблялися командирами загонів. Для подальшої уніфікації та стандартизації підготовки командир 2-го загону командос підполковник Чарльз Ньюмен (Огастес Чарльз Ньюмен, 1904–1972) розробив правила тактики дій та індивідуальної бойової підготовки. Згодом цей звід правил було визнано стандартним і названо «Катехизисом»⁵.

⁵ «Катехизис» командос

1. Завдання спеціальної служби - підготувати першокласних солдатів, готових боротися з супротивником у будь-якій точці земної кулі.
2. Ведення диверсійної діяльності вимагає наявності ініціативи, відмінної фізичної підготовки і прекрасного володіння зброєю. Добитися успіху можливо лише у тому випадку, якщо кожен командос самостійно продумуватиме свої дії, причому здійснювати це швидко і потім негайно діяти. Діяти необхідно самостійно, враховуючи, що реальна тактична ситуація може виявитися дуже далекою від тієї, що передбачалася.
3. Командос повинні постійно підтримувати в собі високий наступальний бойовий дух.
4. Командос зобов'язані постійно удосконалювати рівень своєї фізичної підготовки. Усі командос повинні уміти швидко пересуватися на місцевості, роблячи від п'яти до семи миль в годину з повною викладкою.

Невдовзі англійці розпочали підготовку командос до виконання їх головних завдань – диверсійних рейдів. З травня 1940 р. в Шотландії у гірській місцевості діяла школа диверсійної війни, де курсанти вишколювалися спільно з десантниками САС. Протягом 1941 р. загони командос здійснили ряд операцій на терені Північної Африки, на півночі Франції, Норвегії. Зокрема, завдяки діям командос на Лофотенських островах британці захопили деталі німецької шифрувальної машини «Enigma», що дало можливість для прочитання німецьких військових шифрів протягом цілої війни.

27 жовтня 1941 р. на посад начальника Управління об'єднаних операцій замість Кіза було призначено капітана 1-го рангу Луїса Маунтбеттена (Луїс Френсіс Альберт Віктор Ніколас Маунтбеттен, 1-й граф Маунтбеттен Бірманський, 1900–1979). Л. Маунтбеттен запланував створити частини командос у складі морської піхоти, централізувати підготовку особового складу всіх підрозділів у шотландському місті Акнакаррі. Операції командос у цей час були спрямовані головним чином на узбережжя Норвегії, що

-
5. Командос повинні уміти підійматися на схили гір будь-якого рівня складності. Альпіністська підготовка є невід'ємною частиною загальних навичок командос.
 6. Командос повинні відмінно володіти прийомами бою без зброї.
 7. Командос повинні уміти керувати шлюпками та іншими десантно-висадковими засобами незалежно від часу доби. Морська підготовка важлива не менше, ніж сухопутна.
 8. Командос зобов'язані уміти упевнено діяти в нічний час. Усі командос повинні вільно орієнтуватися на місцевості за допомогою компаса.
 9. Командос зобов'язані уміти читати мапу і запам'ятовувати на пам'ять заданий маршрут.
 10. Командос повинні уміти підтримувати зв'язок за допомогою прапорного семафора, знати азбуку Морзе і володіти радіопередавачем.
 11. Командос повинні розбиратися в механізмах і способах застосування вибухових пристроїв і володіти прийомами диверсійної війни. Командос повинні упевнено поводитися з вибуховими пристроями усіх відомих типів і уміти закладати міні-пастки.
 12. Особлива увага повинна приділятися підготовці командос прийомам ведення як наступальних, так і оборонних вуличних боїв. Командос повинні уміти долати будь-які типи природних і штучних перешкод.
 13. Командос повинні уміти керувати мотоциклами, автомашинами (легковими і вантажними), танками, поїздами і моторними човнами.
 14. Командос повинні володіти прийомами виживання у безлюдній місцевості, а також уміти прохарчуватися впродовж усієї операції.
 15. Командос зобов'язані уміти надавати першу медичну допомогу як собі, так і своїм товаришам. Командос повинні уміти накладати на вогнепальні поранення перев'язки і доставляти поранених до медпункту.
 16. Усе це – лише мало що з того, чим кожен командос повинен володіти досконало. Проте передусім від командос потрібно залізну дисципліну і постійне прагнення до вдосконалення своїх навичок.
 17. Командос живуть на квартирах і харчуються самотійно. З цією метою їм виплачується добова платня у розмірі 6 шилінгів 8 пенсів. (*Офіцерські добові становили 13 шилінгів 4 пенси*)
 18. Будь-який командос, що, хоч би протягом нетривалого часу, не відповідає переліченим вище вимогам, відраховується назад до своєї військової частини.

спонукало німців залишати тут у 1944 р. 370 000 військ, артилерію, що могли б стати у Нормандії. Протягом 1941 р. підрозділи командос діяли у Північній Африці, Середземному морі, Близькому Сході.

Наприкінці 1942 р. Роберт Е. Лейкок очолив бригаду особливого призначення, куди на той час входили 14 загонів командос: 1–6-й, 9-й, 12-й, 14-й, 30-й, 26-й, 10-й міжсоюзницький (англійці, французи, норвежці, голландці, поляки) та два загони сформовані морською піхотою – 40-й та 41-й. Крім цього, у бригаді перебувало відділення катерів особливого призначення (Special Boat Section) та спеціальні групи управління об'єднаними операціями (Combined Operations Assault Pilotage Parties), відділення тилового забезпечення (Commando Depot Section) та база спецпідготовки в полярних умовах. Крім армії, в 1942 р. частини командос почала створювати морська піхота Великої Британії. Відтепер морські піхотинці фактично перетворилися на командос, об'єднаних у кілька Royal Marine Commando. У 1942 р. англійці почали здійснювати великомасштабні комбіновані рейди з залученням повітряно-десантних, військово-повітряних сил, флоту і частин командос. Однією з найвідоміших операцій була організована Управлінням об'єднаних операцій атака у березні 1942 р. Сен-Назера – великого порту на східному узбережжі Франції. Для проведення операції був задіяний 2-й загін командос чисельністю 44 офіцери та 233 солдати. Протягом 1942 р. частини командос використовували в операції з захоплення британцями Мадагаскару, у Північній Африці. 19 серпня 1942 р. у Дьєппській операції взяли участь, крім інших частин, війська особливого призначення (3-й, 4-й, 10-й міжсоюзницькі загони, 1-й загін командос (батальйон А) морської піхоти, невеликий контингент американських рейнджерів. З 6000 учасників десанту 4000 загинуло, було поранено чи потрапило в полон. Жорстоке поводження британців з німецькими полоненими під час атаки спонукало в подальшому А. Гітлера видати у жовтні 1942 р. горезвісний наказ про те, що всіх бійців диверсійних частин та підрозділів, захоплених в полон, слід розстрілювати на місці.

Дьєппська операція спонукала британських військових в подальшому створити велику кількість допоміжних частин спеціального призначення, що були покликані забезпечувати спільно з командос висадку великої кількості військ на узбережжя, що добре обороняється противником. З цією метою була створена берегова команда Королівського військово-морського флоту.

На 1943 р. англійці та американці оволоділи стратегічною ініціативою у Середземному морі, на північному сході Європи. Сили спеціальних операцій мали тепер виконувати дещо інші завдання. Потреба в командос в тому вигляді, в якому вони існували з 1940 р. зникла. У цей час посаду начальника Управління об'єднаними операціями займає колишній командир Бригади особливого призначення Р. Лейкок. Загони командос зазнали реорганізації і в подальшому використовувалися в якості легкої штурмової піхоти. Наприкінці 1943 р. всі 16 загонів командос об'єднали в чотири бригади особливого призначення. Вищою оперативною одиницею, що об'єднувала бригади, була група особливого призначення, яку очолив генерал-майор

Р. Дж. Стерджес (1891–1970). У своєму складі група налічувала також загін кораблів спеціального призначення та інженерно-саперний загін морської піхоти, загін забезпечення, центр загальної підготовки, центр навчання веденню бою в умовах високогір'я, а також «група другого ешелону» морської піхоти. Штурмові загони командос мали висаджуватися під час десанту в перших лавах, а ділі – діяти як піхота. Бригади особливого призначення брали участь у висадці союзників в Нормандії та операціях у Середземному морі, Бірмі. У 1946 р. було розформовано армійські частини командос. 3-тя бригада була перейменована на бригаду командос морської піхоти. Решта з'єднань командос розформована.

Спеціальна авіаційна служба (САС)

17 липня 1940 р. В. Черчилль видав наказ про заснування Служби спеціальних операцій (Special Operations Executive – SOE). До її функцій входила координація здійснення диверсій на окупованих німцями теренах. Першим керівником ССО був Г'ю Долтон, згодом – лорд Волмер. Завдання ССО полягало в здійсненні перешкод європейській промисловості, контрольованій німцями, відтягування з фронту для підтримки окупаційного режиму максимальної кількості німецьких військ. На 1944 р. в окупованій Німеччиною Європі (крім Італії) діяло близько 7500 розвідників та бойовиків ССО. Її агенти керували величезною мережею організацій та осередків руху спротиву у різних країнах. У 1944 р. ССО володіла 60 спеціальними школами з підготовки диверсантів, розвідників, радистів та інших фахівців.

Історія Спеціальної авіаційної служби (САС) пов'язана зі створенням частин командос. У листопаді 1940 р. особовий склад 1-го та 2-го загонів командос пройшов курс парашутної підготовки. Рота Х 2-го батальйону здійснила успішне десантування та підриг акведука Траджино на Півдні Італії у лютому 1941 р. Після цього 2-й батальйон командос було перейменовано на 11-й батальйон Спеціальної повітряної служби (Special Air Service – SAS), який став однією з основ майбутньої САС. Цей батальйон невдовзі став основою для формування у 1941 р. 1-ї парашутної бригади, що стала ядром британських повітряно-десантних військ. Наприкінці літа 1941 р. солдати 50-го загону авіаційної бригади с особливого призначення (1-ша парашутна) увійшли до складу відновленого 2-го загону армійських командос.

Засновником британських парашутистів-диверсантів вважається Арчібальд Девід Стерлінг (1915–1990). Після початку війни його призвали на службу до Шотландського гвардійського батальйону у званні лейтенанта. У 1940 р. він добровольцем записався до 8-го загону командос. На противагу тактиці морських десантів Д. Стерлінг запропонував власну, що ґрунтувалася на прориві лінії фронту невеликими мобільними загонами, здатними завдати противнику значних збитків. Кращим способом дій мало бути десантування на парашутах штурмової групи, що мала після виконання завдання об'єднатися з групою прикриття (висувалася в певний район автомобільним транспортом). Стерлінг запропонував створити невеликий диверсійний підрозділ для здійснення рейдів в тилу німецько-італійських військ у Африці. Його бійці мали висадитися з парашутами поблизу ворожих летовищ,

закладати там міни та фугаси уповільненої дії, відступати до зумовленого місця, де їх мали забрати групи «далекого пошуку в пустелі» (Long Range Desert Groups – LRDG) – рухливі загони глибинної розвідки.

У жовтні 1941 р. у Північній Африці Д. Стерлінг очолив диверсійний загін (L Detachment, загін Л), що складався з 66 чоловік. Загін відповідно до штатного розпису увійшов до Спеціальної авіаційної служби, хоча не мав нічого спільного з 11-м батальйоном САС, дислокованим у Великій Британії. Стерлінг переконав командування про те, що єдиним можливим способом використання його сил є операції стратегічного характеру: рейди на об'єкти, розташовані у глибокому тилу. З листопада 1941 р. загін Стерлінга розпочав бойові операції, зокрема, рейди на летовища противника. Протягом кількох тижнів загону вдалося знищити близько 100 німецьких та італійських літаків – більше, ніж збили льотчики за цей же час. На кінець 1942 р. загін досягнув 390 чоловік. Під час своїх рейдів загін почав використовувати повнопривідні всюдиходи «Willys» – джипи, які під час бою вишиковувалися у спеціально розроблений бойовий порядок. У жовтні 1942 р. загін L, що налічував на той час 500 чоловік, офіційно перейменували на 1-й полк Спеціальної авіаційної служби (1st SAS Regiment), який став першою її великою бойовою одиницею. Полк продовжив бойові дії на Півночі Африки. Після потрапляння Д. Стерлінга на початку 1943 р. до німецького полону, 1-й полк очолив «Педді» Мейн – колишній боець 11-го загону командос, підлеглий Стерлінга. У цей час розпочалося формування 2-го полку САС під керівництвом Вільяма Стерлінга, брата Девіда. Полк досягнув повної боєготовності у травні 1943 р.

САС у остаточно сформованому вигляді стала розвідувально-диверсійним повітряно-десантним підрозділом сухопутних військ та ВПС. До складу САС увійшла значна кількість окремих батальйонів та інших підрозділів, більша частина яких згодом була об'єднана у полки. До кінця війни до Авіаційної служби увійшли 2-й англійський, 3-й та 4-й французький, 5-й бельгійський полки, що були об'єднані у 1944 р. в окрему бригаду. Її очолив колишній офіцер командос, бригадир Майкл Калверт (Джеймс Майкл Калверт, Шалений Майк, Mad Mike, 1913–1998). 1-м полком командував Блер «Педді» Мейн, 2-м – Вільям Стерлінг. Серед великої кількості напівофіційних формувань САС у січні 1944 р. на території Шотландії було створено 1-шу бригаду, до якої увійшли 1-й та 2-й англійські полки САС, а також дві французьких, одна бельгійська ескадрилья, ескадрилья зв'язку.

Потягом війни парашутисти частин особливого призначення воювали у Європі, Північній Африці, на Тихому океані, Далекому Сході, Бірмі, Малайї, Індокитаї. Як і в частинах командос, у САС було вироблено стислий перелік вимог до кандидатів на службу. Стерлінг вважав, що кожен боець має бути дисциплінованим, ініціативним, постійно прагнути до вдосконалення своїх навичок та мати почуття гумору.

Після завершення війни, 8 жовтня 1945 р., бригади САС розформували: 3-й та 4-й полки повернули до французької армії, а 5-й – до Бельгії.

Загін катерів особливого призначення

Слідом за створенням численних частин командос, здатних захоплювати та утримувати великі берегові об'єкти, англійці взялися до формування невеликих підрозділів, чиєю метою було завдання невеликих атак з моря. Ці загони підпорядковувалися Управлінню спеціальних операцій та діяли спільно з командос, особливо САС. У 1941 р. Управлінню спеціальних операцій були перепідпорядковані створені того ж року 62-й батальйон командос (STS 62; Загін зі здійснення дрібномасштабних рейдів – Small Raiding Force), а також відома Ескадра катерів особливого призначення (Special Boat Squadron), що зародилася як 101-й взвод 6-го загону командос (згодом стала однією з найпрофесійніших та утаємничених частин спеціального призначення). Підрозділи призначалися для оперативного використання в рейдах на інший бік Ла-Маншу.

Загін диверсантів СБС (SBS, відділення катерів особливого призначення) сформували наприкінці 1940 р. з метою здійснення невеликих рейдів на французьке узбережжя, але наступного року його спрямували на Близький Схід.

Крім згаданих частин, 27 червня 1942 р. у Великій Британії оголосили про створення Мінно-патрульного загону королівської морської піхоти (The Royal Marine Boom Patrol Detachment). Ініціатором його створення був майор Хеслер. Перший підрозділ RMBPD налічував 30 добровольців. На тренувальній базі біля Портсмута близько семи місяців тривали навчання з мінної справи, географії, знання французької мови, гірських сходжень, маскування, керування каяком. Загін використали для здійснення диверсій проти кораблів німецького ВМФ у Франції.

У 1942–1943 рр. бійці СБС здійснила кілька операцій (рейди й розвідка) на північному узбережжі Франції, біля о. Родос, на Півночі Італії, біля берегів о. Крит. Диверсанти діяли зазвичай удвох. Їх висаджували з підводних човнів, а згодом з надводних суден.

На початку 1943 р. СБС виокремилася зі складу САС. Наприкінці 1943 р. з метою координації дій LRDG, СБС, 1-ї ескадри рейдерів та інших спеціальних частин в Адріатичному, Егейському морях та в Італії було сформовано «Загін командос на Середземному морі». Диверсанти діяли на Далекому Сході, вздовж узбережжя Бірми, Сіаму, Суматри, Малайї.

Шиндити

На Далекому Сході головною ударною силою військ Великої Британії були шиндити – бійці груп далекого пошуку (Long range penetration groups – LRPG). Їхньою метою було ведення у тилу ворога операцій партизанського типу. Ініціатором створення був бригадир Орд Чарльз Вінгейт (1903–1944). На початку 1943 р. розпочалося створення спеціальних формувань шиндитів⁶. Тактика, розроблена Вінгейтом та його штабом передбачала виведення шиндитів у японський тил з подальшим постачанням їх лише

⁶ Назва «шиндити» (The Chindits) походить від перекрученого найменування крилатого лева Шинті (Шинді) – улюбленого міфологічного персонажу бірманців.

через повітря. Базою для вербування добровольців стала 77-ма піхотна бригада. До складу шиндитів входили представники різних місцевих народів, англійці. База шиндитів знаходилася у прикордонному з Бірмою індійському місті Імпхал. Завданням цих бійців були рейди на окуповану японцями територією Бірми. Авіаційним компонентом шиндитів було 1-ше авіаційне з'єднання спеціального призначення під керівництвом американського полковника Філіпа Ч. Кокрейна. Тактика, розроблена Вінгейтом, на середину 1944 р. була запроваджена для всіх частин англо-індійської армії, що воювала в Бірмі.

Отже з 1940 р. у складі британських збройних сил, за підтримки прем'єр-міністра В. Черчилля, формуються спеціальні підрозділи, метою яких є розвідувально-диверсійна діяльність у тилу противника.

2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: США (повітряно-десантні війська, рейнджери, спеціальні частини)

Повітряно-десантні війська

Американці в особі командуючого Авіаційним корпусом В. Мітчелла ще в роки Великої війни (1914–1918) дійшли думки про доцільність здійснення великомасштабних парашутних десантів. Мітчелл здійснював активну пропаганду створення повітряно-десантних сил й після завершення війни, але його усунення з посади у 1920-х роках загальмувало цей процес. Лише 1940 р. армійське командування США розпочало формування повітряно-десантних підрозділів: на базі 29-го піхотного полку у форті Беннінг (Джорджія) 325 червня 1940 р. розпочалася організація начального центру для підготовки кадрів повітряно-десантних військ. Вже восени американці демонстрували показові десантування роти солдатів. Здобуття німецькими парашутистами о. Крит прискорило американських військових щодо формування повітряно-десантних сил, оголошених важливим фактором національної безпеки. У парашутних школах відбувалися навчання: парашутисти сухопутних сил – форт Беннінг, морської піхоти – форт Бельвуар. Перший дослідний батальйон складався зі штабу, штабної роти, трьох парашутних піхотних рот та роти підтримки. Після формування 501-го парашутного батальйону протягом 1941 р. виникли 502-й, 503-й, 504-й. Три з них у січні 1942 р. об'єднали у окремий полк. Завданням полку було формувати кадри для кількох повітряно-десантних дивізій. Невдовзі батальйони перетворилися на бригади, чисельність десантників почала активно зростати. З'являється найменування Повітряно-десантні війська армії США (US Army Airborne Forces). Було заплановано сформувати чотири повітряно-десантних дивізії. 16 серпня 1942 р. на базі 82-ї піхотної дивізії розпочали формувати 82-гу та 101-шу повітряно-десантні. Особовий склад формувався за рахунок добровольців. Ці дивізії було укомплектовано у 1943 р. для подальших операцій у Європі. До них згодом долучилася 17-та дивізія.

Для Тихоокеанського театру бойових дій формувалася 11-та дивізія. Ще згодом була організована 13-та, що теж призначалася для дій у Європі. Відповідно до військових традицій США, дивізії дістали особливі найменування: 82-га – «All American» («Вся американська нація»), бо в ній служили вихідці з різних штатів; 101-ша – «Screaming Eagles» («Клекотливі орли»); 13-та – «Black Cats» («Чорні коти», 17-та – «The Talon» («Кіготь»)). Гаслом усіх дивізій стало: «All the way» – «Пройти скрізь». Станом на вересень 1944 р. штат дивізії становив 12 979 чоловік (два піхотних парашутних полки; піхотний планерний полк; зенітно-протитанковий батальйон; дивізійна артилерія; технічна, інженерна рота та рота зв'язку, розвідувальний взвод). У складі парашутних частин існували групи наведення – «слідопити» («Pathfinders»). Це були, зазвичай, спеціально навчені солдати, що першими стрибали в районі цілі та позначали її сигналами. На момент висадки в Нормандії група дістала радіомаяки типу EURECA («Єврика»).

Вперше американські повітряно-десантні війська було застосовано у листопаді-грудні 1942 р. у Північній Африці. У липні 1943 р. 82-га дивізія брала участь під час операції союзників у Сицилії. 501-й десантний полк у січні 1944 р. брав участь у операції в районі Анціо (Італія). Для здійснення висадки на узбережжі Ла-Маншу всі парашутні частини було згруповано. Три американські дивізії становили XVIII повітряно-десантний корпус. Корпус в якості складової частини увійшов до Першої союзної повітряно-десантної армії, якою керував американський генерал-лейтенант Люїс Гайд Бреретон (1890–1967). Штаб армії всі великомасштабні десантні операції у Європі. У складі 1-ї повітряно-десантної армії входили три американські, дві британські дивізії, а також кілька штатних з'єднань військово-транспортної авіації. Десантні дивізії брали участь у висадці в Нормандії у червні 1944 р., в Арнемській та Рейнській десантних операціях, оборонних боях в Арденнах, бойових діях в Рурі, форсуванні Ельби. Після капітуляції Німеччини 101-ша дивізія, а згодо й інші були виведені до США.

11-та дивізія воювала на Тихому океані. Разом з 503-м окремим парашутним полком вона здійснила три повітряних десанти, а також воювала в якості піхоти. Після завершення війни 11-та дивізія брала участь в окупації Японських островів збройними силами США, зокрема, в районі міста Йокогама на узбережжі Токійської затоки, поблизу столиці.

Після завершення війни в лавах повітряно-десантних військ залишилися 17-та (переведена в резерв, а згодом розформована), 82-га та 101-ша дивізії. 11-ту дивізію розформували невдовзі після війни.

Частини рейнджерів

До вступу США у Другу світову війну завдання несення служби на узбережжі, висадка морських десантів покладалася на Корпус морської піхоти. У сухопутних військах відбувався повний застій.

У 1942 р. американський полковник Люсіан К. Траскотт, вивчивши британський досвід «малої війни», запропонував Головному командуванню США створити власні частини особливого призначення – рейнджерів. Окремі

батальйони, що створювалися на зразок армійських, пропонувалося створюватися на зразок британських командос. Їхньою метою мали бути морські та повітряні десанти, диверсії. Перший піхотний батальйон рейнджерів (Ranger Infantry Battalion) сформували у 1942 р. на території Північної Ірландії з добровольців (американські військовослужбовці зі складу частин, передислокованих до Англії). 40 чоловік з їхнього складу спільно з британськими командос брали участь у Дьєппській операції. У цей час на терені США формувався 2-й батальйон рейнджерів, навчаючись воювати за зразком британських командос. У листопаді 1942 р. 1-й батальйон рейнджерів брав участь у бойових діях у Північній Африці. Після звільнення Африки від країн «осі» на її території американці сформували 3-й та 4-й батальйони. Доукомплектований 1-й батальйон у складі так званого 6615-го імпровізованого з'єднання рейнджерів залучався до всіх основних десантних операцій союзників у Центральному Середземномор'ї у 1943-1944 рр. У цей час на території США відбувалося доукомплектування 2-го та 5-го батальйонів рейнджерів для участі у бойових діях на Півночі Європи. Керівництво американських збройних сил скептично ставилося щодо використання військ спеціального призначення, оскільки вважали, що до їхнього складу відбирають найкраще підготовлених вояків, знекровлюючи таким чином основний склад армії.

Під час висадки в Нормандії рейнджери засвідчили свій професіоналізм. Згодом 2-й та 5-й батальйони рейнджерів брали участь в якості ударної піхоти у боях на території Німеччини до травня 1945 р. 6-й батальйон рейнджерів був сформований та воював та Тихому океані, зокрема, в Новій Гвінеї, на Філіппінах, а з грудня 1945 р. перебували на території Японії.

Війська спеціального призначення

Під час Другої світової війни американці, вивчаючи досвід британців, розпочали формування різноманітних сил спеціальних операцій. Військова складова американських ССО становила 1-шу групу військ спеціального призначення та кілька піхотних розвідувальних батальйонів (рейнджери). Початком ССО США можна вважати створення у 1941 р. Управління стратегічних служб – УСС (Office of Strategic Services – OSS). Це відомство було попередником ЦРУ. Діяльність УСС була розмаїтою: розвідка, організація спеціальних форм ведення війни (зокрема, партизанські операції). Наприклад, оперативні групи мали навчати та організовувати діяльність партизанських формувань на території окупованих країн. Кожна оперативна група нараховувала у складі 34 особи. Вона відповідала не лише за вишкіл, але й за постачання боєприпасів, координувала бойові операції партизанів. Оперативні групи також здійснювали операції зі знищення конкретних об'єктів у тилу противника, збирання розвідувальних даних. За лінію фронту ці групи потрапляли суходелом, морем, з повітря. Найбільше вдалих операцій УСС було здійснено на території Франції, Італії, Греції, Югославії, Південно-Східної Азії. Створений Відділ спеціальних операцій (Special Operations Branch) «Jedburgh» формував власні команди для виконання інших

завдань. Команда складалася з двох офіцерів та сержанта-зв'язківця. Добровольців залучали серед американців, французів, голландців, бельгійців. Загалом було створено близько 80 команд. Їх десантували до німецького тилу з метою встановлення зв'язків з групами Опору. Команди забезпечували зв'язок з союзним командуванням, готували операції з повітряного постачання зброєю та спорядження, керували бойовою та вогневою підготовкою, здійснювали загальну координацію ведення війни проти німців.

Бійці УСС сформували також 101-й окремий загін. Він складався з качнів (тибето-бірманський народ, що живе в лісових гірських районах на півночі сучасної М'янми) – Kachin Rangers. Загін під керівництвом спецслужб США займався стратегічною розвідкою в тилу японських військ. 202-й загін виконував подібні завдання на окупованій території Китаю. На 1944 р. американське УСС за якістю і масштабом роботи почали перевершувати подібну структуру британських колег.

На 1941 р. Корпус морської піхоти США мав свої диверсійні батальйони – рейдери. Армія до 1942 р. таких підрозділів не мала. 20 червня 1942 р. у форті Вільям Генрі Гаррісон (Монтана) почалося формування першого армійського з'єднання спецоперацій – 1-ша група військ спеціального призначення (1st Special Service Force – SSF). Брак навченого особового складу для формування ударних частин спонукав США звернутися до Канади про створення спільного проекту підготовки бійців спеціальних операцій. Таким чином вдалося створити 1-шу групу у складі 3-х полків та двох окремих батальйонів, керувати якими став полковник Фредерік (Роберт Трайон Фредерік, 1907–1970). Канадські добровольці увійшли до складу цього з'єднання в якості 1-го батальйону спеціального призначення (1st Canadian Special Service Battalion). Спочатку групу готували для здійснення диверсійних операцій та партизанських рейдів на теренах Норвегії, Румунії ат Італії, але плани згодом змінилися. Підрозділи проходили вишкіл з тактики піхоти, проведення операцій в зимових та полярних умовах, здійснення диверсій, партизанських дій, морських та парашутних десантів, ведення бою в гірській місцевості. З'єднання взяло участь в Алеутській операції у липні 1943 р. У листопаді з'єднання майже у повному складі брало участь у висадці в Анціо з баз у Сицилії. 14 серпня 1944 р. бійці діяли у Провансі. У грудні 1944 р. було розформовано американську складову з'єднання, а у січні 1945 – канадську. Справу 1-шої групи військ спеціального призначення згодом продовжили «зелені берети».

Спеціальні частини морської піхоти

15 серпня 1941 р. командування оголосило про створення 1-го парашутного батальйону морської піхоти (1st Marine Parachute Battalion), з грудня – 2-го. Влітку 1942 р. 1-го батальйону брали участь у десантуванні на Гуадалканалі, де проявили себе вельми успішно. У вересні 1942 р. було сформовано 3-й батальйон, а у квітні 1943 р. всі ці частини були зведені в 1-й парашутний полк. Але в якості парашутистів їх військовиків цього полку не використовували: воював в якості звичайної піхоти або брав участь в ряді

спеціальних операцій. У 1944 р. полк став основою для формування 5-ї дивізії морської піхоти і на цьому припинив своє існування.

У серпні 1942 р. разом з парашутистами на Гуадалканал були спрямовані підрозділи 1-го батальйону рейдерів (1st Marine Raider Battalion) – перша частина морської піхоти, сформована для здійснення спеціальних акцій на зразок англійських командос. На березень 1943 р. чисельність таких батальйонів зросла до 4-х і була об'єднана в 1-й полк рейнджерів. Ці частини мали на меті здійснювати десантно-штурмові операції (головним чином з кораблів). У зв'язку з великими втратами після висадки на Соломонових островах, у січні 1944 р. полк розформували, а вояків перевели до лінійних частин морської піхоти.

Крім згаданих частин, слід згадати також про парашутну підготовку у 1944 р. Корпусом морської піхоти особового складу розвідувальної амфібійної роти – підрозділ для виконання широкого спектру спеціальних завдань (глибинна розвідка, диверсійні акти). На кінець війни було сформовано дві такі роти: 1-ша – Атлантичний флот, 2-га – Тихоокеанський.

«Загін Гелакхед»

Для забезпечення функціонування стратегічної траси до Лідо та Бірму американці у 1943 р. вирішили сформувати спеціальні підрозділи на зразок британських шиндів. У жовтні 1943 р. з кількох добровольців зі складу 75-ї піхотної дивізії на тимчасовій основі було сформовано 5307-й змішаний полк. Після завершення вишколу на базах шиндів, 2 січня 1944 р., полк було перейменовано на Спеціальне змішане з'єднання під кодовою назвою «Загін Гелакхед» (Galahad Force) чисельністю 3000 чоловік з легким озброєнням. Загін поділявся на три полки (по дві напіваавтономні бойові групи), дві транспортні в'ючні колони. Метою групи було захоплення містечка М'їчина, що розташовувалося далеко в японському тилу. Загін розгромив елітну 16-ту японську дивізію, але згодом майже дві третини з'єднання стали небоєздатними через виснаження, тропічні хвороби, неякісне харчування. За допомогою двох китайських полків підрозділу вдалося захопити м'їчинську злітну смугу.

Журналіст часопису «Time» та «Life» Джеймс Шеплі вигадав для загону прізвище – «Мародери Меррілла» («Merrill's Marauders») – за ім'ям його командира, бригадного генерала Френка Д. Мерріла.

Вцілілих бійців «Гелакхед» було включено до складу 475-го окремого піхотного полку (призначався також для здійснення глибинних операцій в тилу ворога) та долучено до оперативної групи «Марс», що розгорнула бойові дії в Бірмі з жовтня 1944 р. Група «Марс» була імпровізованою 5332-ю піхотною бригадою. Крім 475-го полку до неї входив також американський 142-й кавалерійський полк, два артилерійських дивізіони, один китайський піхотний полк. Група взяла активну участь у звільненні Бірми у 1945 р.

Отже, долаючи скептицизм військового керівництва, США, ґрунтуючись на досвіді Великої Британії, в роки Другої світової війни розпочали формування та бойове використання спеціальних підрозділів у складі різних

видів військ, зокрема, сухопутних, морської піхоти. Управління стратегічних служб створює війська спеціального призначення.

3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: СРСР

Частини особливого призначення (ЧОН)

Досвід створення більшовиками частин спеціального призначення сягає кінця 1910-х років. У 1919 р. при заводських партосередках, райкомах, губкомах партії були створені воєнізовані більшовицькі загони, що дістали назву – Частини особливого призначення (Частини особого назначенія, ЧОН). Частини призначалися для боротьби з антибільшовицькими виступами населення. Діяли в тісному контакті з загонами ЧК, частинами Військ внутрішньої охорони республіки (ВОХР) та Військами внутрішньої служби республіки (ВНУС). Спочатку ЧОН – РОН (рота), БОН (батальйон), ПОН (полк) формувалися з членів та кандидатів у члени більшовицької партії, прокомуністично налаштованих активістів. У 1921 році були включені до міліційних частин Червоної армії. Особовий склад поділявся на кадровий та міліційний (змінний). На кінець 1921 р. кадровий склад ЧОН нараховував близько 40 тис., а змінний – понад 320 тис. У складі ЧОН були піхотні, кавалерійські, артилерійські та бронечастини. З вересня 1921 р. існувало командування та штаб ЧОН країни (командуючий – Олександр Олександров⁷, 1885–1937), для політичного керівництва – Рада ЧОН при ЦК РКП(б), в губерніях та повітах – командування та штаби ЧОН, ради ЧОН при губернських та повітових комітетах більшовицької партії. Спеціалізацією ЧОН були каральні операції, які вони виконували з особливим садизмом. Результатом їхньої діяльності були – десятки спалених сіл і тисячі вбитих селян. Цілі області оголошувалися такими, на які не поширюється дія закон, що відкривало для ЧОН широкі можливості щодо терору. У 1924–1925 рр. ЧОН були розформовані.

Підготовка партизанських кадрів

Радянське керівництво вважало, що комуністичний режим не може співіснувати з капіталістичними країнами: або іншим країнам буде нав'язаний комуністичний шлях розвитку, або відбудеться неминучий крах радянського режиму. Як виявилось, сил для реалізації «світової революції» на початку 1920-х років у більшовиків забракло, тому керівництво СРСР вживало заходів для відбиття ймовірного іноземного вторгнення. Відповідно до рішення військово-політичного керівництва, у 1924–1936 роках

⁷ А. Олександрова було розстріляно у 1937 р. за 58 статтею КК РРФСР (антирадянська діяльність). Начальника штабу ЧОН РСФРР В. Кангеларі теж було розстріляно у 1937 р. Серед українських культурно-просвітних діячів у ЧОН служив майбутній письменник Б. Антоненко-Давидович, котрий згодом зазнав репресій.

здійснювалася широкомасштабна підготовка до партизанської війни. Вона включала:

- створення ретельно законспірованої та добре підготовленої мережі диверсійних груп та диверсантів-одинаків у містах, на залізницях на захід від лінії укріплених районів;
- формування та всебічна підготовка маневрених партизанських загонів та груп, здатних діяти на незнайомій місцевості, в тому числі й за межами країни;
- перепідготовку командного складу, що мав досвід партизанської боротьби, вишкіл певної кількості молодих командирів у спеціальних партизанських навчальних закладах;
- відпрацювання питань партизанської боротьби та боротьби з ворожими диверсійними групами на спеціальних та деяких загальновійськових навчаннях;
- вдосконалення наявних та створення нових технічних засобів боротьби, найпридатніших для партизанських дій;
- матеріально-технічне забезпечення партизанських формувань.

Підготовкою до партизанської війни займалися IV (розвідувальне) управління головного штабу РСЧА та спеціально створені IV відділи штабів військових округів. Вони взаємодіяли з відповідними підрозділами та дорожньо-транспортними відділами ОДПУ. На кінець 1929 р. здебільшого робота з підготовки командних та політичних кадрів була завершена. Готувалися невеликі загони, диверсійні та організаторські групи. На базі цих останніх могли формуватися великі партизанські з'єднання. Для них таємно готувалися склади продовольства, зброї, амуніції. Спецшколи ДПУ, де навчали мінно-підривній справі діяли у Харкові, Києві, Одесі, Москві. Крім підготовки у спеціальних навчальних закладах, систематично здійснювалися нетривалі збори партизанських формувань, що маскувалися як збори «пожежників», «мисливців», «рибалок». Командири ЧА та прикордонних військ, котрі пройшли спеціальну партизанську підготовку, в разі необхідності могли організовано переходити до партизанських дій. Вишкіл диверсійних груп та диверсантів-одинаків, з огляду на їхні завдання, тривали 3–6 місяців. Основними предметами були: політична, фізична, стрілецька підготовка, конспірація, мінно-підривна справа, розвідка. Первинний вишкіл відбувався на курсах ТСОАВІАХІМ (Товариство сприяння обороні, авіації і хімії). Особовий склад партизанських рейдуючих формувань тренувався здійснювати марші, використовувати різні види транспорту в тилу ворога. Диверсанти, що мали діяти в глибокому тилу ворога, проходили також повітряно-десантну підготовку, навіть, здійснювали стрибки вночі. Спеціальна підготовка партизанських кадрів зазвичай здійснювалася у групах: диверсанти, розвідники, снайпери, радисти. Найбільшими партизанськими навчання відбулися восени 1932 р. в Ленінградському військовому окрузі. В них участь взяли близько 500 «партизанів» з Ленінградського, Білоруського, Українського військових округів.

В Українському військовому окрузі для перекидання повітрям в тил противника за межі СРСР було підготовлено понад 80 організаторських та диверсійних груп чисельністю понад 600 чоловік (колишні учасники партизанських формувань, емігранти). Більшу частину груп, підготовлених для дій за межа СРСР передбачалося десантувати в тил ворога на парашутах.

У 1930-х роках радянське керівництво зрозуміло, що ніхто на СРСР нападати не збирається, тому настав час більшовикам самим диктувати умови. Характер майбутньої війни передбачався для СРСР як наступальний. З огляду на це підготовлені кадри з ведення партизанської війни ставали не лише непотрібними (їх готували для оборонної війни, а не наступальної), але й носіями потенційно небезпечних знань та вмінь. Під час репресій 1937-1938 рр. було репресовано багатьох працівників Генштабу, армії, НКВС, партійних діячів, котрі у 1930-ті роки займалися підготовкою до партизанської війни. Було ліквідовано схованки зі зброєю, боєприпасами, вибухівкою. Ліквідували мережу партизанських шкіл на чолі з фаховим керівництвом. Розформували партизанські загони та групи. Але досвід диверсійної підготовки більшовикам знадобився. СРСР втрутився у громадянські війну в Іспанії. Для деяких радянських диверсантів участь у війні в Іспанії була способом уникнути репресій. Одним з таких диверсантів був Хаджі-Умар Мамсуров (1903–1968). У жовтні 1936 – вересні 1937 років він брав участь у громадянській війні в Іспанії як військовий радник, фахівець з партизанської війни. Фігурував під псевдонімами «полковник Ксанти» та «Фабер». Керував диверсійними партизанськими загонами на усій території Іспанії. У листопаді 1936 року був поранений в руку і контужений, після одужання продовжив диверсійну роботу до жовтня 1937 року, коли повернувся до СРСР.

Повітряно-десантні війська

Один з тих, що розпочав радянський парашутизм і організаторів повітряно-десантної служби в СРСР, був Леонід Мінов (1898–1978). Комбриг Л. Мінов⁸ фактично став першим військовим парашутистом в СРСР. У 1929 році у складі радянської торгової організації «Амторг» він виїхав до США, де повинен був ознайомитися зі станом парашутної справи в США та закупити для потреб ВПС РСЧА рятувальні парашути. Прибувши на завод компанії «Ірвін» (яка займалася виготовленням рятувальних парашутів і іншого авіаційного спорядження) в місто Баффало, штат Нью-Йорк, комбриг отримав запрошення особисто випробувати якість запропонованого йому товару. 13 червня 1929 року він зробив стрибок з парашутом з висоти 500 метрів. Всього за період відрядження він здійснив 3 стрибка. Після прибуття в СРСР він був призначений на посаду інструктора з парашутної підготовки, де почав готувати інструкторів з парашутної справи. До літа 1930 року Мінов підготував у теоретичній частині 30 парашутистів з числа добровольців. Практичні парашутні стрибки намічено було провести на спеціальних зборах, які відкрилися на аеродромі поблизу міста Воронеж 26 липня 1930 року.

⁸ У 1940 р. Л. Мінова було репресовано. В ув'язненні перебував наступні 15 років.

Мінов особисто керував проведенням зборів. Перший показовий стрибок (фактично – перший навчально-тренувальний стрибок з парашутом в СРСР) він зробив особисто. 2 серпня 1930 р. було десантовано дві групи по 6 чол.

Відтоді СРСР охопив справжній парашутний психоз. У різних військових округах почали створювати авіадесантні загони, невдовзі перейменовані на авіаційні батальйони особливого призначення – Батальон особого призначення, БОН (Приволзький, Білоруський, Український (Київський), Московський військові округи). У 1932 р. авіамотодесантний загін Ленінградського ВО перевели на штат бригади. Наприкінці року крім 11 штатних авіаційних батальйонів вирішено було сформувати ще 29 позаштатних. Наприкінці 1933 р. у складі деяких стрілецьких дивізій розпочалося створення позаштатних окремих батальйонів особливого призначення (ОСНАЗ). Згодом такі батальйони формувалися у всіх стрілецьких корпусах та кадрових дивізіях на терені Московського, Ленінградського, Українського, Середньоазіатського, Північно-Кавказького, Приволзького, Білоруського округів. У 1936 р. було прийнято рішення сформувати на базі численних окремих батальйонів авіаційні бригади особливого призначення (АБОН). У 1938 р. бригади перетворили на повітряно-десантні (201-ша, 202-га, 204-та, 221-та, 212-та, 214-та). Відбулося стрімке зростання чисельності повітряно-десантних військ.

Польовий статут ЧА 1936 р. вказує на те, що використання повітряно-десантних військ можливе лише під час наступальних операцій, лише у взаємодії з військами, що наступають з фронту. Тобто, численні повітряно-десантні війська потрібні лише для наступальної війни. Усього на початок Другої світової війни у СРСР було підготовлено понад один мільйон десантників-парашутистів. Для прикладу: Німеччина підготувала 4000, Італія – 700. В інших країнах десантників-парашутистів в якості військової сили не готували. У СРСР цим займалися, крім військових, ТСОАВІАХІМ, Центральний аероклуб СРСР. У 1935 р. відбулися київські маневри, на яких було скинуто парашутний десант чисельність 1200 чоловік, а зразу після нього – посадочний десант кількістю 2500 чоловік з важким озброєнням (артилерія, бронеавтомобілі, танки).

У квітні 1941 р. у СРСР було таємно розгорнуто формування повітряно-десантних корпусів. Всі вони дислокувалися у західних районах СРСР. Кожен корпус мав у своєму складі управління, штаб, підрозділи обслуговування, три повітряно-десантні бригади, артилерійський дивізіон, окремий танковий батальйон (54 танки) та інші підрозділи – 10 419 чоловік. На кінець травня 1941 р. існували: 1-й військово-десантний корпус, 2-й, 3-й, 4-й, 5-й, 202-га окрема повітряно-десантна бригада. Десантні корпуси мали на озброєнні артилерію, батальйони легких плаваючих танків.

Восени 1939 р. під час радянської окупації Західної України та західної Білорусі було висаджено кілька тактичних повітряних десантів, що відбулися майже без протидії з боку польських військ. 1 лютого 1940 р. в тилу фінських військ було висаджено парашутний десант 201-ї бригади, що закінчилася невдачею – десантникам довелося самим пробиватися назустріч своїм

військам. Десантників згодом використовували під час окупації країн Балтії, Бессарабії, Північної Буковини. З початком німецько-радянської війни повітряно-десантні корпуси довелося відправляти на передову в якості піхотних з'єднань. Влітку 1942 р. розпочався процес розформування всіх повітряно-десантних корпусів. Їх перетворювали на стрілецькі дивізії. За винятком невдалих Вяземської (1942 р.) та Дніпровської (1943 р.) операцій радянських десантників відповідно до їхнього профілю під час Другої світової війни більше не використовували. Особовий склад десантних корпусів був спрямований на формування «гвардійських повітряно-десантних полків», а невдовзі «гвардійських повітряно-десантних дивізій», що виконували функції піхоти.

Наприкінці Другої світової війни десантники взяли участь у радянсько-японській війні, зокрема, у розгромі у серпні 1945 р. Квантунської армії, захопленням Південного Сахаліну.

Партизансько-диверсійна діяльність в роки німецько-радянської війни

Червоний партизанський рух в роки в роки Другої світової війни – явище неоднорідне і багатовекторне. Більшовицька пропаганда намагалася представити це явище як широкий рух народних мас проти окупанта. Це надто спрощене тлумачення і не розкриває суті процесу. З початком німецько-радянської війни у 1941 році на територіях, захоплених німцями та їх союзниками, почали створюватися підпілля та партизанські загони. Протягом першого року війни організацією партизанських загонів займалися обкоми партії, обласні управління НКВС, 8-мі відділи політуправлінь та особливі відділи, розвідвідділи фронтів та армій. Тобто, для створення партизанських рухів працювали структури НКВС, КП(б)У, РСЧА. Створенням диверсійних підрозділів, серед інших структур, займалася комуністична військова розвідка. Восени 1941 року військовий вишкіл часто передбачав лише кілька днів інтенсивного навчання, за якими слідувала відправка до ворожого тилу для виконання спеціальних завдань. Так, наприклад, майбутня радянська диверсантка, З. Космодем'янська, 30 жовтня 1941 року прибула до військової частини для навчання, а вже 4 листопада була відряджена на бойове завдання. Створення підрозділів для виконання спеціальних завдань на початковому етапі німецько-радянської війни здійснювало часто похапцем, без належної підготовки та відбору кадрів, що в майбутньому призводило до значних жертв серед бійців.

Протягом першого року війни між партійними, армійськими структурами та органами державної безпеки тривала напружена міжвідомча боротьба. Однією з найвпливовіших структур щодо формування та контролю за діяльністю партизанським рухом в Україні були органи НКВС-НКДБ.

На усіх теренах, куди вступив противник, почали поспіхом створюватися партизанські загони, але користі з них було мало, бо вони не мали для цього підготовки. Майже як відчай лунало звернення Й.Сталіна до народу 3 липня 1941 року: «У зайнятих ворогом районах треба створювати партизанські загони, кінні й піші, створювати диверсійні групи для боротьби

з частинами ворожих армій, для підризу мостів, доріг, псування телефонного й телеграфного зв'язку, підпалу лісів, складів та обозів».

Звичайно, було б надто наївно сподіватися, що партизанський рух розвинеться автоматично. Після масових репресій, постійної матеріальної скрути і атмосфери страху у СРСР населення на окупованих територіях зайняло радше вичікувальну позицію. Чимало чиновництва і партійних функціонерів поспішно евакуювалися на схід. Очевидно, що сталінське керівництво особливо й не сподівалося на всенародний спротив після всіх тих негативних явищ, які були спрямовані проти народу протягом 20-30-х років. Завдання на розгортання партизанського рух покладалася на державні й партійні органи.

29 червня 1941 року РНК СРСР та ЦК ВКП(б) видали спільну директиву партійним організаціям прифронтової смуги про перебудову всієї роботи на воєнний лад, в якій одним з найважливіших питань визнавалося створення на окупованій території партизанських загонів та диверсійних груп для боротьби з частинами ворожої армії, для розпалювання партизанської війни. Попри те, що у документі не йшлося про роль і місце органів НКВС і НКДБ, але їхня участь малася на увазі автоматично. На основі Постанови від 29 червня 1941-го року було створено Особливу групу при наркомові внутрішніх справ. Одним із завдань групи була організація партизанської боротьби у тилу противника. Начальникам усіх служб та підрозділів НКВС наказом для наркомату було зобов'язано надавати Особливій групі сприяння людьми, технікою, озброєнням для розгортання розвідувально-диверсійної роботи у тилу німецьких військ.

6 липня 1941 року Президія Верховної Ради УРСР, Раднарком УРСР, ЦК КП(б)У оприлюднили звернення до українського народу, в якому закликали створювати партизанські загони, посиляючись на традиції українських партизанів. Водночас велася робота щодо створення органів керівництва партизанським рухом. 18 липня директива від 29 червня була доповнена постановою ЦК ВКП(б) про організацію боротьби в тилу ворога. У ній партійні організації повинні були надати партизанській боротьбі «найширший розвій і бойову активність». Таким чином, уже в перший місяць війни вищі ешелони влади намагалися закласти основи партизанської боротьби, політичне та ідеологічне керівництво якою мала очолити комуністична партія. Проте, як показали перші місяці війни, для організації широкомасштабного й ефективного партизанського руху ні партійно-радянське керівництво СРСР, ні органи держбезпеки, ні військове командування виявилось фактично не готовим. У перші місяці війни вся діяльність, пов'язана з організацією партизанського руху, укомплектуванням створюваних формувань кадрами і оснащенням їх зброєю, часто мала імпровізований характер. Внаслідок не вирішення питання про централізацію керівництва партизанською боротьбою займалися паралельно, як вказувалося, партійні організації (ЦК національних компартій, обкоми, міськкоми і райкоми партії), органи НКВС (наркомати внутрішніх справ союзних республік, їхні обласні, міські та районні відділи), військові ради і політуправління фронтів, політичні та розвідувальні відділи

армій. Координація дій на вищому рівні була відсутня. Що стосується НКВС, то ці органи бачили свою головну мету у веденні диверсійно-терористичної роботи спеціально підготовленими кадрами на окупованій території, переважно у великих містах і населених пунктах. 30 червня 1941 р. на засідання Політбюро ЦК КП(б)У були запрошені відповідальні працівники апарату ЦК, Раднаркому УРСР, НКВС. Серед розглянутих питань йшлося про «створення партизанських загонів, підпілля і диверсійних груп». На створену за підсумками наради Оперативну групу на чолі з М.Співаком покладалося завдання організації мережі нелегальних партійних організацій, створення партизанських загонів, підбір і підготовка кадрів для боротьби в тилу ворога. Загальне керівництво згаданою групою здійснювали секретарі ЦК КП(б)У М.Бурмистренко і Д.Коротченко. Була забезпечена співпраця з 4-м управлінням НКВС УРСР і військовими радами Південно-Західного і Південного фронтів. Паралельно з партійними комітетами відповідні заходи здійснювалися за лінією НКВС. Вже 25 червня 1941 р. відповідно до наказу з Москви при НКВС УРСР та його обласних управліннях були створені оперативні групи для боротьби з парашутними десантами і диверсантами противника, на які покладалися й завдання організації партизанських загонів. Через деякий час, а саме 25 серпня 1941 р., згадані оперативні групи були реорганізовані в 4-ті управління (відділи) з організації і керівництва бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів і диверсійних груп. До обов'язків цих органів входило керівництво створенням і бойовою діяльністю винищувальних батальйонів, партизанських загонів, диверсійних груп; організація живого і технічного зв'язку з партизанськими загонами і диверсійними групами, які діяли у ворожому тилу; організація розвідки в районах майбутніх дій загонів і груп; забезпечення партизанських формувань, зброєю, набоями, технікою, продовольством та одягом. 4-те управління НКВС УРСР очолив заступник наркома внутрішніх справ Т.Строкач.

З 5 липня 1941 року розпочалася організація партизанського руху в окупованих районах УРСР. За дорученням ЦК КП(б)У заступник наркома внутрішніх справ УРСР Т.Строкач і начальник оперативної групи НКВС генерал-майор Петров терміново приступили до формування партизанських полків та диверсійних груп з числа працівників органів внутрішніх справ і міліції, які мали діяти у ворожому тилу на київському та уманському напрямках, де точилися найзапекліші бої. Впродовж 18-24 липня 1941 року було завершено створення 1-го і 2-го партизанських полків НКВС у складі 10 батальйонів кожний (понад 2 тис.). Бойове завдання обом формуванням щодо дезорганізації тилу ворога методами активної партизанської боротьби було поставлено відповідними наказами командування Південно-Західного Фронту за особистим підписом генерал-полковника М.Кирпоноса, секретаря ЦК КП(б)У М.Хрущова і генерал-лейтенанта М.Пуркаєва. Перший партизанський полк на чолі з О.Чеховим у кількості 6 батальйонів був спрямований для дій у тилу німців на території Житомирської області. Другий партизанський полк під проводом Платонова, а згодом В.Щедріна, у кількості шести батальйонів наказали діяти у південно-східній Київщині. 5

вересня на базі 1-го і 2-го батальйонів 2-го партизанського полку з числа добровольців зі Сталінської області було організовано 12 партизанських загонів кількістю 437 бійців. Формування 3-го партизанського полку не було завершено. Партизанські полки діяли в районах Новоград-Волинського, Корсуня, Городища, Черкас. Погано забезпечені зброєю, продовольством, радіозв'язком ці загони не змогли виконати сподіваних результатів. Під Олевськом загинув команди першого партизанського полку Є.Чехов. Командир 2-го партизанського полку Є.Щербина потрапив до німецького полону і був страчений у Черкасах.

Зусиллями НКВС у Сталінській області у вересні 1941 року були сформовані 167 партизанських загонів чисельністю 2196 бійців, 112 диверсійних груп чисельністю 316 осіб і 241 розвідагентури. Крім цього, для диверсійної роботи на залізничному транспорті Південно-Донецької і Північно-Донецької залізниць була створена 101-ша диверсійна група і залишено 112 агентів. Для загонів, що залишилися в межах Сталінської області, у кожному районі для кожного загону окремо були створені склади-схованки, де закладено зброю з розрахунку на кожного бійця загону. У подальшому активними діями на території області відзначилися партизанські загони, створені дорожньо-транспортним відділом НКВС Північно-Донецької залізниці під керівництвом Б.Смолянова та Г.Іщенка.

Часом керівництво не уявляло всієї складності й труднощів партизанської боротьби. У Сніжнянському районі Сталінської області секретар райкому і начальник райвідділу НКВС на скарги одного з командирів про низький рівень підготовки й озброєння загону закликали озброюватися сокирами і ховатися від німців у кущах, бо на кожег кущ вони уваги не звертатимуть.

За деякими даними, за період з червня по вересень 1941 року НКВС УРСР підготував і перекинув у тил ворога 122 партизанські загони чисельністю 5,8 тис. бійців. На 1 жовтня 1941 р. в областях УРСР було сформовано 738 партизанських загонів (26 257 чол.) і 191 диверсійна група (1374 чол.). Інтенсивно велася організація винищувальних батальйонів, які мали переходити на форми партизанської боротьби. На початок липня 1941 р. в Україні сформовано 657 батальйонів (160 тис. чол.) і понад 18 тис. груп сприяння (понад 200 тис.). За даними на 10 серпня 1941 року в 10 областях України було сформовано 66 партизанських загонів та 800 груп для допомоги партизанам (14 390 чол.). В проекті циркуляра наркома ВС УРСР В.Сергієнка (вересень 1941 р.) до начальників обласних управлінь НКВС відзначалося, що робота щодо створення на базі цих формувань партизанських загонів була проведена в цілому недостатня. Чимало винищувальних батальйонів виявилось неієздатними і при наближенні ворога відступали зі своєї території. Дії партизан мало впливали на фронт. За словами командуючого 5-ю армією Південно-Західного Фронту г.-м. М.Потапов у серпні 1941 р. у розмові з представником 4-го управління НКВС УРСР сказав, що партизани нічого не роблять, а сидять у лісі і чекають приходу Червоної армії.

Крім згаданих організаційних заходів щодо створення партизанських чи диверсійних формувань за лінією НКВС згідно Наказу № 00882 від 5 липня 1941 року була створена Особлива група, що підпорядковувалася безпосередньо НКВС, але до її штатної структури не входила. Очолив цю групу старший майор держбезпеки Павло Судоплатов, а його заступником стали Наум Ейтінгон та Микола Мельников. Офіційно Особлива група увійшла до структури центрального апарату НКВС 3 жовтня 1941 року. До завдань групи відносилися такі завдання: ведення партизанської війни, розвідка, створення агентурної мережі на окупованих теренах та інші. Наприкінці серпня 1941 р. оперативні групи місцевих органів державної безпеки були перетворені на Четверті відділи Управління НКВС прифронтових республік, країв, областей, оперативно підпорядковані Особливій групі. У цей час Верховне командування та керівництво НКВС СРСР конкретизувало і деталізувало завдання щодо діяльності Особливої групи: збір розвідданих, диверсійна робота, контр розвідувальні заходи, ліквідацію тих, хто співпрацює з німцями. Ставилося за мету убезпечувати партизанські загони від проникнення ворожої агентури. З огляду на розширення об'ємів роботи щодо з організації партизанського руху Особлива група 3 жовтня 1941 р. згідно Наказу НКВС СРСР № 001435 «Про організацію 2-го відділу НКВС СРСР» була реорганізована у самостійний відділ НКВС. Четверті відділи обласних та республіканських підрозділів знаходилися в оперативному підпорядкуванні Другого відділу. Підпорядковувався цей відділ з П. Судоплатовим на чолі безпосередньо Л. Берії. До завдань цієї структури відносилися агентурна, диверсійна, розвідувальна робота, розробка методичних посібників для розвідників і диверсантів. 18 січня 1942 р. Наказом НКВС СРСР з огляду на розширення діяльності партизанських загонів та диверсійних груп Другий відділ було перетворено на Четверте управління НКВС СРСР, яке очолив П. Судоплатов. з ініціативи Л. Берії у складі наркоматів внутрішніх справ України та Білорусії створювалися власні Четверті управління. До завдань цих управлінь відносилися розвідувальна, контррозвідувальна, диверсійна робота.

За словами П. Судоплатова: «Ми відразу ж створили військове з'єднання Особливої групи – окрему мотострілецьку бригаду особливого призначення (ОМСБОП НКВС СРСР), якою командували у різний час Гриднєві і Орлов. За рішенням ЦК партії та Комінтерну усім політичним емігрантам, що знаходилися в Радянському Союзі, було запропоновано вступити до цього з'єднання Особливої групи НКВС. Бригада формувалася у перші дні війни на стадіоні «Динамо». Під своїм проводом ми мали понад двадцять п'ять тисяч солдатів та командирів, з них дві тисячі іноземців – німців, австрійців, іспанців, американців, китайців, в'єтнамців, поляків, чехів, болгар і румунів. У нашому розпорядженні знаходилися кращі радянські спортсмени, у тому числі чемпіони з боксу та легкої атлетики – вони стали основою диверсійних формувань, що їх надсилалися на фронт і закидали у тил ворога». Насправді війська Особливої групи при наркоматі внутрішніх справ СРСР були створені ще 27 червня 1941 р. Протягом

наступних років (1942-44) загони і спецгрупи бригади були закинуті майже до всіх окупованих областей РРФСР, до України, Білорусії, Північного Кавказу. На початку 1943 року ОМСБОП була перейменована на Загін особливого призначення при НКВС-НКДБ СРСР. Ця військова частина призначалася для розвідувально-диверсійної роботи в тилу.

Органи НКВС, посилаючи загони і диверсійні групи, мало турбувалися про встановлення надійного зв'язку, не координувало свої дії з іншими центрами партизанського руху. Крім того, прослідковується тенденція органів безпеки тримати під контролем весь партизанський рух. З кінця листопада 1941 р., коли першому секретареві ЦК КП(б)Білорусії П.Пономаренку було доручено терміново взятися до організації Центрального штабу партизанського руху. Проте, цей проект не був втілений з огляду на доповідну записку наркома ВС Л.Берії, котрий зумів переконати Й.Сталіна, що керівництво партизанським рухом він може здійснюватися сам «без спеціального штабу». Як вказує дослідник А.Чайковський, якщо територіальні партійні комітети й «партизанські» відділи (відділки) політорганів діючою армії часто могли порозумітися між собою, то органи НКВС співпрацювати не бажали. Наприклад, партизанським загонам, сформованим Харківським управлінням НКВС, було заборонено підпорядковуватися військовим частинам і виконувати завдання їхніх командирів, бо, на думку керівництва цього управління, армійські структури привласнюють у такий спосіб чужу славу. Досягати компромісу щодо керівництва партизанською боротьбою вдавалося лише у виняткових випадках. Зокрема, у листопаді 1941 року за рішенням Ради Південно-Західного фронту було створено оперативну групу для керівництва партизанським рухом і організації підпільних партійно-комсомольських осередків. Цю групу очолив секретар ЦК КП(б)У М.Співак. до цієї групи увійшли партійні функціонери, військові фахівці та співробітники НКВС.

Упродовж березня 1942 року до ЦК КП(б)У надійшло кілька доповідних записок від НКВС УРСР про стан партизанської боротьби. Наголошувалося на все більшій неузгодженості у діях тих органів, які курують партизанським рухом. Наводилися такі явища: перекидання партизанських загонів за лінію фронту здійснюється нерідко некомпетентними особами з числа армійських політпрацівників, трапляються випадки перехоплення партизанів одними органами в інших, військові ради армій і фронтів відмовляють НКВС у виділенні літаків, органи НКВС не мають можливості забезпечити свої партизанські загони засобами радіозв'язку. На підставі цих інформацій, за дорученням ЦК КП(б)У Т.Строкач, І.Сиромолотний та Л.Дрожжин підготували 12 квітня 1942 р. проект постанови про стан керівництва партизанським рухом на окупованій території. З метою усунення дублювання і паралелізму в роботі керівництва партизанським рухом вважалося доцільним покласти на 4-те управління НКВС УРСР формування, підготовку і керівництво оперативно-бойовою діяльністю партизанських загонів і диверсійних груп. 4-те Управління НКВС УРСР зобов'язувалося ставити оперативно-бойові завдання партизанам.

Проект припав до вподоби органам НКВС УРСР, що знайшло відбиток плані-календарі роботи Четвертого Управління НКВС, затвердженому наркомом внутрішніх справ УРСР В.Сергієнком. Постанова ЦК КП(б)У про підпорядкування партизанського руху 4-му управлінню НКВС виходила з того, що більшість партизанських загонів, які мали зв'язок з не окупованими землями, підпорядковувалися НКВС. Таким чином НКВС зміцнювало свої позиції. Проте, установи не були ухвалені, оскільки подібні рішення мали затверджуватися лише центральними органами ВКП(б), армійських органів та НКВС. У суперечці, хто має здійснювати керівництво партизанським рухом, партійні органи зміцнили свої позиції.

30 травня 1942 року постановою Державного комітету оборони було створено при ставці Верховного головнокомандування Центральний штаб партизанського руху на чолі з П.Пономаренком. Український штаб партизанського руху, створений 20 червня, очолив Т. Строкач. У спільному наказі начальникам управлінь НКВС УРСР в.о. наркома внутрішніх справ майора держбезпеки С. Савченка та начальника УШПР майора держбезпеки Т. Строкача від 7 липня 1942 року зазначалося, що керівництво партизанською боротьбою відтепер здійснюється УШПР, а УНКВС негайно має передати за територіальністю начальникам відповідних оперативних груп, фронтів та армій усі партизанські загони, що знаходяться як за лінією фронту, так і у діючому тилу противника. Тобто, партизанські загони з підпорядкування НКВС передавалися до УШПР.

Оцінюючи діяльність розгортання партизанського руху за перший рік війни, В.Адріанов писав, що в Україні з серпня 1941 р. до 26 липня 1942 р. органи держбезпеки залишили в тилу і перекинули 778 партизанських загонів 622 диверсійні групи (28 753 чол.). Але, станом на 25 серпня 1942 р. підтримувало зв'язок лише 216. 90 відсотків партизанських загонів, винищувальних, диверсійних і розвідувальних груп було підготовлено і залишено у тилу ворога чи перекинуто туди органами НКВС-НКДБ. За іншими даними, з початку війни до літа 1942 р. з 1565 партизанських загонів і груп (34 979 чол.) в Україні до 10 червня 1942 р. на зв'язку лишалося всього 110. Вижило 7 %. Російський дослідник О. Попов вказує, що в Україні у перший рік війни з усіх формувань лише близько 1,4 мали зв'язок з «Великою землею». 6 березня 1942 року нарком внутрішніх справ УРСР В.Сергієнко направив секретареві ЦК КП(б)У Д.Коротченку доповідну, в якій зазначалося, що з серпня 1941 року до 1 березня 1942 року НКВС УРСР сформував 1874 партизанських загони чисельністю 29307 та заслав у тил ворога 776 агентів-одинаків та зв'язкових з партизанськими загонами – понад 30 тисяч чоловік. У доповідній записці НКВС СРСР повідомлялося, що на 1 травня 1942 року в Україні діє 37 партизанських загонів з 1918 учасниками. Тобто, йдеться про 7% партизанів, що вижили. І. Старинов подає інформацію, що в Україні на 26 червня 1942 року із 778 партизанських загонів діяло лише 22 (3310 чоловік). За даними УШПР, у червні 1942 року у нього на зв'язку перебувало лише три партизанські з'єднання (16 загонів) та 14 окремо діючих загонів, загальна чисельність яких становила 4043 бійця.

Попри невелику розбіжність цифр, без сумніву можна сказати, що перший рік війни був вельми невдалим для розгортання червоного партизанського руху. Як свідчать цифри, населення на окупованих німцями територіях не поспішало йти до партизанських загонів і підтримувати партизанський рух. Відірвані від баз постачання, не маючи чітких директив, перебуваючи у ворожому оточенні, партизанські загони розпадалися або знищувалися противником. Що стосується «живучості» партизанських загонів, то найдієздатнішими виявилися ті, що підпорядковувалися органам НКВС. На травень 1942 року їх нараховувалося до 90 % від загальної кількості партизанських загонів.

Попри підпорядкування партизанського руху в Україні УШПР, не слід вважати, що органи НКВС зовсім були усунуті від партизанського руху. Зі створенням УШПР кадрова проблема вирішувалася за допомогою органів НКВС УРСР, армійськими кадрами. Органи НКВС і в подальшому були досить тісно пов'язані з партизанським рухом. Л. Берія в якості члена Державного комітету оборони вимагав від Т. Строкача повсякчасної інформації про розвиток партизанської боротьби в Україні, втручався за допомогою розгалуженого апарату свого відомства в усі питання партизанського руху, вкорінював на окупованій території спеціальні органи, які виконували контролюючі і каральні функції, зокрема в партизанських формуваннях, де майже до всіх ланок проникли чекісти, що обіймали різні посади. 45 % цих чекістів працювали у штабах, у тому числі й в УШПР.

Контроль і втручання органів НКВС-НКДБ у діяльність партизанського руху, підпорядкованого УШПР був викликаний не лише суб'єктивними факторами, але й рядом проблем, які УШПР самотужки розв'язати не міг. Зокрема, йдеться про неефективне керівництво партизанськими загонами з боку партійних органів, відсутність надійного зв'язку, недостатня масово-політична робота, слабкість агентурної та оперативно-тактичної розвідки, млявість діяльності деяких загонів. Зрештою, у тоталітарній країні, де просякнення суспільства агентами органів державної безпеки сягало величезних масштабів, залишити «бездоглядним» партизанський рух органи НКВС-НКДБ не могли.

У 1942-44 фактично роках діяли 3 види червоних партизанських формувань та деякі окремі партизанські загони. Найчисленнішими були партизанські загони підпорядковані УШПД. Крім них в Україні продовжували діяти групи й загони 4-го управління НКВС-НКДБ СРСР: загін Дмитра Медведєва, групи Миколи Прокопюка, Євгена Мирковського і Віктора Карасьова, що підпорядковувалися П.Судоплатову. Слід згадати також загони Головного розвідувального управління РСЧА. Між цими загонами дуже частими були індивідуальні чвари, як всередині загонів, так і між різними загонами, що доходило навіть до сутичок.

Згідно директиви НКВС СРСР від 13 липня 1942 року штабам партизанського руху не підлягали передачі розвідувально-диверсійні групи спеціального призначення, що діяли в тилу противника, розвідувальна агентура, кур'єри і зв'язкові, резиденти у німецькому тилу, а також

листування партизанських формувань (зведення, донесення, доповіді, радіограми тощо).

До специфічних завдань органів НКВС відносилися контррозвідувальна діяльність, що мало захистити партизанський рух від ворожої агентури. Як зазначає дослідник О.Попов: «...викриття агентури противника у партизанських формуваннях багато в чому залежало саме від професіоналізму чекістів, що обслуговують той чи інший загін». Для реалізації цього завдання застосовувалися такі методи, як: агентурне проникнення до спецслужб противника; оперативне спостереження за об'єктами цих служб; захоплення офіційних співробітників, агентів та документів спецслужб противника; оперативний пошук агентури противника у партизанських формуваннях; фізичне усунення тих, хто співпрацював з противником. Головним завданням чекістів була боротьба проти проникнення ворожої агентури до складу партизанських загонів. З метою боротьби проти проникнення шпигунів, терористів, виявлення панікерів у партизанських загонах органами державної безпеки СРСР при партизанських формуваннях з січня 1942 року діяли оперативно-чекістські групи, що виконували функції Особливих відділів у діючій армії. Протягом 1942 року 4-те управління НКВС переправило у ворожий тил 2027 розвідників-одинаків та 595 розвідувально-диверсійних груп. З них змогли повернутися неушкодженими лише 400 розвідників і 34 групи, а решта загинули чи потрапили безвісти.

Відносини між партизанськими загонами, що підпорядковувалися різним відомствам, іноді набували відкритої ворожнечі. Керівник УШПД Т.Строкач скаржився у листі голові ЦШПД П.Пономаренку, що його довірену особу капітана Логвінова (направлений для роботи в партизанських загонах України) було безпідставно заарештовано Д. Ємлютіним (колишній начальник Суразького райвідділу Управління НКВС в Орловській області, молодший лейтенант держбезпеки, керівник регіональної оперативної групи 4-го відділу на Брянщині). Один з керівників партизанської групи, що підпорядковувалася НКВС, М.Прокопюк називав партизанів з'єднання об'єднаних партизанських загонів Житомирської області (командири – І.Шитова та І.Скубко) – «анархістами», без дозволу керівництва цього з'єднання зламаував їхні бази, а відібраним майном ділився з загonom іншого чекіста – Д.Медведева.

Дізнавшись про наказ О.Сабурова щодо підпорядкування партизанського загону імені Боровика (спочатку мав назву «імені Сталіна») В.Ушакову, колишній командир загону Є.Мірковський (на той час командир партизанського загону НКДБ «Ходоки») почав підбурювати партизанів тікати з загону Ушакова. Мірковський роззброював, переманював партизанів з загону імені Боровика. На думку В.Ушакова, ці неподобства санкціонував П.Судоплатов.

Моральний стан у загонах, що підпорядковувалися НКВС-НКДБ, як і в інших нерідко перебував на низькому рівні. Наприклад, за інформацією командира партизанського з'єднання імені Хрущова І.Шитова, група з загону НКДБ «Переможці» (командир – Д.Медведєв) на чолі з Пашуном від

неробства займалася пияцтвом та побутово розкладалася. Відповідального секретаря Тортуса вони хотіли убили за висловлювання критичних зауважень. Партизанський загін НКДБ «Олімп» на чолі з В.Карасьовим, перебуваючи на початку осені 1943 року у лісах Наровлянського району Поліської області Білорусії, займався тим, що виловлював диверсійні групи інших загонів і під страхом розстрілу підпорядковував їх собі. Зокрема, з Партизанського з'єднання імені Щорса було затримано групу Карпенка, групу загону імені Леніна на чолі Домшиним.

Серед керівники партизанським рухом в Україні були вихідці з органів НКВС. Один з них – О.Сабуров (колишній заступник начальника курсів Управління виправно-трудових таборів і колоній (ГУЛАГ) НКВС СРСР). Командир партизанського загону НКДБ «Переможці» Д.Медведев у органах ЧК-ДПУ-НКВС-НКДБ з початку 20-х років. Ця людина безпосередньо була причетна до політичних репресій в Україні. У 1936-37 роках Д.Медведев перебував на посаді інспектора при начальнику УНКВС по Харківській області. З квітня 1938 – заступник начальника 3-го відділу при Біломоро-Балтійському комбінаті НКВС СРСР. З квітня 1939 року – начальник 3-го відділу Норильського табору НКВС. У листопаді 1939 року вийшов на пенсію, але з початком німецько-радянської війни у червня 1941 року стає працівником Особливої групи з формування партизанських загонів НКДБ. У вересні 1941 р. очолює партизанський загін НКВС «Митя» у Брянській області та Білорусії. З червня 1942 року – командир партизанського загону НКВС «Переможці» на Волині та Поділлі. Керівник УШПД – Т.Строкач – теж виходець з органів НКВС. Як видно з біографій деяких учасників партизанського руху, керівникам партизанського руху довелося перекваліфіковуватися, оскільки професійними партизанами їх назвати не можна було. Попередня праця в репресивно-каральних органах і підрозділах ГУЛАГу вимагала цілком інших здібностей.

На думку І.Біласа, загін Д.Медведева «Переможці» існував для прикриття діяльності розвідника Ніколай Кузнецова. Історик В.Верига засуджує провокаційну діяльність командира загону та Н. Кузнецова, оскільки їхня діяльність підбурювала репресії німців проти ОУН та цивільного українського населення. Зокрема, після невдалого замаху Н. Кузнецова на представника німецької окупаційної адміністрації П. Драгеля, було розстріляно близько 500 українців. Мова може вестися про непоодинокі випадки провокаційних дій з боку червоних партизанів. 5 вересня у Москві було прийнято рішення про дезорганізацію життя населення в окупованих районах. Тобто від партизанів вимагалось проводити операції та диверсії таким чином, щоб німці якнайбільше знищували заручників з числа мирного населення. Це мало повернути жителів до партизанської боротьби. Колишній ад'ютант Т.Строкача Русанов, захоплений німцями полон, на допитах розповідає, що при відступі Червоної Армії місцеві партійні організації залишали найнадійніші кадри для підпільної роботи. Їхнім завданням було вносити розлад і спрямувати репресії німців проти населення. Одного разу Т. Строкач висловився про те, що треба

зробити так, аби населення на власній шкурі відчуло, щоб його охопив відчай. Це мало повернути населення до партизанської боротьби. Історики О. Гогун, В.Сергійчук наводять численні факти репресій червоних партизанів проти українського населення на Волині.

Боротьба з українським націоналістичним визвольним рухом була однією з складових партизанського руху під керівництвом НКВС-НКДБ. Активні дії українських повстанців проти німців змушували радянське командування піти на переговори. Українські повстанські і радянські джерела фіксують зіткнення повстанських відділів з червоними партизанськими загонами, зокрема, й з відділами, що підпорядковувалися НКВС-НКДБ. Наприклад, у березні 1943 року сталися сутички з загonom Д. Медведєва.

11 січня 1943 року начальником оперативного відділу ЦШПР полковником Соколовим був підготовлений план проведення першочергових заходів щодо посилення партизанського руху. Цей план було затверджено начальником ЦШПР П.Пономаренком 15 січня. Передбачалося здійснити передислокацію партизанських загонів з території РРФСР та БРСР до України, проведення ряду заходів щодо розкладу поліції та націоналістичних формувань на території УРСР. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У від 15 липня 1943 року «Про стан і дальший розвиток партизанського руху на Україні» закликала активніше вести боротьбу проти націоналістичних організацій. У листопаді 1943 року фіксується поява псевдобойвки, що діяли під виглядом УПА. Очолював її Боярський. Псевдобойвка у кількості 16 осіб мала на меті встановити місцеперебування повстанської групи. Очевидно, що за такими діями стояли органи НКВС-НКДБ. У наступні роки провокативні акції НКВС-МВС-НКГБ-МГБ з переодяганням у однострої УПА і вчиненням розправ над мирним населенням для дискредитації визвольного руху стануть поширеним явищем.

Коли Червона Армія витіснила німців з частини території Волині, партизанське з'єднання С.Ковпака було розформоване і на його базі утворені партизанську дивізію імені двічі Героя Радянського Союзу С.Ковпака, якою командував П.Вершигора. У середині серпня 1944 року ЦК КП(б)У прийняв рішення про передачу в оперативне підпорядкування НКВС УРСР 1-ї Української партизанської дивізії. М. Хрущов у радіограмі П. Вершигорі № 991 повідомив, що дивізія не розформовується, а передається у відання НКВС УРСР «для боротьби з німецько-українськими націоналістичними бандами». Партизанська дивізія у подальшому мала здійснювати каральні акції в Західній Україні для придушення національно-визвольного руху. Особливих успіхів у боротьбі проти ОУН і УПА дивізія не мала. У грудні 1944 дивізію було розформовано, а частина її особового складу перейшла до НКВС. Колишні партизанські командири теж згодом опинилися на керівних посадах в органах НКВС-МВС та НКГБ-МГБ УРСР. Колишній керівник УШПР Т.Строкач очолив МВС УРСР. Серед учасників боїв спецгруп псевдооунівців, організованих НКВС-МВС, що відзначалися своєю жорстокістю щодо мирного населення, було чимало колишніх ковпаківців. Очевидно, що попередній партизанський досвід став їм у пригоді.

Щодо питання кількості учасників партизанських загонів під керівництвом НКВС-НКВД, питання залишається відкритим. За підрахунками на підставі документів оперативного й кадрового відділів УШПР та його представництва при фронтах, а також інших відомств, загальна чисельність партизанських сил в Україні становила 200 тисяч чоловік (лише участь 98 тисяч була підтверджена належно оформленими документами). З цього числа у липні 1941 – травні 1942 р. на обліку 4-го управління НКВС нараховувалося 33 049. За даними історика В.Сергійчука, станом на 13 лютого 1948 року комісія при ЦК КП(б)У, створена для перевірки діяльності радянських партизанів і підпільників, визнала такими відповідно 136 668 і 21 343 особи. Порівняймо ці цифри з кількістю учасників збройних формувань, що діяли на боці Німеччини. Дослідник С.Дробязко вважає, що з загальної кількості осіб, що служили у складі вермахту, військ СС, поліції та інших воєнізованих формувань (1,2 млн. чоловік) – 700 тисяч – слов'яни, в т.ч. й українці. Історик А. Боляновський вважає, що українців у військових формуваннях на боці Німеччини нараховувалося близько 250 000 чол. Цифри свідчать про те, що українці не менш охоче (а, можливо, й охочіше) йшли до німецьких формувань, ніж до червоних партизанських загонів. За визнанням Й. Сталіна: «Дурна політика Гітлера перетворила народи СРСР на заклятих ворогів теперішньої Німеччини». Тобто, саме політика окупаційних властей Німеччини та її союзників сприяла розгортанню партизанського руху. Якщо в червні 1941 р. – червні 1941 р. серед партизанів більшу частину становили особи, мобілізовані до лав партизанського руху по лінії партійно-радянських органів, співробітники системи НКВС, а також військовослужбовці, котрі опинилися в оточенні, то вже восени 1942 р. все частіше стали приєднуватися тисячі тих, хто став об'єктом нацистських репресій. Проте, навіть після 1942 року кількість осіб, що добровільно чи під тиском обставин вступили до військових формувань Німеччини перевищувала кількість червоних партизан в Україні. Пояснити це можна більшовицькою передвоєнною політикою щодо усіх народів СРСР, в т.ч. й щодо українців. Через це важливу, а у багатьох випадках ключову, роль щодо формування партизанського руху в Україні відіграли саме органи НКВС-НКДБ – надійна опора комуністичного режиму у довоєнний, воєнний і повоєнний час.

У 1920-1930-х роках у СРСР була проведена широкомасштабна кампанія з підготовки спеціальних партизансько-диверсійних кадрів. Цей процес тривав до того моменту, коли радянське керівництво переорієнтувалося з оборонної війни на наступальну. Відтоді СРСР став першою країною у світі, що розпочав формування повітряно-десантних військ у 1930-ті роки. До цього спонукали експансіоністські плани радянського керівництва.

Важливу роль щодо розгортання червоного партизанського руху під час німецько-радянської війни відіграли органи НКВС-НКДБ. У 1941-1942 роках роль цих органів була визначальною. Попри формальну підпорядкованість партизанського руху УШПР з червня 1942 року, органи НКВС-НКДБ зосереджують важливі ланки діяльності цього руху під своїм контролем,

прагнучи встановити суцільний контроль над діяльністю червоних партизанів шляхом делегування своїх працівників на керівні і відповідальні посади у партизанському русі, шляхом впровадження агентурного апарату, контролем окремих ланок життєдіяльності партизанських загонів (зв'язок, розвідка, контррозвідка). Врешті це призвело до поглинання органами НКВС-НКДБ у 1944 році усього партизанського руху і спрямування його на придушення національно-визвольного руху в Україні.

4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Франція

Попередником створення національних французьких сил спеціального призначення були парашутно-десантні частини, що формувалися з середини 1930-х років. Спонукало створення таких частин відвідання у 1935 р. СРСР трьома французькими офіцерами на чолі з капітаном Фредом Жейлем. Місія ґрунтовно вивчила радянський досвід, а її члени здійснили кілька стрибків з парашутом. У Франції Жейль негайно взявся за організацію вишколу військових спортсменів-парашутистів. У 1935 р. в Авіньйон-Пюжо було відкрито першу парашутну школу, а 2 жовтня 1936 р. з'явився наказ про формування перших підрозділів нового зразку, що отримали назву «груп піхоти ВПС» (Groupement d'Infanterie de l'Air), а на квітень 1937 р. їх було укомплектовано. 601-ша група (601ere GIA) дислокувалася в Реймсі на Заході Франції, 602-га (602eme GIA) – у форті Мезон-Бланш, Алжир (з 1938 р.). Французькі парашутисти підпорядковувалися командуванню ВПС. До кожної групи входила рота парашутистів (Compagnie d'Infanterie de l'Air) та одна-дві ескадрильї військово-транспортної авіації. У травні 1937 р. французи здійснили перше групове десантування. До початку війни 150 солдатів та офіцерів нових повітряно-десантних військ здійснили близько 2000 стрибків. 601-ша група навесні 1940 р. готувалася до десанту в Нідердандах з метою надання підтримки голландській армії, але її випередили німці. У липні 1940 р. 601-ша та 602-га (переведена до Європи) групи використовували в якості диверсійних.

Після розгрому англійців та французів та евакуації до Великобританії, генерал Ш. де Голль та його прибічники з «Армії Вільної Франції» прийняли рішення сформувати підрозділ, що призначався для виконання особливих завдань. Наказ про створення першого повітряно-десантного підрозділу було видано 20 липня 1940 р. Керівництво британської Служби спеціальних операцій підтримало ці заходи. 15 вересня 1940 р. розпочато формування окремої роти «піхоти ВПС» (CIA), а у грудні її добровольці розпочали військовий вишкіл. Командувати ротою став капітан Берж. У квітні 1941 р. роту перепідпорядкували сухопутним військам та перейменували на стрілецьку парашутну (1ere Compagnie de Chasseurs Parachutistes). Частину її бійців перевели до Єгипту, де вони діяли у підпорядкуванні BCRA (Bureau Central de Renseignements et d'Action – спецслужба «Франції, що бореться»).

У Каїрі 1-ша рота перепідпорядкована британській Спеціальній авіаційній службі та воює під проводом Д. Стерлінга, а згодом, після повернення до Англії, включена до складу французького батальйону (French Squadron) САС.

14 липня 1943 р. у Великій Британії відбувся парад французьких десантників.

3 грудня 1942 р. американці розпочали підготовку 250 чоловік з числа колишніх військовиків 60-ї та 602-ї груп для висадки у німецький тил. Підрозділ дістав назву 1-ї роти ВПС (Compagnie №1 de l'Armie de l'Air). Потім роту перетворили на 1-й окремий батальйон піхоти ВПС (1er Bataillon d'Infanterie de l'Air), котрий невдовзі перейменували на 4-й. На терені Французької Північної Африки з січня до 1 травня 1943 р. було сформовано 1-й стрілецький парашутний полк (1er Regiment de Chasseurs Parachutistes – RCP) чисельністю 1850 солдатів та офіцерів. Полк підпорядковувався сухопутним військам, брав активну участь у бойових діях на півдні Франції. У складі військ особливого призначення 1-ї армії дійшов до Рейну, Вогезу та Ельзасу.

У 1944 р. на базі 3-го батальйону «піхоти ВПС» (куди входила й 1-ша парашутна рота) англійцями сформовані 2-й та 3-й полки. Під час операцій на південному заході Європи та Центральної Франції обидві ці частини, зазвичай, іменувалися 3-м та 4-м французькими загонами САС та входили до 1-ї бригади Спеціальної авіаційної служби. 3-м полком командував майор Пуш-Самсон, 4-м – підполковник де ла Боллардье. Десантники САС відзначилися на завершальному етапі війни, беручи участь у багатьох бойових операціях. Зокрема, 2-й полк здійснив парашутний десант у Нормандії, брав участь у штурмі бретонського містечка Сен-Марсель 7 червня 1944 р., боях у Бретані та Арденнах (1944 р.) та операції «Armhest» (квітень 1945 р.). У квітні обидва полки були об'єднані в один – 2-й, що закінчив війну у Нідерландах.

Напередодні відкриття другого фронту, частина цих різноманітних формувань була задіяна в операціях, що здійснювалися французьким відділенням ССО, ВСРА. Найактивніше у «малій війні» брали участь французькі парашутні частини САС. Служба спеціальних операцій підтримувала зв'язок з деякими групами Спротиву, паралельно керувала власною агентурною мережею. Повітрям регулярно здійснювалося постачання зброї. Спільними зусиллями спеціальних служб було досягнуто значного успіху. На момент висадки союзників на півночі Франції цілком озброєно та споряджено було близько 20 000 французьких макі, ще 50 000 володіли особистою зброєю. У червні 1944 року було розкрито склади зі зброєю, законсервовані французами 1940 р. Французькі повстанці спланували та здійснили кілька операцій, що допомогли союзникам.

З початком активних бойових дій в Європі чисельність французьких сил спеціального призначення значно зросла. 25 травня 1943 р. у Північній Африці з числа військовиків, що мали парашутну підготовку та бойовий досвід, було сформовано особливу парашутну штурмову частину, що називалася 1-м ударним ««шоковим»» батальйоном (1er Bataillon de Choc). Його ядром став особовий склад сформованої у 1941 р. команди «Конус» (Commando Conus).

Команда «Конус» взяла активну участь у боях під Бір-Хакеймом, де зазнала великих втрат, а згодом увійшла до складу різних спеціальних підрозділів, що формувалися французами де Голля на півночі Африки.

За чотири місяці після формування 1-й батальйон взяв участь у десанті на Корсику (вересень – жовтень 1943 р.), у червні 1944 р. відзначився у боях за італійський о. Ельба. 20 серпня батальйон було висаджено в Тулоні, де він бере участь у бойових діях. Згодом його підрозділи в якості основного розвідувального формування просувалися в авангарді 1-ї французької армії на північний захід, у вересні вийшли на німецький кордон. Взимку 1944–1945 рр. у складі 1-го РСР батальйон взяв участь у боях на території Вогезу та Ельзасу, а у квітні увійшов до Австрії, де залишався до кінця війни.

За рік після створення 1-го ударного батальйону у Північній Африці сформована Французька група командос (Groupe de Commandos de France), що приблизно дорівнювала за чисельністю піхотному батальйону. Її підрозділи в якості «Спеціального загону», очолюваного майором Анрі д'Аст'є де ла Віжері (1897–1952), здійснили ряд особливих завдань під час висадки союзників у Провансі. Група складалася з трьох команд (1-ша, 2-га, 3-тя), кожна з яких за потужністю знаходилася між ротою та батальйоном. На початку листопада 1944 р. групу було спрямовано на фронт, де вона воювала проти німців у лісовій місцевості Вогезів до перемоги. У січні 1943 р. її перетворено на 3-й ударний батальйон та включено до новоствореного 1-го з'єднання ударних батальйонів.

Крім цих частин, 26 липня 1943 р. в Алжирі сформували ще один парашутний підрозділ – так звану Африканську групу командос (Groupe de Commandos d'Afrique), особовий склад якою залучали до виконання спеціальних завдань диверсійного характеру, а також використовували в якості відбірної піхоти на фронті. У січні 1945 р. групу було переформовано на 5-й ударний батальйон (Bataillon de Choc).

У складі САС перебував французький батальйон В, сформований на території Цейлону. Особовий склад цього підрозділу комплектувався здебільшого військовослужбовцями гарнізону Мадагаскару, що вишколювалися під керівництвом англійців. У 1944 р. його підрозділи було скинуто на парашутах до Французького Індокитаю (на території сучасного Лаосу), де займалися організацією партизанського руху.

Що стосується французької морської піхоти, яка бере свою історію від 1622 р., після створення збройних сил де Голля почали формуватися нові частини. У 1941 р. «Fusiliers Marins» розпочали підготовку за програмою командос. У липні новостворена 1-ша рота морської піхоти увійшла до складу 2-го британського загону командос. На кінець року було сформовано три окремих батальйони морської піхоти (кожна рота мала у своєму складі три секції). 3-й батальйон укомплектовано басками та іспанцями, що емігрували до Південної Америки після закінчення громадянської війни в Іспанії, але невдовзі його розформували з політичних мотивів.

У 1942 р. евакуйовані до Англії морські піхотинці увійшли до новоствореного 4-го франко-британського загону командос (Commando

franco-britannique), формування якого відбувалося в Шотландії. Особовий штат формувався з числа моряків французького флоту, що перейшли на бік союзників на Мадагаскарі та в Північній Африці. Невдовзі французький компонент цієї частини дістав назву 1-го батальйону командос морської піхоти (Bataillon de Fusiliers Marins Commandos – BFM). Взимку 1943–1944 рр. «Les Berets Verts» («зелені берети») брали участь в операціях британських колег на північно-східному узбережжі Європи. У червні 1944 р. французькі командос брали участь у десанті в Нормандії. У вересні 1944 р. французькі командос взяли активну участь у десанті на о. Вальгерен. Другу світову війну 4-й загін завершив на території Північного моря, де періодично здійснював рейди на німецькі позиції та вузли протидесантної оборони.

Таким чином, в роки Другої світової війни за допомогою британців у збройних силах генерала де Голля було створено різні французькі підрозділи спеціального призначення, які брали участь у бойових діях у Північній Африці, Європі, Індокитаї.

5. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Польща

Повітряно-десантні війська

Початок Другої світової війни польська армія зустріла погано підготовленою. Збройні сили цієї країни орієнтувалися на традиційні способи ведення війни. Попри те, що Польща у міжвоєнний період здійснювала експерименти з висадкою парашутних десантів, але власних повітряно-десантних військ вона не створила. У 1936 р. піхотне училище в Острів-Мазовецька в якості експерименту здійснило короткотривалу підготовку парашутній справі курсантів та постійного складу з метою вишколу майбутніх бійців повітряно-десантних частин. У вересні 1936 р. у Яблоні біля Варшави відбулися перші навчальні стрибки з припнутих аеростатів. З 1938 р. поляки провели ряд маневрів, на яких вперше у країні було здійснено десантування груп парашутистів з тримоторних бомбардувальників зі складу 1-го Варшавського авіаційного полку. Вперше практичні стрибки з борту літака здійснено під час загальновійськових навчань у Велишеві, а з 1938 р. невеликий загін десантників взяв участь у щорічних навчаннях польської армії. У травні 1938 р. у Бидгощі відкрилася парашутна школа, яка встигла підготувати лише один випуск.

У червні 1940 р. у Великій Британії сформували 4-ту кадрову стрілецьку бригаду (Kadrowa Brygada Strzelców), яку очолив полковник Станіслав Сосабовський. Як і в британців, її особовий склад навчався методам боротьби з німецькими повітряними десантами, що загрожували англійському запіллю. Згодом завданням бригади стало навчання солдатів та офіцерів, що готувалися до висадки на європейські окуповані території. Генерал В. Сікорський основні завдання особового складу 4-ї бригади вбачав у здійсненні спеціальної підготовки відібраної частини особового складу з

метою формування двох-трьох оперативних загонів, трьох-чотирьох кадрових підрозділів постійного складу, а також штурмових груп та інструкторів-зброярів для повітряно-десантних військ, покликаних в разі необхідності підтримати збройне повстання на континенті. У складі І армійського корпусу планувалося сформувати, крім загальновійськових з'єднань, моторизовану стрілецьку бригаду, придатну для використання у десантних операціях, повітряно-десантну бригаду та навчальну бригаду, у складі якої перебували частини спеціального призначення. Перші навчання польських парашутистів зі складу 4-ї кадрової бригади відбулися 23 вересня 1941 р. у Шотландії. 25 десантників отримали з рук генерала Сікорського щойно впроваджені знаки класифікації парашутиста. Цей день став святом створеної невдовзі 1-ї окремої парашутної бригади, хоча офіційно ця частина утворилася 9 жовтня 1941 р., після наказу про перейменування 4-ї кадрової бригади. 16 жовтня тривали нові навчання з відпрацювання десантування на територію противника з метою захоплення летовища. У жовтні 1941 р. у шотландському містечку Інверголі-Касл розпочався курс спеціальної підготовки 20 польських офіцерів. Взимку 1940–1941 рр. польські десантники організували перший курс лижної підготовки в Вордхаузі (Шотландія) на чолі з полковником Яном Камінським. Наприкінці січня 1942 р. польські стажисти відбули перший цикл підготовки у британській парашутній школі Рінгвей. Двоє польських офіцерів, що там працювали (Є. Горецький та Ю. Гленболись) заклали основу самостійному польському парашутному факультету у Рінгвеї. Невдовзі з ініціативи генерала Сосабовського було організовано центр передпарашутної підготовки у Ларго-Хауз. Після закінчення курсів випускники направлялися до парашутного центру у Рінгвеї біля Манчестера. Черговим етапом спеціальної підготовки був «штурмовий курс» у Данкелді (район Перта). Тут солдати навчалися плаванню, інженерній, мінній справі, орієнтуванню на місцевості, гірським сходженням. Після відбуття всього цього вишколу особовий склад розпочинав бойову підготовку у складі підрозділів (відділення, взвод, рота, батальйон). На середину червня 1944 р. у складі 1-ї бригади перебувало 2102 підготовлених парашутисти (загальна чисельність – 2302 чоловіки). На початок операції «Overlord» 1-ша окрема польська парашутна бригада (1 Samodzielna Brygada Spadochronowa) мала високий ступінь боєготовності. До складу бригади увійшли 1-й, 2-й, 3-й парашутні батальйони, легкий артилерійський дивізіон, протитанковий батальйон, а також різні спеціальні підрозділи та служби (особовий склад – 2000 чоловік). Під час підготовки до вторгнення у Європу бригаду включили до складу 1-ї Союзницької повітряно-десантної армії генерала Бріртон. До грудня 1944 р. польських парашутистів очолював полковник, а згодом генерал бригади, С. Сосабовський. Згодом бригадою керували підполковник С. Яхник, полковник Я. Камінський та підполковник Ф. Щербо-Равич. На 1944 р. бригада дислокувалася в районі Нортгемптона (Східна Англія).

У відкритті другого фронту польські парашутисти активної участі не брали, перебуваючи в резерві. Вперше бригада у повному складі взяла участь

в операції «Market Garden» у вересні 1944 р. Поляки висадилися спільно з 1-ю англійською повітряно-десантною дивізією. За п'ять днів боїв біля Арнема бригада втратила 378 чоловік убитими, пораненими та полоненими. Після евакуації до Великої Британії бригада не брала участі у війні, перебуваючи у складі 1-го резервного корпусу у Шотландії до 1945 р. Згодом несла окупаційну службу на території Німеччини, а у 1947 р. була розформована.

Єдиним польським підрозділом, що виконував спеціальні завдання на зразок англійської САС, була окрема гренадерська рота (Samodzielna Kompania Grenadierów – SKG). Її першим командиром був майор Галінат-Заремба, а згодом – майор Шимановський. Рота не призначалася для перекидання на територію окупованої Польщі. Її особовий склад готувався до дій на території Франції та Німеччини. Для цього SKG розділили на «французьку» (K) та «німецьку» (S) групи чисельністю по два взводи кожна. Рота розпочала формування в Шотландії на початку 1943 р., в липні її передислокували до Саутгемптона, а наприкінці року – до селища Ворнгем-Корт. Навчання гренадерів базувалося на жорсткому фізичному та психологічному пресингу, спрямованому на якнайбільше відсіювання забракованих кандидатів. Більшість занять відбувалося вночі. Вишкільний курс передбачав десантну, диверсійну підготовку. До складу типової диверсійної групи входило 5 осіб: командир, заступник командира, мінер, снайпер, радист. Кожен з членів груп повинен був уміти розгорнути самостійну диверсійно-саботажну діяльність. Вишкіл передбачав навчання рукопашному бою, бойову, штурмову підготовку, радіосправу, володіння різними типами зброї та керування автівками.

Після призначення майора Шимановського начальником американської школи сил спеціального призначення у вересні 1944 р. на посаду командира роти призначили капітана Кароля Ковальського. Під його керівництвом рота підготувалася розгорнути активну діяльність на території Франції, але, з огляду на відступ німців з країни, цю групу K разом з Ковальським передали на поповнення розгромленої під Арнемом 1-ї парашутної бригади. Частина групи S капітана Адольфа Степня направили до лав 1-ї польської гренадерської дивізії, дислокованої в Шотландії. З решти особового складу сформували окремий взвод, що увійшов до складу окремого загону у справах Німеччини (Samodzielny Wydział Spraw Niemieckich) під керівництвом полковника Огуркевича – розвідувально-диверсійне формування збройних сил Польщі на Заході. Командування «німецьким» взводом дісталось поручнику Збігнєву Персцяновському. Цей невеликий підрозділ включав елітний склад, основу якого становили добровольці – колишні військовики вермахту з числа етнічних поляків, що добре володіли німецькою мовою. Взвод отримав наказ розгорнути розвідувальну діяльність в тилу військ противника, що займав позиції на східному березі Рейну, до форсування якого готувалися союзники. Крім цього, військовиків цього взводу могли використовувати для служби на території Данії, Югославії, Франції. За підтримки «січосіетпуш» – диверсантів-парашутистів з Великої Британії, польській Армії Крайовій вдалося здійснити чимало спеціальних операцій.

Наприклад, замах на бригадефюрера СС та генерал-майора поліції Кучери 1 лютого 1944 р., замах на генерал-губернатора Польщі Ганса Франка проти ночі 30 січня 1944 р.

Крім частин САС, в інтересах британського командування сил спеціальних операцій використовувалася окрема рота командос (Samodzielna Kompania Komandosów), яка дислокувалася в Шотландії та входила до складу 10-го міжсоюзницького загону. Її кадри організовано входили до складу сухопутних військ та залучалися до бойових дій у Північно-Західній Європі та Італії.

Сили спеціальних операцій, що базувалися на Британських островах, використовували авіаційні частини, що були їм призначені. Наприклад це 301-ша польська ескадрилья спеціального призначення (Polska Eskadra Specjalnego Przeznaczenia), що спочатку була створена в рамках 138-ї британської ескадри спеціального призначення (Special Duty Squadron – SDS). У листопаді 1943 р. 301-шу ескадрилью перейменували на SPecisl Duty Flight № 1586, а з листопада 1944 р. – 301-шу ескадру «Землі Поморської імені захисників Варшави» (Dywizjon «Ziemi Pomorskiej im. Obrońców Warszawy»). Крім національних екіпажів, спеціальні польоти до Польщі здійснювали англійці, американці та південноафриканці.

Отже, попри експерименти другої половини 1930-х років на території Польщі повітряно-десантні війська не були створені. З 1940 р. у під керівництвом британських збройних сил починають створюватися польські парашутні, а також спеціальні підрозділи, покликані здійснювати бойові, диверсійні, розвідувальні, організаційні та інші функції в тилу німецької армії на території країн Європи.

6. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Греція, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Чехословаччина, Югославія)

Однією з важливих причин створення національних формувань спеціального призначення стала розгорнута англійцями з 1941 р. широкомасштабна «мала війна» на окупованих німцями європейських країнах. Для здійснення диверсійних актів у тилу противника та підтримки Спротиву британцям були потрібні спеціальні підрозділи, що комплектувалися солдатами та офіцерами з цих країн. Одним з перших великих формувань такого типу був 10-й міжсоюзницький загін командос (10th Inter-Allied Commando), сформований на початку 1942 р. французів, норвежців, поляків, югославів, голландців, данців, англійців. До складу 10-го загону було зараховано бійці «групи Х», куди входили переважно вихідці зі Східної Європи. Загін до закінчення війни діяв у Північно-Західній Європі.

Греція

У 1942 р. на Середньому Сході, що перебував під контролем англійців, було сформовано грецьку бойову одиницю спеціального призначення – «Священний загін». Ця частина, чисельність якої на початку формування

складала не більше роти (150 чоловік), була майже повністю укомплектована офіцерами грецької королівської гвардії (евзонами). Під час Північноафриканської кампанії вона діяла під оперативним керівництвом британської САС. У березні 1942 р. бійці батальйону (500 чоловік) брали участь у боях проти німців та італійців у складі новозеландського експедиційного корпусу. З березня 1943 р. батальйон, що отримав 30 позашляховиків «Wyllis», діяв у тилу німців подібно до англійських рейдових груп LRDG. Командиром призначили полковника Цигантеса. Після перемоги союзників у Африці «Священний батальйон» перевели до Єгипту для поповнення та реорганізації. Відтоді до кінця війни греки діяли у складі англійської Ескадри катерів особливого призначення (SBS), воюючи у Егейському морі. На кінець 1943 р. «Священний батальйон» перетворився на 1-й грецький батальйон СБС. В якості диверсантів греків взяли участь у висадці на о. Самос 31 грудня 1943 р. 200 командос утворили першу хвилю десанту, а згодом їх підтримали побратими, що висадилися з есмінців. У лютому 1944 р. загін вивели з острову для участі в інших операціях в Егейському морі.

У квітні 1944 р. 450 солдатів та офіцерів цієї частини відрядили до англійської парашутної школи, що розташовувалася в Раматі (Палестина). Влітку 1944 р. диверсанти билися на архіпелазі Додеканес (група островів біля західного узбережжя Туреччини, що належали Італії). У квітні 1945 р. «Священний батальйон» було зараховано до англійської групи спеціальних військ для здійснення операції «Ted» (захоплення о. Родос). Невдовзі після вдалої висадки батальйон було розформовано.

Крім цього, у рейдах командос активно залучали нечисленні підрозділи морської піхоти. У березні 1943 р. морські піхотинці разом з англійцями взяли участь у придушення виступу на п'яти кораблях грецького флоту в Александрії.

Норвегія

У 1942 р. було сформовано спеціальну роту F, командування якою доручили капітану королівської армії Е. Дикеру. Через відсутність власної тренувальної бази норвезькі диверсанти здійснювали спеціальну підготовку у «польській» парашутній школі Ларго-Хауз (Північна Англія). У 1945 р. роту було включено до складу 1-ї англійської повітряно-десантної дивізії для участі в операції «Doomsday» (вторгнення до Норвегії). Підрозділи роти були висаджені з парашутами в районі норвезького містечка Тронделаг з метою блокування вузла німецької берегової оборони. Це було останнє завдання роти F. Восени 1945 р. її розформували.

Найвідомішим норвезьким підрозділом особливого призначення була рота Лінге, створена у 1941 р. на території Шотландії під офіційною назвою 1-ї окремої парашутної роти. Неформально вона називалася на честь командира – капітана Лінге. З 1941 р. особовий склад підрозділу активно залучали до парашутних та морських диверсійних десантах на норвезьку територію. Найвідомішою операцією групи була «битва за важку воду» у лютому 1943 р. – виведення з ладу одного з найбільших у Європі заводів з

виробництва стратегічної сировини для виготовлення атомної бомби (м. Веморк, провінція Телемарк). На кілька місяців вдалося вивести з ладу установки для виробництва важкої води (оксид дейтерію). Намагання авіації союзників розбомбити завод не принесли успіху. 20 лютого 1944 р. диверсантами-норвежцями на озері Тіннсе було підірвано паром з 1600 кг важкої води.

Іншим постійним завданням норвезьких диверсантів була підтримка сил Спротиву в окупованій німцями Норвегії, чим вони займалися до завершення війни.

Бельгія

Після евакуації рештки бельгійської армії до Англії її командування розпочало підготовку створення власних сил спеціального призначення. У травні 1942 р. до парашутної школи у Рінгвеї були відряджені 58 солдатів та офіцерів зі складу роти D 2-го батальйону бельгійських фузилерів. Після трьохмісячного спеціального вишколу підрозділ було перейменовано на 4-ту роту 8-го англійського парашутного батальйону, а згодом зараховано до окремої бригади САС в якості батальйону (згодом перейменовано на 5-й полк САС). На момент створення полку його командиром став майор Едуард «Едді» Блондель (1906–2000). Бельгійські десантники-диверсанти взяли участь в рейдах та операціях на території Бельгії та Франції, а з жовтня 1944 р. батальйон використовувався в якості мобільної розвідувальної частини під час Голландської операції. Наприкінці квітня 1945 р. його було перетворено на 1-й парашутний полк Спеціальної авіа служби у складі трьох ескадрилій. До його складу входило 350 чоловік та 100 транспортних засобів. Після завершення Голландської та Північнонімецької наступальних операцій полк було розформовано.

У серпні 1942 р. зі складу військовослужбовців бельгійської армії було сформовано 1-шу групу командос (Troupe de Commandos), що налічувала 7 офіцерів та близько 100 солдатів. Групу включили до складу 10-го Міжсоюзницького загону командос. З січня 1944 р. вона воювала в континентальній Італії (район Неаполя та річки Гарільяно). У березні її перевели до 4-ї бригади командос, яка воювала на східному крилі італійського фронту – узбережжя Адріатики. Потім група була переведена до Англії, згодом висаджувалася у складі штурмових частин на Вальгерн, а війну закінчила на півночі Німеччини. У вересні 1945 р. групу розгорнули в окремий полк командос, а згодом розформували.

Нідерланди

22 березня 1942 р. у Великій Британії було підписано наказ про формування першого голландського підрозділу командос, який дістав назву 2. Troepje Nederlands Commandos (TNC) – 2-ї групи. Загін формувався добровольцями з особового складу Нідерландської Королівської піхотної бригади принцеси Ірени, що була сформована раніше на території Англії з решток евакуйованих у 1940 р. армійських частин. Добровольці вишколювалися разом з британськими командос в Шотландії. 16 червня 1942

р. офіційно оголошено про створення № 2 Troop, що був включений до складу 10-го (міжсоюзницького) загону командос.

У повному складі нідерландська рота командос не брала участі. Наприкінці 1943 р. три офіцери та 55 солдатів 2-ї групи перевели до Індії, де вони увійшли до складу 3-ї англійської бригади особливого призначення. Після завершення курсу навчання діям у джунглях, голландці взяли участь у боях за Бірму. Влітку 1944 р. їх знову перевели до Англії, залишивши у Бірмі трьох голландців-військовиків. Після парашутної підготовки голландці-командос брали участь в операції «Market Garden», воювали в Нідерландах, на о. Вальхерн (жовтень 1944 р.). Після завершення війни увійшли до окупаційних сил у Німеччині. 2-гу групу розформували в жовтні 1945 р.

Чехословаччина

Підтримання постійного контакту з визвольним рухом на території окупованої країни мали виконувати парашутисти спеціальних підрозділів. Організацію повітряного сполучення поклали на 2-й відділ Міністерства національної оборони еміграційного уряду у співпраці з британськими спецслужбами – Службою спеціальних операцій та СІС, а з 1943 р. – також з американським Управлінням стратегічних служб. Перша десантна операція «Венґамін» відбулася 16 квітня 1941 р. Згодом парашутисти виконували кур'єрські, політичні, диверсійні, розвідувальні та інші завдання. Жовтня 1941 р. до квітня 1945 р. чехословаки здійснили 29 десантувань на окуповану територію.

Крім цього, чеські групи спеціального призначення в рамках різних операцій ССО діяли на терені Австрії, Франції, Югославії, Італії.

27 травня 1942 р. двома членами чехословацького Руху опору (Йозеф Габчік, Ян Кубіш), які були підготовлені в Лондоні за участю британської спецслужби – Управління спеціальних операцій, була проведена операція «Антропоїд» – кодова назва операції з вбивства протектора Богемії та Моравії Рейнгарда Гейдріха. В результаті отриманих поранень 4 червня Гейдріх помер. В якості помсти німцями було розстріляно 172-х чоловіків віком понад 16 років, що мешкали у селі Лідіце. 195 жінок відправили до концтабору. Парашутисти загинули невдовзі після штурму німцями празького кафедрального собору Кирила та Мефодія Чеської православної церкви, де вони переховувалися.

У СРСР було створено 2-гу окрему чехословацьку повітряно-десантну бригаду. Її особовий склад формувався переважно з військовиків 1-ї словацької дивізії, що перейшли на радянський бік восени 1943 р. біля Мелітополя. Формування бригади розпочалося у січні 1944 р. у містечку Єфремов біля Москви. Організаційна структура базувалася на радянському штатному розписі, передбачала наявність двох повітряно-десантних батальйони, рот управління, зв'язку та саперної, протитанкової та зенітної батареї, а також допоміжних служб. Чисельність бригади становила 2714 чоловік. Командиром став полковник Владімір Пржикрил (1895–1968). Особовий склад колишніх словацьких військовиків не відповідав медичним критеріям для служби у повітряно-десантних військах, бракувало офіцерів та

молодших командирів. У Бузулуці (територія сучасної Оренбурзької області) та на хуторі Веселому терміново було організовано військові училища. Командний склад пройшов підготовку на Об'єднаних повітряно-десантних курсах у Нахабіно (Московська область).

Вишкіл десантників передбачав парашутну підготовку, рукопашний бій, вивчення топографії, вогневу підготовку, регулярні марш-кидки. 17 квітня 1944 р. командування чехословацькими військами в СРСР видало наказ про офіційну назву нової частини: 2-га окрема чехословацька повітряно-десантна бригада. 23 квітня 1944 р. нова частина увійшла до складу 1-ї чехословацького армійського корпусу. Підрозділи бригади восени 1944 р. в якості піхоти брали участь у Карпато-Дуклянській операції (одна з двох складових частин стратегічної Східно-Карпатської наступальної операції). У вересні-жовтні 1944 року бригада та численні інструктори, диверсанти зі складу НКВС-НКДБ були закинуті в Словаччину і воювали спільно з повстанцями в ході Словацького національного повстання. Бригаду перейменували на 2-гу Чехословацьку партизанську бригаду. Після придушення повстання частини бригади з великими втратами пробилися через лінію фронту 19 лютого 1945 р. назустріч Червоній армії. Відтоді фактично припинилася бойова діяльність цієї бригади.

Югославія

З 1928 р. у сухопутних військах та ВПС Югославії поширилося захоплення парашутним спортом. Але підготовка до створення повітряно-десантних частин розпочалася у 1940 р. 50 солдатів та унтер-офіцерів ВПС були відряджені до авіабази Земун (біля Белграда) для навчання. До місті Панчево (теж неподалік Белграда) тренували 40 офіцерів. Німецька агресія припинила вишкіл. Згодом, у серпні 1944 р. під керівництвом англійців близько 100 партизан НВАЮ проходили парашутну підготовку у м. Барі (південь Італії). Ще близько сотні чоловік з числа поранених солдатів, котрі лікувалися в Італії, також були відібрані для навчання у навчальному центрі містечка Гравіна-ін-Пулья. Десантну школу закінчив 191 чоловік. 14 жовтня 1944 р. було сформовано 1-й десантний батальйон під керівництвом Чедомира Враніча. Крім бойової підготовки, новобранці батальйону навчалися топографії, диверсійній справ та вогневій підготовці. У грудні 1944 р. батальйон перебрався до м. Дубровник (Хорватія). 6 січня 1945 р. парашутний батальйон прибув до Белграда. Учасі у бойових діях не брав.

Крім цього, два офіцери та 14 солдатів з Югославії служили у 10-му міжсоюзницькому загоні командос, брали участь в операціях ССО вздовж берегової лінії Югославії.

Отже, в роки Другої світової війни військовики – вихідці з окупованих Німеччиною кран, брали участь у спеціальних та десантних частинах, створених під керівництвом британських збройних сил. На території СРСР створюється чехословацька повітряно-десантна бригада.

Література:

1. Боярский В.И. Партизанская война: История утерянных возможностей / В.И. Боярский. – Мн.: Харвест; АСТ, 2001.
2. Вовк О.В. Червоний партизанський рух в Україні і органи НКВС-НКДБ (1941-44 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. 2010. № X-XI . С. 42-55.
3. Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. Москва, 2012.
4. Гогун О. Як «народні месники» мстилися народу: Комуністичний партизанський терор в роки радянсько-німецької війни // Український визвольний рух. Збірник 4. – Львів: МС, 2005. – С. 61-70.
5. Зевелев А.И. Бригада особого назначения / А.И.Зевелев // Малая война. Организация и тактика боевых действий малых подразделений: хрестоматия / [Сост. А.Е.Тарас]. – Мн.: Харвест, 2003. 512 с. С. 114-164.
6. Козлов С.В. Спецназ ГРУ: очерки истории. Историческая энциклопедия в 5 книгах. Кн. 1.: Исторические предпосылки создания спецназа. Том 2: 1941–1945 гг. Москва, 2013.
7. Неконвенциональная война. ГРУ и НКВД в тылу Вермахта / Сост. А. Гогун. Киев, 2014.
8. Ненахов Ю. Войска спецназначения во второй мировой войне / Под. общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск, 2000.
9. Попов А. Диверсанты Сталина. Деятельность органов Госбезопасности СССР на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны / А.Попов. – М.: Яуза, Эксмо, 2004.
10. «Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941-1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / [Авт. сост.: А. Гогун, А. Кентий]. – Киев: Украинский издательский союз, 2006.
11. Старинов И. Заместитель по диверсиям. Москва, 2005.
12. Старинов И.Г. Ошибки партизанской войны / И.Г. Старинов // Малая война. Организация и тактика малых подразделений: хрестоматия / [Сост. А.Е. Тарас]. Минск., 2003. С. 165 – 177.
13. Судоплатов П.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930 – 1950 годы / П.А. Судоплатов. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 1997.
14. Тарас А.Е. Так сражается SAS. Минск, 2003.

Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни. Німеччина та її сателіти

- 1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Німеччина (парашутні з'єднання, частини спеціального призначення «Абверу», частини спеціального призначення військ СС і поліції)*
- 2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Італія*
- 3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Угорщина, Румунія, Фінляндія*
- 4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Японія*

1. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Німеччина (парашутні з'єднання, частини спеціального призначення «Абверу», частини спеціального призначення військ СС і поліції)

Парашутні з'єднання

Німецьке військове керівництво цікавилось можливістю бойового використання повітряно-десантних військ з середини 1930-х років. Потенційні можливості нового роду військ відповідали концепції бліцкригу: проведення блискавичних глибоких наступальних операцій з проривом вглибину розташування противника потужних танкових частин. Прокладати для них дорогу мали парашутні частини (Fallschirmtruppen – FST). Їхнім завданням було швидке оволодіння стратегічними об'єктами – мостами, укріпленими районами, вузлами зв'язку та ін. Формування парашутних частин почалося водночас у сухопутних військах та ВПС Німеччини. 1 жовтня 1935 р. поліційний загін особистої охорони Г. Геринга був переведений до складу люфтваффе як окремий полк «German Göring». У цей час добровольці з його складу вирушають для спеціального вишколу до містечка Альтенграбов, де триває формування парашутного стрілецького полку ВПС. Таким чином, у складі полку «Герман Геринг» було сформовано 1-й стрілецький (парашутний) батальйон (Jägerbataillon), розгорнутий наприкінці 1930-х років в полк, який дістав назву 1-го парашутного (Fallschirmjäger-Regiment 1). Очолив його майор Бруно Брауер (1893–1947), що згодом дослужився до звання полковника. Значна частина бійців нової частини були військовослужбовцями, котрі загартувалися у боях в Іспанії в «Легіоні Кондор». Умови відбору були вельми складними. Курсанти навчалися парашутній підготовці, а також – загальноспортивній та військовій. Заняття для офіцерів стали з часом складнішими, ніж для солдатів. Передбачалося, що десантники мають діяти невеликими групами, тому кожен військовик мав бути ініціативним та активним. Напередодні війни у Стендалі була створена парашутна школа. Десантником, котрий мав право на носіння особливої відзнаки (Fallschirmschützenabzeichen), вважався

військовослужбовець, що пройшов курс спеціальної підготовки та здійснив не менше шести залікових стрибків. Для підтвердження класифікації потрібна була щорічна переатестація. Але згодом, з огляду на чисельність повітряно-десантних військ, достатньо стало одного стрибка в житті.

Ще однією базою для десантного вишколу був елітний полк (штандарт) СА «Feldherrnhalle», сформований у березні 1935 р. в якості навчальної частини для воєнізованих частин НСДАП. З 1937 року полк перебував у подвійному підпорядкуванні СА та ВПС (шеф – Г. Геринг). Після нападу на Польщу штандарт перейменували на повітряно-десантний батальйон, а згодом включили до 2-го парашутного полку. Найменування передали 271-му піхотному полку, потім – моторизованій дивізії, корпусу.

Командування сухопутних військ навесні 1936 р. створило для відпрацювання тактики застосування військово-десантних військ спеціальний штаб (15 офіцерів, 80 унтер-офіцерів). На його базі згодом сформували парашутний піхотний батальйон (Fallschirm-Infanterie-Bataillon) – другий у збройних силах. Його штатна структура приблизно відповідала організації піхотного батальйону підтримки, а на озброєнні перебували міномети, станкові кулемети (парашутисти ВПС на той час мали лише легку стрілецьку зброю). Командиром було призначено майора (згодом – генерал-лейтенант) Ріхард Гайдріх (1896–1947).

Офіційно повітряно-десантні частини було визнано наказом міністра авіації Третього райху Ергарда Мільха (1892–1972) за погодженням з Г. Герингом 29 січня 1936 р. На той час серед військового керівництва не існувало спільної думки щодо призначення десантників. У штабі люфтваффе збиралися використовувати парашутистів у складі невеликих диверсійних груп, метою яких було руйнування комунікацій противника та поширення паніки. Планувалося, що десантники мають вивести з ладу систему ППО ворога, переховатися під час бомбардування ворожої території власною авіацією, підготувати майданчик для приземлення транспортних літаків, евакуюватися в тил.

Армійське керівництво вважало, що доцільним є використання під час наступу великих сил десантників, в тому числі в якості піхоти. Десантники, діючи у складі великих військових частин та з'єднань, мали надати істотну допомогу польовим військам, атакуючи ворожі укріплення з тилу. Перемогли погляди сухопутного командування.

Одним з найбільших прихильників використання масових десантів був генерал-майор Курт Штудент (1890–1978). У липні 1938 його офіційно призначають сформувати та командувати усіма повітряно-десантними і посадочно-десантними військами Німеччини. З вересня 1938 Штудент – командир створеної ним 7-ї повітряної дивізії (7. Flieger-Division) – першого повітряно-десантного з'єднання в історії Німеччини. Парашутний батальйон сухопутних військ передається до складу люфтваффе під назвою 2-го парашутного (згодом він був розгорнутий в 3-й парашутний полк), увійшовши до 7-ї повітряної дивізії. Відтоді до 1943 р. всіма питаннями німецьких парашутистів займалися ВПС.

У січні 1939 р. було прийняте рішення про формування 2-го парашутного полку з Р. Гайдріхом на чолі. Обидва парашутні полки були організовані на зразок піхотних. Розбудовувалися частини підтримки (саперні, протитанкові, медичні, розвідувальні, зв'язку, інженерні). Посадочно-десантні частини залишалися у підпорядкуванні армії. Навесні 1940 р. німецькі збройні сили мали у своєму складі корпус у складі 7-ї авіаційної (парашутної) та 22-ї піхотної (повітряно-десантної – Luftlandedivision, піхотне з'єднання, вишколене для здійснення висадкових десантів) дивізій.

Відповідником радянського ТСОАФІАХІМ у Німеччині був Націонал-соціалістичний авіаційний корпус (Nationalsozialistisches Fliegerkorps, NSFK), створений у 1937 р. Попри те, що основною його метою була підготовка льотчиків, але наявність парашутної школи дозволила німцям укомплектувати значні сили повітряно-десантних військ.

Наприкінці Польської кампанії 7-мою дивізією була здійснена висадка двох батальйонів на два польські летовища (посадочним способом). Метою цих десантів було недопущення евакуації з країни вищого державного і військового керівництва Польщі. Під час однієї з висадок десантники вступили в бій з польськими військами і зазнали перших втрат. 14 квітня 1940 року був здійснений парашутний десант (одна рота, 185 парашутистів) з метою захвату залізничного вузла Думбос (між Осло і Тронхеймом, в центрі південної частини Норвегії). Після 6 днів боїв проти норвезьких військ (два батальйони), парашутисти, що залишилися в живих були узяті в полон. 14 травня 1940 року був здійснений наступний парашутний десант (один батальйон) у районі Нарвіка (на півночі Норвегії), для посилення німецьких військ, що вели бойові дії там проти британських і польських військ. У ході вторгнення німецьких військ до Бельгії дивізія брала участь у проведенні 4-х парашутних десантів (кожен силою до роти) для захвату трьох ключових мостів і форту Ебен-Емаель. Всі десанти пройшли успішно, (бельгійці встигли висадити в повітря лише один міст). Під час захвату Нідерландів були проведені парашутні та посадочні десанти (спільно з 22-ю планерною дивізією) з метою зайняття Гааги, трьох ключових мостів і аеродрому біля Роттердама. В цілому операції пройшли вдало, проте невдачею закінчилася лише спроба зайняти Гаагу (десантники зазнали великих втрат). Після вторгнення 6 квітня 1941 року німецьких військ до Греції, був проведений парашутний десант (силами одного 2-го парашутного полку) для захвату стратегічно важливого моста через Коринфський канал. Десантники вдало захопили підходи до мосту та утримували свою позицію, відбиваючи атаки австралійських військ, до підходу основних німецьких сил.

20 травня 1941 року 7-ма повітряна дивізія разом з окремим десантно-штурмовим полком генерал-майора Майнделя десантувалася на острів Крит, з метою захвату плацдармів та забезпечення подальшої висадки на аеродромах 5-ї гірсько-стрілецької дивізії. Десантування здійснювалося в чотирьох головних районах: аеродром Малеме; узбережжя затоки Суду (біля порту Ханья); аеродром Ретімнос; аеродром Геракліон. Висадка на перших

двох пунктах була проведена вранці 20 травня, силами по полку в кожному (штаб дивізії – в другому пункті висадки, при цьому командир дивізії генерал-лейтенант Зюссман загинув, командування дивізією прийняв на себе командир 2-го парашутного полку, полковник Штурм), решта сил дивізії висадилися в останніх двох пунктах в другій половині дня 20 травня. Аеродром Малеме, що наполегливо обороняється новозеландською бригадою, німецькі десантники змогли захопити на другий день операції, там відразу ж почалася висадка гірських єгерів, доставлених транспортними літаками. Єгері остаточно подавили оборону новозеландців в цьому районі. Потім єгері зайняли порт Ханья і рушили далі в східному напрямі. Вони деблокували групи парашутистів біля Ретімнона і Геракліона, змусивши залишки австралійських і британських військ (якими командував новозеландський генерал-майор Бернард Фрейберг) залишити Крит. 1 червня 1941 року острів Крит повністю перейшов під контроль німецьких військ. Проте німецькі парашутисти зазнали в цій операції вельми важких втрат.

24 вересня 1941 року 7-ма повітряна дивізія отримала наказ про відправку на Східний фронт, під Ленінград. 29 вересня 1941 року два полки (1-й і 3-й) дивізії зайняли ділянку фронту в районі Неви. Ці полки брали участь в бойових діях (як піхота) до середини грудня, коли були відправлені на відпочинок до Німеччини. 2-й полк дивізії з листопада 1941 року воював (також як піхота) південніше, в районі Волхова, і був відправлений на відпочинок в червні 1942 року. У жовтні 1942 року дивізія була знов відправлена як піхота на Східний фронт, в район Ржева. Після важких боїв дивізія була в квітні 1943 року знов відведена в тил (до Франції), і з травня 1943 року переформована на 1-шу парашутну дивізію.

У серпні 1944 року була сформована 7-ма парашутна дивізія («парашутна дивізія Ердман» – за прізвищем її командира Вольфганга Ердмана). Основу дивізії становили навчальні та запасні підрозділи, що знаходилися в той час в районі Арнему (Голландія), а також залишки розгромлених десантних частин, що були відведені з районів боїв у Франції та Бельгії. До складу з'єднання входили 19-й, 20-й та 21-й парашутні та 7-й артилерійський полки. Основні сили дивізії вели бойові дії на Західному фронті до кінця війни, поки не здалися в полон в районі Ольденбурга.

Відколи у 1930-х роках повітряно-десантні війська почали набирати популярності, практичну в усіх численних військових та воєнізованих формуваннях Німеччини розпочалося створення спеціалізованих повітряно-десантних компонентів. СС сформувала власну повітряно-десантну частину, що дістала назву 500-го парашутного батальйону СС (SS Fallschirmjägerbataillon 500). Це було диверсійно-десантне формування. Його очолив гауптштурмфюрер СС Курт Рибка, а згодом на його місце було призначено штурмбанфюрера СС Отто Скорцені (1908–1977). Під час війни для проведення спеціальних операцій з ініціативи О. Скорцені та начальника VI Управління РСХА (SD – Ausland, розвідка) бригадефюрера СС Вальтера Шелленберга за зразком армійських частин було створено Окремий парашутний полк СС (SS Fallschirmjägerregiment). Основу полку становив

500 батальйон. Однією з найвідоміших акцій, здійснених О. Скорцені, було звільнення із використанням десантних планерів заарештованого Б. Муссоліні 12 вересня 1943 р. з готелю «Кампо Імператоре» у гірському масиві Гран-Сассо (гірська область Абруцци, Апенніни).

Частини спеціального призначення «Абверу»

Офіційно Абвер був створений наказом райхсміністра оборони Вільгельмом Грьонером від 1 квітня 1928, і був безпосередньо підпорядкований військовому міністерству. Від 1935 Абвер очолив досвідчений розвідник Вільгельм Ф. Канаріс, який активно сприяв перетворенню служби на один із найважливіших інструментів політики уряду. Після скасування 1938 військового міністерства абвер було реорганізовано в управління розвідки і контррозвідки при штабі Вермахту. В центральному апараті діяло 5 головних підрозділів: «Абвер-І» – розвідка; «Абвер-ІІ» – організація саботажу, диверсій, терору й повстань на території ворога, розклад його військ і тилу; (начальники: Ервін Генріх Рене Лагузен фон Вівремонт (1939–1943); В. фон Фрейтаг-Лорінгофен (1943–14.02.1944)); «Абвер-ІІІ» – контррозвідка; «Абвер-аусланд (закордон)» – вивчення потенціалу іноземних держав; «Абвер-центр» – загальноорганізаційний відділ.

До складу А-ІІ входили відділи «West», «Ost», «Sued-Ost» та інші, спецпідрозділи матеріально-технічного забезпечення диверсійно-розвідувальної роботи за кордоном та в тилу противника. До переліку основних завдань А-ІІ входили: підрив морального духу армії та населення країн противника, створення «п'ятої колони», знищення чи захоплення важливих військових та промислових об'єктів, здійснення терористичних актів, дезінформація та психологічна війна. Разом з А-І (розвідка) та А-ІІІ (контррозвідка) управління утворювало лінійну структуру у всіх підрозділах різного рівня (до найнижчого). Доповнювали структуру військової розвідки відділи («Abwehrstelle», AST) та відділення («Abwehrenebenstelle», ANST). Ці формування розташовувалися у військових округах або найважливіших стратегічних пунктах. На окупованих теренах СРСР діяло чотири АСТ («Ostland», «Ukraine», «Sued Ukraine», «Krim»), які поділялися на кілька АНСТ. Крім цього, існували численні розвідувально-диверсійні школи.

Центральному апарату підпорядковувалися різні спеціальні підрозділи, зокрема, Морська розвідувальна команда (NBO) та сформована у 1939–1940 рр. ескадра летючих човнів особливого призначення (Sonderstaffel Transocean), куди входили шість чотиримоторних літаки Dornier Do 26.

На момент війни з СРСР «Абвер-І» створив фронтові розвідувальні, а «Абвер-ІІ» – фронтові диверсійні команди (Abwehrkommando – АК). Команди організаційно поділялися на фронтові абвер групи, що безпосередньо займалися організацією диверсій та саботажу; ці групи перебували при штабах польових та танкових армій. Всі фронтові команди І та ІІ Управлінь мали власні школи, мережу розвідувальних та диверсійно-переправних пунктів. У червні 1941 р. для безпосереднього управління розвідкою на Східному фронті було створено передовий штаб «Walli ІІ» (перейменований згодом на штаб «Ost» та відділ «Ost ІІ»). Штаб також мав

свою мережу шкіл та спеціальних таборів. Доставку диверсантів в тил противника здійснювали екіпажі особливої ескадри ВПС. Бойова робота ескадри перебувала у віданні реферату «Luft», що курирував авіаційні підрозділи спеціального призначення при AST/ANST.

У лютому 1944 р. абвер розформували. Служба А-ІІ разом з військовою розвідкою перейшла у підпорядкування Військового управління райхсфюрера СС; потім об'єднана з VI Управлінням РСХА («СД-Закордон»).

Абвер мав свої збройні формування. Зокрема, частини спеціального призначення («Brandenburg zur besondere Verdienst 800») були утворені невдовзі після початку Другої світової війни. Нові підрозділи формувалися на основі існуючих з липня 1939 р. диверсійних загонів «Ebbinghaus», ініціатором створення яких був капітан абверу Теодор фон Гіппель (1890–1977). Групи диверсантів мали потрапити на територію польської Сілезії з метою вчинення терактів та захоплення важливих об'єктів. Кілька рейдів цих груп під час вересневої кампанії виявилися вдалими. 15 жовтня 1939 р. вцілілих бойовиків абверу перевели до Бранденбурга, де почали формувати таємний загін під назвою 800-го будівельного полку особливого призначення. У січні 1940 р. рота розгорнулася у батальйон, а з її складу виокремили ще один батальйон («батальйон Баулера»), який брав активні дії під час бойових дій в Голландії. У жовтні 1940 р. всі існуючі частини об'єднали в один полк «Brandenburg». Штаб навчального полку особливого призначення «Brandenburg 800» розташовувався у Берліні, а його батальйони перебували в різних містах Німеччини. Перший батальйон (з парашутною ротою у своєму складі) розташовувався в Бранденбурзі, комплектувався прибалтійськими німцями. Другий – у Бадені (біля Відня), складався з угорських, румунських, балтійських німців. Третій – Дюрен (Верхній Рейн), формувався з німців із західноєвропейських, південноафриканських, південноамериканських країн. Чисельність кожного батальйону становила 1000 осіб.

Першим командиром полку «Бранденбург» був майор Кевіш, потім (з жовтня 1940) – майор фон Аулок, з 30 листопада 1940 – підполковник Пауль Гелінг фон Ланценауер (з березня 1942 – полковник).

Батальйони призначалися для ведення диверсійної війни в тилу противника напередодні вторгнення на його територію регулярних військ вермахту. Під час виконання завдань військовикам дозволялося використовувати будь-які методи обману, наприклад, перевдягання у однострої противника, або в цивільний одяг. У підрозділі «Бранденбург» солдати, крім постійної лінгвістичної практики, освоюють: рукопашний бій, роботу з картою, вибухову справу, маскування на місцевості, тактику бою поодиноці і малими групами, навички виготовлення фальшивих документів, тактику засідок, боротьбу з танками, досконале вивчення своєї та трофейної стрілецької зброї. Новим в принципах роботи «Бранденбурга» стають, по суті, відмова від будь-яких гуманітарних обмежень в колишніх законах ведення війни. Можна все, що веде до результату, навіть якщо це суперечить загальнолюдській моралі. Допускається: застосування будь-яких видів зброї, тортури при допиті полонених, захоплення заручників, вбивство жінок і

дітей, терор проти некомбатантів⁹, ряд інших заходів, які виводять солдатів «Бранденбурга» з-під захисту Женевської конвенції, і навіть простих звичаїв війни. Їх практично ніколи не беруть у полон. Більш того, через якийсь час після створення, бійцям підрозділу «Бранденбург» починають видавати капсули з отрутою, щоб позбавити їх від полону. Новим принципом ведення бою, який тепер використовують спеціальні підрозділи країн світу, стає тактика роботи в «бойовій двійці» або «робота в парі», що підвищує ефективність роботи. (Двійки тренуються у взаємодії в складі підрозділу з 12 чоловік (умовно – бойове відділення). Ці відділення формуються в тактичний бойовий підрозділ з 300 чоловік – батальйон.).

Головними завданнями «Бранденбурга» в умовах воєнних дій були: диверсії в тилу противника, глибока розвідка, знищення комунікацій, захоплення мостів, аеродромів, бункерів, стратегічних об'єктів будь-якого рівня охорони, знищення вузлів зв'язку, ліквідація офіцерського складу високого рангу, що призводило до дезорганізації супротивника, терор проти цивільного населення (найчастіше у формі військ противника) для створення панічних настроїв та посилення хаосу, підриви залізничних шляхів, знищення складів з амуніцією, харчами, боєприпасами, здобуття «язиків» і т. д.

Підрозділи «Бранденбурга» відіграли помітну роль під час кампанії 1940 р. – проти Данії, Норвегії, Нідерландів, Бельгії. Диверсанти здійснили ряд диверсій, що серйозно полегшили блискавичне просування сухопутним військам. 2 лютого 1941 1-ша рота 1-го батальйону німецьких диверсантів розташувалася в Ольштині (Польща). Незабаром розгорнулося інтенсивне навчання майбутніх диверсійних дій на території СРСР, що тривало до 15 червня. У березні 2-й батальйон перекинули з Відня до Плоєшті (Румунія). В ніч з 5-го на 6-е квітня 1941 перед німецькою агресією проти Югославії і Греції солдати цього батальйону оволоділи важливим гірським перевалом «Залізні ворота» над Дунаєм, на території Югославії. На наступний день рота диверсантів з 2-го батальйону захопила міст на Вардарі (Греція), що допомогло танковій дивізії вермахту з ходу зайняти Салоніки. З 21 по 27 квітня 1941 командос 2-го батальйону здійснили раптовий рейд в англійський тил і захопили острів Евія в затоці Волос. Це змусило англійців відступити через перевал у Фермопілах. 26-го квітня 2-й батальйон «Бранденбурга» першим увійшов до Афін. Перший етап реалізації плану «Барбаросса» став зоряним часом спецпідрозділу. «Бранденбуржці» захопили сотні мостів, знищивши мінерів і групи прикриття. Підрозділ «20-60», набраний з мешканців Балтії, балтійських німців, нащадків білої еміграції та інших осіб, які розмовляли російською мовою, здійснив десятки рейдів по тилах західного фронту радянської армії, який розсипався. Одягнені у форму бійців Червоної Армії або форму співробітників НКВС, найчастіше на вантажівках ЗіС, диверсанти безкарно господарювали в радянському тилу. У

⁹ Некомбатанти – особи, що входять до складу збройних сил, але функції котрих полягають лише в обслуговуванні та забезпеченні бойової діяльності збройних сил, мають право на застосування зброї лише з метою самозахисту

ніч з 21 на 22 червня 1941 р. на територію СРСР проникла диверсійна група «Бранденбург» на чолі з лейтенантом Каттвіцем. Переодягнувшись в радянську військову форму, вони вторглися на глибину 20 км, щоб оволодіти стратегічним мостом в Бобрах і втримати його до підходу передових танкових частин вермахту. У смузі дій 123-ї піхотної дивізії диверсанти знищили радянських прикордонників. Ще до світанку на радянську територію перейшли чергові групи «Бранденбурга», переодягнені у форму радянських військ і нещадно знищували червоноармійців в районі Августово, Сувалок, Гродно, Голинок і Рудавок. Основною метою було захоплення мостів. Більшість цих акцій закінчилися успіхом. Це забезпечило блискучі успіхи вермахту в перші тижні нападу на СРСР. 25 червня 1941 взвод полку «Бранденбург» чисельністю 34 особи під командуванням лейтенанта Лекса був десантований в районі станції Богданове з метою захоплення і утримання двох залізничних мостів через річку Березіна, якими проходила залізнична лінія Ліда – Молодечно.

З метою запобігання можливості відступаючим радянським військам зайняти оборону по річці Західна Двіна, 8-й роті полку «Бранденбург», долученій до корпусу Манштейна, було поставлено завдання захопити мости через дану річку в районі міста Двінська (Даугавпілса). Захоплення підрозділом полку «Бранденбург» стратегічного моста вагомо сприяло подальшому успішному німецькому наступові і тому, що через місяць після початку війни, група армій «Північ» блокувала Ленінград.

Полк «Бранденбург» успішно застосовував також бойових аквалангістів при захопленні інших мостів. Групи, оснащені амфібійною технікою, використовувалися при десантуванні на узбережжі Чорного та Азовського морів, Балтики.

Група армій «Південь» застосовувала «Бранденбург» у спеціальних операціях при захопленні України спільно з українським диверсійно-розвідувальним підрозділом абверу «Нахтігаль». У результаті зухвалої і добре спланованої операції, в ході якої «Бранденбургу» був переданий український «Нахтігаль», котрий використовував радянську форму і складався з солдатів, які розмовляють російською мовою – для дезорієнтації –противника, Львів був захоплений 29 червня 1941 року. Прийом спрацював, радянські солдати не встигали розпізнати диверсантів, тому німецьким та українським спецназівцям вдалося практично без опору захопити ключові вузли оборони міста: електростанцію, вокзал, точки зв'язку.

В листопаді 1941 р. в ході операції «Ксенофон» диверсанти 1-го батальйону «Бранденбург» під командуванням лейтенанта Каттвіца, переодягнені в радянську військову форму, знищили позиції батареї прожекторів на мисі Пекли, давши можливість німецькій та румунській дивізіям переправитися з Криму на Таманський півострів через Керченську протоку.

У серпні 1941 р. солдати 1-го батальйону провели 7 акцій диверсійного типу на найважливіших залізничних лініях СРСР. У жовтні 1941. 9-ту роту 3-го батальйону в радянських мундирах закинули в тил Червоної армії під Москвою з завданням оволодіти загородженнями і укріпленнями на одній із

в'їзних доріг в столицю СРСР. Ця операція закінчилася провалом. Парашутисти зазнали величезних втрат.

Наприкінці 1941 р. абвер розширив дії диверсійних груп у тилу Червоної Армії, особливо на Кавказі, в приволзьких степах і в Середній Азії.

У січні 1942 р. складена з балтійських націоналістів рота під командуванням барона фон Фелкерзама, переодягнувшись у радянську військову форму, провела ряд диверсій у тилу Червоної Армії. Зокрема, було ліквідовано штаб дивізії і захоплений міст під П'ятигорськом, який рота утримувала до підходу передових танкових частин вермахту. Наприкінці червня 1942 рота охорони узбережжя з 3-го батальйону «Бранденбурга» провела диверсійну акцію, знищивши колони постачання радянських військ поблизу Керчі на Таманському півострові. У ніч з 24 по 25 липня 1942 р. у ході важких боїв на Дону група з 1-го батальйону на чолі з капітаном Грабертом захопила і знищила 6-кілометрову греблю в дельті Дону між Ростовом і Батайськом. У тому ж місяці група з 30 солдатів 2-го батальйону була перекинута по повітря на північний Кавказ і підірвала міст поблизу Мінеральних Вод. На тій же території рота «Бергманн» безуспішно намагалася підняти на повстання проти СРСР кавказьких горян. Цей підрозділ повністю знищили за три місяці. У серпні 1942 в нафтовому басейні біля Грозного скинули на парашутах групу з 25 осіб під командою обер-лейтенанта Ланге, але її розстріляли ще в повітрі. Одночасно 8-а рота з 2-го батальйону під командою лейтенанта Прохазка захопила дерев'яний міст на річці Біла під Майкопом, викликавши сум'яття в радянських військах і позбавивши їх можливості маневрувати. Однак сам Прохазка загинув у цій операції.

Влітку 1942 спецназівці «Бранденбурга» брали участь у захопленні нафтових родовищ Майкопа й «фірмово» зухвалій операції з узяття самого міста.

На території Фінляндії, під Рованіємі в спеціально створеному навчальному таборі солдати з 15-ї роти «Бранденбурга» інтенсивно готувалися до диверсій в Росії. Їх цікавила стратегічно важлива залізнична лінія між Мурманськом і Ленінградом, яка служила головним шляхом постачання Червоної Армії та цивільного населення обложеного Ленінграда. При підготовці до операції використовувався фінський досвід проведення партизанської війни. Передбачалося скидати на парашутах окремі групи влітку 1942 поблизу залізниці. Диверсанти, видаючи себе за мисливців, повинні були після виконання завдання добиратися до встановлених місць, де могли сідати літаки, і повертатися на них у Фінляндію. Успіхом закінчилась тільки одна акція – в ніч з 28 на 29 серпня 1942 дві групи в радянській військовій формі досягли мурманської дороги і в двох місцях заклали міни з вібраційними підривниками, а також вибухівку з годинниковим механізмом. Решті диверсантам не пощастило – їх виявити і знищили.

Протягом 1941–1943 рр. полк взяв участь у бойових діях не лише на території Європи, але й у Тунісі, Афганістані. Зокрема, На початку липня 1941 року на територію Афганістану проникла рота «Бранденбурга» під командою лейтенанта Обердорффер. Рота видавала себе за наукову

експедицію, яка обстежує прокажених. В дійсності вона виконувала шпигунську місію. Через 32 дні ця рота організувала там постійну базу з радіостанцією, що спиралася на афганських та індійських агентів і підготувала майданчика для посадки літаків.

Одночасно зарубіжна служба абверу розробила план, за яким після завоювання Кавказу німецькими військами в Індію на літаках перекинуть «Індійський легіон» для організації повстання проти Англії.

20 листопада 1942 полк «Бранденбург» був переформований у особливий загін «Бранденбург» (нім. Sonderverband Brandenburg), у складі п'яти загонів (кожен – з трьох батальйонів). Командир – полковник Пауль Хелінг фон Ланценауер (помер від хвороби 8 лютого 1943), потім – генерал-майор Александер фон Пфульштайн. 1 квітня 1943 особливий загін «Бранденбург» був перейменований в дивізію «Бранденбург», у складі 5 полків (з них один – навчальний). У той же день дивізія «Бранденбург» була виведена з підпорядкування Абвера і передана в підпорядкування Верховного командування сухопутних сил. З 10 квітня 1944 – дивізією командував генерал-лейтенант Фрідріх Кюльвайн. Наприкінці травня 1944 велика частина особового складу «Бранденбурга» добровільно вступила в штурмові групи служби безпеки, якими командував оберштурбанфюрер СС Отто Скорцені. 15 вересня 1944 відбулося переформування в танково-гренадерську дивізію «Бранденбург» (Panzer-Grenadier-Division Brandenburg), у складі двох єгерських полків, протитанкового батальйону, батальйону зв'язку та запасного батальйону. Дивізія була включена до складу 68-го армійського корпусу, який в складі бойової групи «Кульвейн» боровся з партизанами на Балканах (в Хорватії). З лютого 1945 – у складі корпусу «Велика Німеччина» (на річці Одер). Навесні 1945 року до складу дивізії додали танковий полк, артилерійський полк і розвідбатальйон. З 16 жовтня 1944 року дивізія командував генерал-майор Герман Шульте-Гойтхаус.

Таким чином, диверсійна група, що починала колись з батальйону, збільшилася в кілька разів, розмінюючись при цьому на видиме погіршення якості особового складу. Це було обумовлено вибуванням кадрів, що пройшли суворе вибракування і навчених потрібну кількість часу по повній програмі, і заміною їх практично звичайними військовослужбовцями, що пройшли прискорене навчання, або не навчених зовсім. Як наслідок, «Бранденбург» все більше і більше використовувався як елітне, але «польове» формування проти військ Червоної Армії і союзників.

Іноземні спеціальні частини

На початку липня 1939 р. німецьке командування дало дозвіл на формування «Українського Легіону», який отримав кодову назву ВВН (з німецької Bergbauernhilfe – «Допомога селянам-горянам»; в ОУН це скорочення розшифровували як «Військові Відділи Націоналістів»), під керівництвом полк. Р. Сушка. Він та полк. Ервін фон Лагузен погодили деталі створення у складі Вермахту Легіону чисельністю 1300 старшин і підстаршин та 12 тисяч стрільців. ПУН розглядав їх як основу майбутньої української армії, а також як добру нагоду здобути військовий вишкіл. 3-4

липня полк. Лагузен і сот. Р. Ярій відправили 150 колишніх вояків Карпатської Січі в Альпи у тренувальний табір Кріппенау біля Обертрауна. В ПУН військові вишколи курував ген. Віктор Курманович. Вишкільними інструкторами були поручники – Осип Карачевський – «Свобода», Мартин Мізерний – «Рен», чотарі – Павло Сосновський, Іван Кедюнич, Іван Свистун, лікар Роман Лебедович і санітар Яків Маковецький. До них 27 липня долучилися ще 18 січовиків. Із 4 серпня їх почали вишколювати 8 осіб під керівництвом оберлейтенанта Якоба. 13 серпня до них приєдналися випускники офіцерських курсів Тарас Станько – «Федореску», М. Григоренчук, Євген Гутович – «Норим», Петро Фігула, Щуровський – «Александреску», Іван Небова, Ю. Куленда, Куляйчук, Лошакун, а трохи згодом – іще 40 громадян Карпатської України. Усіх 230 курсантів поділили на дві сотні, чоти (по 56 стрільців), кожна з яких складалася з двох роїв (по 13) та відповідно чотирьох ланок (по 5 стрільців) – розвідувальної, саперної, зв'язку, санітарної. Їх вишколювали для можливих дій, як регулярного військового підрозділу на фронті або у запіллі противника. Після вишколів перший курінь ВВН під командуванням пор. О. Карачевського було перекинуто до м. Бруку на Лейті, де його лави поповнили курсанти юнацької школи.

Другий курінь почали формувати в Альпах біля австрійського містечка Гакенштайн із числа колишніх полонених вояків Карпатської Січі, звільнених за посередництва німецького консула в Угорщині. До них приєдналися випускники 6-місячних офіцерських курсів у Гімзее. За якийсь час склад куреня повнили члени ОУН із Західної України. Інструкторами були німецькі офіцери, які викладали: топографію, зброезнавство, диверсійну справу, бойові заняття, дисципліну, стрільбу з автомата й метання ручних гранат. У таборі панував суворий режим та конспірація: використовували псевда або німецькі прізвища. Курсантів було поділено на дві сотні, в складі 3 чот. Три чоти спеціально готували для виконання десантних завдань і диверсій у ворожому запіллі.

ОУН також організовувала школи, військово-навчальні табори для підготовки своїх членів. Зокрема, на початку серпня 1939 р. військову підготовку проходили декілька десятків осіб, які перебували в гірському селі Завберсдорф біля міста Віннер Нойштадт. Тут навчали теорії воєнних дій, стратегії й тактики, міжнародних справ.

Керівництво штабом Легіону здійснювали полк. Р. Сушко, Ярослав Барановський та Осип Буйдуник. В середині серпня 1939 р. до вишкільного табору прибули Р. Сушко та офіцери Вермахту, які прийняли в супроводі військового оркестру огляд Легіону. На 20–21 серпня 1939 р. вояків ВВН в німецьких вантажівках перевезено в Східну Словаччину (біля Любіцьких Купелів, Кежмарку в Левоцьких горах, у селах недалеко Прешова, гірського масиву біля Медзілаборця).

Після підписання 23 серпня 1939 р. німецько-радянського договору про ненапад (Пакт Молотова-Ріббентропа) Провід Українських Націоналістів (ПУН) поставлено до відома, що повстання в Західній Україні не бажане для Німеччини через те, що було б спрямоване не тільки проти Польщі, але й

СРСР. Щодо ВВН було прийнято рішення використовувати його за лінією фронту, а в мирний час як робочий загін.

Станом на 1 вересня 1939 р. ОУН у Західній Україні була цілком готовою до початку війни. Улітку 1939 р. більшість її членів завдяки заходам військової референтури отримали військовий вишкіл. Співробітники Абверу розраховували, що участь у бойових діях ВВН спричинить перехід українців із польської армії на їхній бік. За день до нападу Німеччини на Польщу усім воякам ВВН було видано темно-зелену форму чехословацької армії зразка 1930 р. Перший курінь на чолі з пор. О. Карачевським виступив 1 вересня з Братислави і 4-го через Пряшів до села Маркушівці на Польщу, але активних бойових дій не проводив. Його основною метою було вступити першим у Львів. Другий курінь ВВН було переведено у розташування Групи армій “Південь” генерала фон Рундштедта до с. Меджилаборце. Разом із частинами 14-ї армії ген. Вільгельма Ліста рушив в напрямку: Сянок – Турки – Ліски – Самбір – Дрогобич – Стрий. Активної участі у бойових діях ВВН не брав, за винятком захоплення Самбора, де Р. Сушко зустрічався із представниками КЕ ОУН В. Тимчієм, М. Опришком, Я. Гайвасом, І. Собешиком. Під час короткого перебування вояки ВВН ініціювали створення української адміністрації та поліції, звільнили в’язнів із тюрем. Обидва курені були поділені на невеликі групи й підпорядковані різним структурам Вермахту.

Вірогідно українське питання використовувалася для тиску на СРСР. Командування Вермахту не ініціювало повстання, оскільки не мало чітких планів щодо вирішення українського питання та співпраці з ОУН. Відсутність диверсій на залізничних та автомобільних шляхах, лініях зв’язку та інших важливих об’єктах свідчить про те, що Абвер не підготовлював його як допомогу німецьким фронтовим частинам.

В 20 числах вересня два куреня ВВН було передислоковано до Устриків Долишніх, Вовковий та Тісної, де вони виконували завдання щодо ліквідації залишків Війська Польського. Також протягом двох тижнів вони контролювали німецько-радянську демаркаційну лінію в районі Тісна-Сянок. 26 вересня 1939 р. їх перевели до Сяноку, де залучили до евакуації й охорони українських біженців з СРСР. Проти таких дій категорично виступив полк. Р. Сушко, який склав повноваження командира. Після цього Легіон було розформовано та остаточно демобілізовано у Кросні, Криниці та Закопаному. Деякі вояки Легіону, пройшовши перепідготовку в Закопаному, поповнили ряди Української допоміжної поліції й направлені у поліційні відділки на Лемківщині, Холмщині, Підляшші та до збройної охорони промислових об’єктів (Werkschutz).

Коли німецько-радянська дружба та співробітництво наближалось до завершення, навесні 1941 р. абвер розгорнув формування двох добровольчих частин, укомплектованих українцями. Обидва легіони «Нахтігаль» (Bataillon Ukrainische Gruppe Nachtigall) та «Роланд» були єдиними легіонами зі східних європейців, які брали участь у нападі на Радянський Союз із самого початку війни.

Розуміючи неминучість у майбутньому радянсько-німецького збройного конфлікту у Європі, Провід ОУН (б) намагався скористатися ситуацією та досягти домовленостей з німецькими військовими та розвідувальними службами про підготовку за допомогою німецьких інструкторів бойовиків, старшинських та підстаршинських кадрів для майбутньої української армії. Питання організації підготовки таких збройних кадрів були покладені на Військову референтуру Проводу ОУН (б), очолювану Романом Шухевичем.

Головною метою вбачалося формування можливо невеликою за чисельністю, однак добре вишколеної бойової одиниці, вояки якої отримали б не тільки теоретичну, але й практичну підготовку, яку можна було здобути лише у лавах регулярної армії. Тому від імені Проводу ОУН (б) встановлення потрібних контактів з офіцерами Вермахту, критично налаштованими до планів Адольфа Гітлера, які симпатизували українському національно-визвольному руху, було доручено колишньому сотнику австро-угорської та Галицької армії Ріхарду (Ріко) Ярому. Останній провів ряд зустрічей з офіцерами резерву ОКВ Теодором Оберлендером та Георгом Герулісом, які завершилися у лютому 1941 року досягненням попередньої домовленості про підготовку українського військового підрозділу, чисельністю у 700-800 вояків. Надалі було розпочато переговори з вищим керівництвом ОКВ – командувачем сухопутних військ генерал-фельдмаршалом фон Браухічем, який опікувався військовою підготовкою німецьких армій до майбутньої війни проти СРСР, та начальником військової розвідки Третього Райху адміралом Канарісом. За наслідками цих переговорів було досягнуто згоду про вишкіл 800 кандидатів у старшини, котрі у майбутньому мали стати ядром союзної Німеччині української армії. Кожна з сторін за допомогою цієї домовленості намагалася досягти власної мети. Так, ОУН (б) розглядала досягнуту домовленість як можливість отримання членами організації необхідної практичної військової підготовки, а також отримати можливість під «прикриттям» німецьких армійських частин потрапити на територію УРСР для проголошення незалежності України за підтримки українського батальйону з подальшим розгортанням на базі останнього української армії. У свою чергу німецька сторона вбачала для себе корисним проведення вояками українського підрозділу агітації та пропаганди серед населення України, а також виконання розвідувальних, диверсійних, саботажних та інших акцій в інтересах німецьких збройних сил. Підготовку батальйонів здійснював абвер, який, проте, не приєднав ці підрозділи до інших військових частин вермахту і не присвоїв їм відповідні порядкові номери, прийняті в вермахті.

Легіон був створений в Кракові у березні 1941 року. Спочатку зголосилися 350 чоловік. Згодом в легіоні військову підготовку пройшли 700 чоловік. Було вирішено поділити групу на дві частини – «Нахтігаль» і «Роланд».

Спеціальний батальйон Абверу «Нахтігаль» («Соловей») був сформований у березні-квітні 1941 року. Формування проходило військову підготовку в Нойгаммері в складі першого батальйону полку спеціального

призначення «Бранденбург-800», який був підпорядкований Абверу-ІІ. Політичним керівником батальйону був обер-лейтенант Теодор Оберлендер (професор Кенігсберзького університету, спеціаліст з проблем СРСР), командиром батальйону з боку німців був обер-лейтенант Альбрехт Герцнер, командиром батальйону з боку українців – капітан Роман Шухевич. За чотири дні до німецького нападу легіон «Нахтігаль» був мобілізований до кордону. У ніч 23-24 червня, 1941 року легіон перейшов кордон в околиці Перемишля. Легіон воював як частина 17-ої армії проти радянських військ з 29 червня. 30 червня 1941 року о 04:30 1-й Бранденбурзький батальйон із 330 вояків батальйону «Нахтігаль» увійшов до Львова. Дійшовши до Бригідської тюрми, вони побачили, що всі заарештовані, які були в тюрмі, були вбиті енкаведистами. Між ними і брат Романа Шухевича.

Батальйон захопив стратегічні пункти в центрі міста, особливо радіостанцію, звідки було проголошено Акт відновлення Української державності. 7 липня Легіон покинув Львів і взяв напрям на Тернопіль, Проскурів та на Вінницю.

Вишкіл вояків батальйону «Роланд» розпочався на початку травня 1941 року. Викладачами у Завберсдорфі були як українські, так і кілька німецьких ефрейторів. Комендантом табору був майор Євген Побігуший. Вишкіл, який проходили легіонери «Роланда» у Завберсдорфі, не надто відрізнявся від звичайного казарменого життя. Розпорядок дня передбачав ранній підйом, сніданок, денний наказ о 7 годині ранку, потім вправи до полудня, годинна перерва на обід, після якої знову відбувалися вправи на подвір'ї замку, які тривали до 5 години вечора. Кілька разів курсанти курсанти робили марші за межі Завберсдорфу та виконували військові вправи на великій території, у яких брала участь ціла сотня, а також, після отримання зброї (гвинтівок німецького виробництва), заняття зі зброєю, які відбувалися також у спеціально облаштованому для цього місці на значній відстані від замку. Увечері відбувалася також чистка обмундирування, зброї, а також вправи з складання-розбирання гвинтівок.

Інтенсивний військовий вишкіл на базі Завберсдорфу тривав близько 6 тижнів, після чого вояки батальйону продовжували його також у Румунії та на території України. Крім військового, легіонери проходили також дуже інтенсивний політичний вишкіл. Підрозділ мав стати основою для створення національних збройних сил, а також, у разі потреби, виконувати організаційно-адміністративні завдання. Тому, крім звичайного стрілецького озброєння, вояки «Роланда» мали також друкарські машинки, циклостилї, пропагандивну літературу та заздалегідь заготовлені летючки.

Підпорядкування батальйону командирам-українцям, українська адміністрація замку, а також той факт, що інструктаж, команди та накази під час вишколу здійснювалися українською мовою створювали сприятливий моральний клімат у лавах вояків. Завдяки цьому, члени «Роланду» першими скласти присягу на вірність Україні за мовчазної згоди ОКВ або навіть за відсутності такої.

1 червня 1941 р. «Роланд» отримав наказ передислокуватися з Відня до румунського міста Комполунг (тепер м. Кимполунг-Молдовенеск) у Південній Буковині. Передислокація особового складу завершилася 15 червня. Штаб куреня через перевантаженість залізниць прибув до Комполунга 5 липня 1941 р. 27 червня «Роланд» був переданий у підпорядкування німецькій 11-й армії, яка мала наступати на територію СРСР разом із румунськими військами. Командувачем батальйону з оку німців призначили обер-лейтенанта Пічмана. Завдання, визначені 27 червня штабом 11-ї армії спеціально для куреня «Роланд», полягали в «участі у бойових діях на річці Прут для підтримки німецьких військ, організації українського самозахисту в окупованих містах, охороні шляхів, постачанні харчів, допомозі в евакуації військовополонених, охороні промислових об'єктів». До 30 червня 1941 р. «Роланд» мав прибути до м. Ботошани (Румунія). 30 червня після проголошення у Львові Акту відновлення Української Держави, командир батальйону отримав повідомлення від полковника абверу Е. Штольце із заборобою використовувати курінь в бойових діях. У зв'язку з цим частину було розташовано в м. Фрумосули біля Комполунга. Після тривалих вагань 24 липня 1941 р. німецьке командування вирішило використати українську частину в прифронтовій смузі. Курінь «Роланд» було переведено під командування 54-го армійського корпусу генерала Е. Гансена і дещо реорганізовано. Особовий склад становив 9 офіцерів та 260 стрільців. Батальйон поділили на 4 роти, по 65 осіб у кожній. Двома ротами командували німецькі офіцери, а двома – українські. Новим комбатом призначили лейтенанта Зібберта, а майор Євген Побігущий-«Рен» (1901–1995) став його українським заступником. В Україні командування планувало поповнити особовий склад на 100-150 осіб. До озброєння батальйону входили радянські трофейні гвинтівки, пістолети та 6 чеських кулеметів. Курінь мав узяти участь у розчищенні й охороні шляхів на схід від Дністра. Після завершення до вишколу, щоб дати змогу відділу набратися деякого досвіду, 28 липня 1941 р. «Роланд» перевели до другої фронтової лінії. Того дня курінь залізницею відбув до м. Ясси (Румунія), звідки пішим маршем перейшов до м. Дубоссари (нині в Молдові) на лівому березі Дністра. Біля Дубоссар курінь перетнув р. Дністер і розташувався в с. Унтилівка, отримавши завдання охороняти залізницю. 10 серпня 1941 р. штаб 11-ї армії отримав телеграму від полковника абверу Е. Штольце, в якій зазначалося, що «після консультацій з райхсміністром окупованих територій Сходу організацію «Роланд» треба усунути від участі в поході з політичних причин». 14 серпня командуючий 11-ю армією наказав роззброїти курінь і вивести його до м. Фокшани (Румунія). На час передислокації особовий склад «Роланду» становив 9 офіцерів та 274 стрільців. 50 легіонерів німці залишили в Україні як перекладачів при цивільній адміністрації. 26 серпня батальйону прибув до Фокшан на вокзал, звідки вирушив до табору Маєрлін біля Відня, де стрільцям повернули зброю і залучили до військової підготовки. У вересні 1941 р. «Роланд» розділили на 2 частини – одна дислокувалася в містечку Зіцендорф, а друга – за 18 км у м. Завберздорф.

Українські старшини батальйону зверталися до німецького командування з вимогами відновити незалежність України, звільнити заарештованих оунівців, матеріально захистити вояків легіону та їх родини, відправити на фронт проти більшовиків, не вимагати складати присягу на вірність Німеччині. У відповідь німці переформували Легіон в частину охоронної поліції. 18 жовтня «Роланд» отримав наказ передислокуватися до Франкфурта-на-Одері (Німеччина) для об'єднання з «Нахтагалем». 21 жовтня 1941 р. обидва курені об'єдналися в одну частину.

Більшість вояків погодилися укласти однорічний контракт, який набрав чинності з 1 грудня 1941 року, і лише 15 осіб відмовилися від підписання. На той момент в батальйоні нараховувалося 650 солдатів і старшин. Бойовий вишкіл реорганізованого батальйону продовжувався до весни 1942 року, коли 16 березня підрозділ уже під новою назвою 201-й батальйон шуцманшафту було відправлено на територію Білорусі, де він мав забезпечувати охорону шляхів сполучення на території між Могильовом, Вітебськом та Лепелем. У грудні 1942 року після закінчення терміну дії контракту вояки батальйону відмовилися від його продовження, після чого батальйон було розформовано, вояків звільнено зі служби, а старшин заарештовано (уникнути арешту вдалося лише деяким, серед них – Роману Шухевичу).

Крім зазначених батальйонів, напередодні німецько-радянської війни створено окремий український військовий підрозділ «Пума», центральною постаттю в якому був колишній сотник УГА українського походження Олександр Іван (Ганс) Пулюй (1901–1984). Намір Пулюя створити українську військову формацію у складі вермахту збігалися з політичними поглядами Проводу ОУН (Мельника). Пулюй дістав згоду на створення від В. Канаріса та командування 11-ю армією О. Р. Шоберта. Формацію назвали «Пума» – за першими двома літерами прізвищ організаторів групи Пулюя та Масікевича, а центр контррозвідки в Берліні надав їй офіційну назву «Загін абверу № 101» (Abwehrgruppe 101). Українців скеровано у вишкільний табір спочатку до Пятра-Нямцу, а 4 липня до м. Ясси, де відбувалося інтенсивне військове навчання. «Пума» дістала автомобіль «Мерседес» та сучасне автоматичне озброєння. Групі визначено офіційне завдання допомоги німецькій армії перекладачами, кадрове забезпечення органів місцевого самоврядування, просуватися при наступі сухопутних військ за першою лінією фронту, гасити організовані підрозділами ЧА пожежі, забезпечувати охорону складів. Підрозділ просувався на схід разом з передовими частинами 11-ї армії групи «Південь» у напрямок Миколаєва. Підрозділу доводилося брати участь у бойових діях, зокрема, проти радянських диверсантів. 25 серпня 1941 р. з Берліна надійшов наказ розпустити військовий підрозділ «Пума». Пулюя перевели до Берліна, але незабаром він знову повернувся до України й брав у бойових діях на території Криму.

У 1942 р. Пулюй використав 20 колишніх вояків «Пуми» для прискорення вишколу створюваного під його командуванням вірменського формування «Дромедар» («Abwehrgruppe 114», Sonderkommando «Dromedar», Kampfgruppe zur besondere Verwendung «Dromedar»), комендантом якої з

вірменського боку був генерал колишньої вірменської армії Драстамат (Дро) Канаян (1883 (1884–?) – 1956).

У жовтні 1944 р. у Берліні абвером була створена розвідувально-диверсійна школа («Школа вільного козацтва»). Начальником був полковник Українського визвольного війська (УВВ, назва добровільних формацій, створених з радянських полонених в німецькій армії) П. Терещенко. Школа навчала агентів-пропагандистів, розвідників, диверсантів та радистів для дій у радянському тилу. З 250 осіб, що навчалися, третину становили жінки. Випускників школи висаджували у радянському запіллі з метою створення диверсійно-повстанських загонів.

Спеціальний загін, що складався з горян Північного Кавказу був сформований у складі абверу наприкінці 1941 р. Його найменування – «Горянин» (Sonderverband Bergmann – «особливий загін Бергман», Батальйон особливого призначення «Бергман»). Група складалася з п'яти окремих рот. Формування відбувалося у листопаді 1941 – березні 1942 р. в Нойгаммері відділом абверу А-П. Особовий склад «Бергмана» комплектувався з полонених червоноармійців-горян Північного Кавказу. Організаційно загін входив до створеного у 1942 р. Гірськокавказького легіону (Legion Bergkaukasien), потім – у складі виділеного з нього Північнокавказького легіону (Legion Nordkaukasien). В тактичному сенсі батальйон діяв в оперативному підпорядкуванні абверу. Після вишколу у Міттенвальді (Баварія) батальйон у серпні 1942 р. перевели на Східний фронт. У серпні-вересні 1942 р. батальйон було десантовано з диверсійною метою в тил радянських військ на Кавказі. З вересня 1942 р. батальйон діяв проти радянських партизанів в районі Моздок–Нальчик–Мінеральні Води, 29 жовтня відправлений на передову на найтяжчі відтинки фронту. За цей час вдалося додатково сформувати ще чотири стрілецькі роти (грузинську, північнокавказьку, азербайджанську, змішану запасну), та стільки ж кінних ескадронів (1 грузинський, 3 північнокавказьких). Це дозволило на кінець 1942 р. розгорнути батальйон «Бергман» в полк (1-й грузинський, 2-й азербайджанський, 3-й північнокавказький батальйони). Під час відступу німецької армії з Кавказу підрозділи «Бергмана» здійснювали прикриття військ, виконували спеціальні завдання. У лютому 1943 р. його перевели до Криму для оборони узбережжя, боротьби з партизанами. Згодом 1-й та 3-й батальйони було переведено до Греції для контр партизанської боротьби, а 2-й (азербайджанський) – до Польщі, де він згодом взяв участь у придушенні повстання у Варшаві.

Говорячи про національні загони в структурі абверу, слід також вказати на існування в роки німецько-радянської війни грузинських спеціальних підрозділів. Німцями було створено ряд організацій під назвою «Тамара», куди входили, головним чином, грузинські емігранти. Завданням цього підрозділу було здійснення розвідувально-диверсійних завдань за лінією фронту на території Грузії. Існувало дві групи: «Тамара І» та «Тамара ІІ». Група «Тамара ІІ» (близько 80 чоловік), вишколена на території Румунії, була включена до батальйону «Бергман», у складі якої брала участь у війні на

Кавказі. Її очолював полковник абверу доктор Крамер. Натомість група «Тамара I» на початку вересня 1942 р. з Криму висаджена з парашутами у Західній Грузії, де вела бої з радянськими військами.

Активну роль щодо ведення розвідки відіграли також формування з країн Балтії. Зокрема, найвідомішим був естонські повітряно-десантні загони «Erna» (Unternehmung Erna, Erna luuregrupp, «Ерна»). Це були розвідувально-диверсійні груп абверу, що склалися з естонських емігрантів на території Фінляндії на початку 1941 р. Завдання груп – розвідувально-диверсійна діяльність в радянському тилу. У липні-вересні 1941 р. загони «Ерна» (Erna I, II, III, IV, V, VI) на території Естонії здійснювали тактичну розвідку, воювали проти НКВС, ЧА, знищували комуністів та радянських активістів.

Після розгортання активних бойових дій у країнах Леванту, Північній Африці увага абверу привернула тактика «малої війни» в тилу англійських військ. Каталізатором початку цієї діяльності було про німецьке повстання Рашида-ель-Гальяні (Рашида Алі) в Іраку, що розпочалося 2 травня 1941 р. Німеччина надавала допомогу повстанцям. Було створено спеціальний штаб F (Sonderstab F), розпочалося формування двох військових підрозділів, що дістали назву спеціальних частин (Sonderverband 287, 288). Підрозділи створювалися на базі полку «Бранденбург». 287-й загін формувався арабами з Леванту (крім арабських добровольців, основу загону становили 1-ша та 3-тя роти 3-го батальйону 800-го полку), 288-й – німцями, котрі розмовляли арабською, перською, асирійською чи англійською мовами. Ці загони мали бути перекинуті до Іраку для участі у збройній боротьбі. З огляду на те, що британці здолали повстання, а їхні війська окупували Ірак, обидва загони переорієнтували на диверсійну боротьбу проти англійців на Близькому Сході та Північній Африці. 287-й загін нараховував у своєму складі три піхотних батальйони, дислокувався в районі Афін. Протягом 1941–1942 рр. він пройшов вишкіл з бойових дій в умовах тропіків. До Північної Африки потрапив лише один з його батальйонів (окупація Тунісу восени 1942 р.); решта два були передислоковані на Північний Кавказ, де взяли участь у боротьбі з партизанами. Згодом вони продовжили аналогічну діяльність на території Греції та Югославії. Неофіційна назва загону – «Freiwillige Legion Arabien» («добровольчий Арабський легіон»). 288-й загін, сформований у Греції у складі трьох рот, невдовзі після завершення комплектування був включений до складу Африканського корпусу генерала Е. Роммеля та направлений до Північної Африки, де залишався до завершення кампанії.

Єдиний передислокований до Африки батальйон «Sonderverband 287» склав основу «Німецько-арабського навчального батальйону» (Deutsch-Arabisches Lehr Abteilung) – спеціальної частини, керівні посади в якій займали здебільшого офіцери дивізії «Brandenburg». «Батальйон» за чисельністю насправді становив бригаду з п'ятьма батальйонами у складі, здійснював анти партизанську боротьбу. Крім особового складу 287-го загону, батальйон комплектувався колишніми солдатами французьких колоніальних частин або на вербованими на окупованих територіях арабами.

Увагу німців привертали не лише арабські країни, але й ідея підняти повстання проти британців на території Індії. У результаті співпраці німців з одним з лідерів індійського руху за незалежність (Субхаш Чандра Бос), з полонених у Північній Африці індійських солдатів розпочали формувати добровольчий легіон «Вільна Індія» (Legion Freies Indien). У 1942 р. була створена окрема рота, що увійшла до полку «Бранденбург» поряд з перськими та арабськими контингентами. У 1943 р. Чандра Бос брав участь у формуванні «Індійської національної армії» на окупованій японцями території Сінгапуру.

У липні 1941 р. на територію Афганістану було виведено роту зі складу «Бранденбурга» під керівництвом капітана абверу Обердорфера, що діяла під легендою археологічної експедиції. На афгансько-індійському прикордонні німцями було створено базу для диверсійної роботи на території Індії. Після захоплення Кавказу німці планували перекинути «Індійський легіон» на північний захід Індії з метою розгортання антибританського повстання.

8 листопада 1942 р. на територію Тунісу повітрям перекинули 500 солдатів та офіцерів зі складу 1-го батальйону новоствореного 4-го полку під командуванням капітан Фрідріха фон Кенена. «Тропічна рота», одягнена в англійські однострої або вбрання бедуїнів, здійснила ряд диверсійних актів проти вузлів зв'язку та на лініях комунікації військ противника.

На кінець 1942 р. «Індійський легіон», що складався з 2000 чоловік, отримав найменування 950-го Індійського піхотного полку (три піхотних батальйони, запасний батальйон, батарея піхотної артилерії, протитанкова батарея, саперна рота, рота почесного караулу, полковий шпиталь). Невдовзі полк перейменували на гренадерський і залишили у підпорядкуванні ОКВ разом з полком «Бранденбург».

Наприкінці осені 1943 р. «Німецько-арабський батальйон» з м. Сталіно (м. Донецьк) перевели до Тунісу з метою організації повстання проти британців. По прибутті частина отримала назву «Німецько-арабський легіон» під командуванням майора Т. фон Гіппеля.

Після капітуляції німецьких військ в Тунісі у травні 1943 р. частини «Бранденбургу», що діяли на півночі Африки під керівництвом фон Кенена, не виконали наказ і дісталися півдня Італії.

950-й індійський полк після висадки союзників у Нормандії перевели з Бордо до Німеччини, а 8 серпня 1944 р. перевели до військ СС.

Частини спеціального призначення військ СС і поліції

Спеціальними операціями в рамках відповідальності СС займалася Служба безпеки СС (Secherheitsdienst der SS – SD). Завданням служби було виявлення противників нацизму та здійснення контрзаходів за допомогою державних поліційних сил. Координацією діяльності підрозділів займалося Головне управління СД у Берліні. Після початку світової війни до завдань СД стали відноситися також і організація та здійснення розвідки та диверсій за кордоном. Інше відомство, що координувало спеціальні операції переважно проти партизанського руху, була Поліція безпеки (Siecherheitspolizei – Sipo), створена напередодні Другої світової війни шляхом злиття таємної державної

поліції (Geheime Staatspolizei – Gestapo) та кримінальної поліції (Kriminalpolizei).

27 вересня 1939 р. для координації діяльності всіх сил безпеки держави було створено Головне імперське управління безпеки (Reichssicherheitshauptamt – RSHA). Різним структурам цього відомства підпорядковувалися численні збройні формування, що діяли у тилу у тилу своїх військ, на передовій та у ворожому заплілі. У власному тилу частини займалися, зазвичай, контрпартизанською діяльністю. Станом на травень 1943 р. сили поліції безпеки на Сході становили: окуповані райони СРСР – 3550 чоловік, Генерал-губернаторство – 2200. До цього складу входив особовий склад діючих чотирьох мобільних оперативних груп СД та Зіпо (Einsatzgruppe) під кодовими назвами А – D (поліційна боротьба проти ворожих елементів). Окремі оперативні групи включали в себе загалом 18 оперативних (Einsatzkommando) та особливих (Sonderkommando) команд. Айнзацкоманди позначалися літерами, а зондеркоманди – літерно-цифровими шифрами (наприклад, 4а). При виконанні широкомасштабних операцій дія цих підрозділів підтримувалася військовими частинами поліції порядку, військ СС та, іноді, армійськими підрозділами.

Оперативна група А відповідала за країни Балтії, В – район Смоленська та Москви, С – Київ, D – Південна Україна. Чисельність кожної оперативної групи нараховувала 1000 – 1200 чоловік.

Крім цих підрозділів, німці сформували велику кількість частин і з'єднань, що орієнтувалися на пошук та знищення партизанських загонів. На відміну від айнзацгруп, ці підрозділи мали більшу схожість на частини особливого призначення (особлива тактика, спеціальне обмундирування та спорядження).

Найвідомішою такою частиною була 36-та гренадерська дивізія СС «Дірлевангер» (36 Waffen-Grenadier-Division der SS). Це гренадерська дивізія в складі військ Ваффен-СС. Вона була сформована 15 липня 1940 року, як Команда браконьєрів «Оранієнбург» (Wilddiebkommando Oranienburg), згодом перейменована на «зондеркоманду «Доктора Дірлевангера» (Sonderkommando «Dr. Dirlewanger»). Цей підрозділ СС комплектувався з ув'язнених німецьких в'язниць, концтаборів і військових в'язниць СС, а також добровольцями зі Сходу, в тому числі і з числа колишніх радянських військовополонених. Очолював цей підрозділ Оскар Пауль Дірлевангер (1895–1945). Дивізія здійснювала боротьбу проти партизанів та каральні акції на території Польщі, Білорусі, Словаччини. Особливо цей підрозділ «відзначився» під час придушення повстання у Варшаві у 1944 р. У 1945 р. бригада була офіційно перейменована на 36-ту піхотну (гренадерську) дивізію військ СС.

Крім вказаних підрозділів, СД та поліція безпеки сформували кілька так званих «мисливських команд» (Jägdverband). Це були невеликі окремі частини (батальйон – полк), що були здатні вести автономні дії з пошуку та ліквідації партизанських загонів. Особовий штат цих підрозділів формувалася

добре підготовленими фахівцями. У смузі Східного фронту та на Балканах діяли три такі групи: «Nord», «Mitte», «Sued».

Як і абвер, СД займалася створенням національних диверсійно-розвідувальних груп. Навесні 1942 р. за сприянням СД виникла організація під кодовою назвою «Цепелін», яка займалася добром російських добровольців у таборах військовополонених для агентурної роботи в радянському тилу. «Цепелін» займалася збором інформації та політичною агітацією радянського населення. Добровольці повинні були діяти від імені спеціально створеної політичної організації – Бойового Союзу Російських Націоналістів (БСРН), який був створений у квітні 1942 р. у таборі військовополонених в місті Сувалки. Очолив БСРН та створений загін колишній начальник штабу 229-ї стрілецької дивізії Червоної Армії підполковник Владімір Гіль (1906–1944), який взяв собі псевдонім «Родіонов». Щоб якось використати добровольців до відправки за лінію фронту й перевірити їх надійність, із членів БСРН був сформований 1-й Російський національний загін СС або «Дружина». Завданням загону була охоронна служба на окупованій німцями території та боротьба з партизанами. Готувався загін і на випадок бойових дій на фронті. Загін складався з трьох рот, всього близько 500 чоловік. До складу 1-ї роти входили виключно колишні командири РККА, вона була резервною й готувала кадри для нових загонів. Всьому особовому складу було видане нове чеське обмундирування та озброєння. Після доказу надійності «Дружини» в боях проти польських партизанів у районі Любліна, вона була відправлена на окуповану німцями територію. У грудні 1942 у районі Любліна було сформовано 2-й Російський національний загін СС кількістю 300 чоловік під командуванням колишнього майора НКВС Блажевича. У березні 1943 р. обидва загони були об'єднані під керівництвом Гіль-Родіонова в 1-й Російський національний полк СС. Поповнений за рахунок військовополонених росіян, полк нараховував 1500 чоловік і складався з трьох стрілецьких та одного навчального батальйону, артилерійського дивізіону, транспортної роти й авіазагону. Приєднану до радянських партизанів бригаду СС «Дружина» (2200 чоловік) було перейменовано в 1-у Антифашистську партизанську бригаду, а В. Гіль був викликаний до Сталіна, нагороджений орденом Червоної Зірки та поновлений в Червоній армії з присвоєнням чергового військового звання. 29-та дивізія СС (1-ша російська) взяла участь у великому наступі німців на партизанів у квітні-червні 1944 р. У ході цієї операції була практично повністю знищена 1-ша Антифашистська партизанська бригада, а її комбриг загинув.

Ще однією частиною, сформованою під егідою «Цепеліна», була Особлива група «К», відома також як Особливий полк СС «Варяг». Командиром цього з'єднання став колишній офіцер російської імператорської армії Міхаїл Семенов. Це було військове з'єднання СС, сформоване з етнічних росіян-добровольців. У травні 1942 р. в Белграді почав формуватися добровольчий батальйон СС для десантної операції в районі Новоросійська. Сформований батальйон чисельністю 600 осіб з

російських добровольців не був відправлений на Східний фронт, а, починаючи з вересня 1942 р., використовувався в боротьбі з югославськими партизанами. У цей час командир батальйону гауптштурмфюрер СС М. Семенов був викликаний у Німеччину для участі у формуванні російських добровольчих частин особливого призначення. Постачання батальйону здійснювалось через Головне управління СС, а в оперативному відношенні він підпорядковувався командуванню армійської групи Вермахту. Наприкінці 1944 р. у Словенії почалося розгортання батальйону в полк СС «Варяг» із залученням росіян-добровольців. Один із батальйонів полку формувався в Сілезії з військовополонених росіян. Загальна чисельність полку була 2500 осіб. Поповнення відправлялося в Люблян, де розташовувався перший полк «Варяг». Один із батальйонів полку формувався в Сілезії, де німецьким комендантом був оберштурмбаннфюрер СС Курек. Командиром полку був призначений М. Семенов. Організаційно полк увійшов до складу військового з'єднання генерал-майора Туркала, що номінально був частиною Російської визвольної армії (РОА), номінально полк був частиною збройних сил Комітету визволення народів Росії (КОНР). Полк регулярно відвідували представники білоемігрантського руху. У 1945 році з бійцями Російського корпусу полк відступив в ар'єргарді Вермахту під ударами НВАЮ. Після капітуляції Німеччини особовий склад полку був переведений на південь Італії, звідти частина бійців була видана радянській стороні, а решта – партизанам Й. Тіто. Невелика група бійців, яка приєдналася в останні дні війни до Російського корпусу, уникла такої долі.

Говорячи про російські підрозділи, що працювали під керівництвом СД, слід вказати також про російський загін («Ягдкоманду» СД) під керівництвом Ігоря Решетнікова, що діяв на території Райхскомісаріату Остланд в якості псевдопартизанського загону; 23-й Російський батальйон СД (батальйон Муравйова), сформований з решток 101-го шуцманшафтбатальйону.

У 1943 р. люфтваффе було сформовано окремий російський парашутний батальйон, що увійшов до ВПС Комітету визволення народів Росії. Чисельність батальйону становила 650 чоловік. Цю частину планувалося використати для диверсійної роботи, але переважно вона перебувала в тилу, або брала участь в операціях на півдні та заході Європи. У 1945 р. батальйон здався англійцям.

Існували в структурі СД й білоруські частини. Крім 1-го, 2-го, 3-го батальйонів охорони СД, діяв контрпартизанський 13-й Білоруський поліцейський батальйон СД (2 роти по 200 чоловік). У 1943 р. батальйон діяв проти партизанів на території Білорусі. У складі батальйону існувала навчальна рота, створена у травні 1943 р. Згодом її перейменовано на школу СД. Курсанти вивчали методи антипартизанської боротьби, зброезнавство. У липні 1944 р. частину батальйону перевели до Італії та Чехословаччини. У подальшому батальйон відступав з німецькими частинами в напрямок Данцига, дорогою зазнавши великих втрат від бомбардування союзників. У 1943 р. на території Білорусі існував шуцманшафтбатальйон, що

підпорядковувався Бобруйському підрозділу СД «ЗІВА», його використовували у контр партизанських заходах.

Співпрацював з СД й Український легіон самооборони (Волинський легіон/курінь, 31-й батальйон СД, Рейдуючий відділ (загін), батальйон «Волинь») – українське військове формування у складі німецьких збройних сил, створене у вересні 1943 р. на основі повстанських загонів ОУН (Мельника) на Волині. 3 березня 1944 року Український легіон самооборони входить до оперативного підпорядкування німецької Служби безпеки (СД) як 31-й охоронний батальйон СД («31 Schutzmannschafts Btl. d. SD»). Представниками німецького командування при батальйоні були капітан О. Асмус, а після його загибелі влітку 1944 року на території Польщі – майор В. Бігельмаєр. У жовтні 1944 року батальйон було переведено в Моравію. У січні він увійшов до складу УВВ. Після короткого перебування в Австрії на зламі 1944-1945 років, у лютому підрозділ перевезено залізничним транспортом до Словенії, де він розташувався в селах Шпільфельд, Обершварц і Унтершварц. Німецьке командування планувало використати легіонерів у боротьбі з югославськими партизанами Й. Тіто, організаційно включивши його до складу дивізії «Галичина». 11 березня 1945 року частина вояків легіону під проводом хорунжих Р. Кивелюка («Ворона») та «Ковалія» вирішили самочинно перейти на бік партизанських формувань четників генерала М. Михайловича, щоб пізніше з їх підтримкою повернутися в Україну. Але німцям за допомогою дивізійного сотника Л. Макарушки вдалося повернути втікачів. Сотник Р. Кивелюк за звинуваченням у заколоті був розстріляний. За рішенням німецького командування батальйон було розформовано і приєднано до дивізії «Галичина». Вояки колишнього Українського легіону самооборони в квітні 1945 року присягнули на вірність Україні і в складі різних частин Української Національної Армії (УНА) воювали проти наступаючих радянських військ. Після капітуляції Німеччини в травні 1945 року вояки УНА були інтерновані союзниками.

23-тя Українська захисна команда СД, створена 1942 року у Києві з мешканців Полтавщини, діяла у 1943 р. проти партизанів на шляху Рівне–Мінськ. Очолював її німець гауптштурмфюрер В. Ригичник.

На завершальному етапі війни та після капітуляції Німеччини діяла підпільна структура «Вервольф» (Werwolf, вовкулака) – партизанська організація, створена у Німеччині наприкінці Другої світової війни. У 1944 р. райхсфюрер Г. Гімлер доручив обергрупенфюреру СС Гансу-Адольфу Прютцману, надавши йому особливих повноважень, формування бойових загонів «Вервольфа». Організація мала протидіяти радянським і іншим союзним військам на окупованих німецьких територіях. У формуванні брали участь люди похилого віку і підлітки віком 14-16 років. Ополченці проходили короткий курс початкової військової підготовки, надання медичної допомоги, використання місцевості для ведення бойових дій, диверсійної тактики ведення бойових дій.

2. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Італія

Повітряно-десантні війська

У Італії швидко оцінили бойові можливості повітряно-десантних військ. Італійці створили надійний парашут систем Сальваторе з примусовим розкриттям. Здійснювалися експерименти з десантуванням груп солдатів, розробка тактичних нормативів. Попри те, що у війні проти Абіссинії планувалося використати масове перекидання військ повітрям, посадкові десанти майже не здійснювалися.

У березні 1938 р. в Кастель-Беніто (біля Триполі, Лівія) створено першу парашутну школу. З її випускники невдовзі сформували 1-й батальйон «повітряної піхоти» (змішаний італійсько-лівійський склад).

7 квітня 1939 р. під час італійського вторгнення до Албанії, спеціальна група бомбардувальників висадили у Тирані та інших містах піхотинців, котрі швидко захопили ряд важливих державних та військових об'єктів.

Італією було сформовано дві парашутні дивізії, що дістали назви «Грім» (Folgore) та «Хмара (Nembo)». Їхня організація була подібною до гірських («альпійських») частин. Полки, що входили до дивізії, мали підтримуючі засоби та сили (артилерія, інженерні та інші частини), що було зумовлено потребою автономного використання полку для вирішення самостійних завдань. З'єднання перебували під оперативним керівництвом та у складі сухопутних сил.

Крім парашутних частин, італійці сформували кілька підрозділів спеціального призначення.

Командування королівських ВПС також розпочало формувати повітряно-десантні підрозділи. Парашутисти ВПС отримали назву на згадку про «ардито» (Arditi dell'Aria) – ударних частин італійської армії часів Великої війни 1914–1918 рр. Ці формування не були численними, їх можна віднести до підрозділів командос ВПС.

Кандидатів до Таркінської парашутної школи відбирали головним чином з кращих солдатів та офіцерів Королівського корпусу карабінерів (Arma dei Carabinieri). Цу формування виконувало функції жандармерії та військової поліції, залучалося до виконання спеціальних завдань. У липні 1940 р. було сформовано 1-й парашутний батальйон карабінерів (1° Battaglione Carabinieri Paracadutisti), що включав 22 офіцери, 50 сержантів та 320 солдатів. Його очолив майор Брутто Біксіо Берданетті. 6 липня 1941 р., після одинадцяти місяців тренувань (особливу увагу приділяли диверсійній підготовці, діям в особливих умовах) батальйон відплив до Північної Африки, де тривали бої з британськими військами. У Лівії батальйон був включений до XX армійського корпусу. Десантників використовували як мобільну групу для боротьби проти британських «пустельних патрулів», для дій у тилу противника. Зокрема, у серпні-жовтні 1941 р. бійці батальйону виконали близько 220 розвідувально-диверсійних завдань у Лівійській пустелі. 3 листопада 1941 р. карабінери

здійснювали операції на зразок британських LRDG. У березні 1942 р. 1-й батальйон було переведено до Риму.

Італійці планували використати парашутну дивізію «Folgore» для захоплення о. Мальта, але, слідом за німцями, відмовилися від цієї ідеї, спрямовуючи всі сили на Північну Африку. Наприкінці серпня 1942 р. парашутні частини вирішено було перекинути на північ Африки для використання в якості піхотного резерву німецько-італійської танкової армії. Дивізія «Folgore» під командуванням генерала Фраттіні увійшла до X армійського корпусу. Парашутистів активно використовували на напрямку головного удару у наступальній операції біля плато Алам-ель-Хальфа, у битві під Ель-Аламейном. Дивізія потрапила в полон до британців.

Для відновлення парашутної дивізії італійці намагалися використати деякі частини дивізії «Nembo», але до 1943 р. з огляду на ряд обставин не вдалося розбудувати два парашутні з'єднання належного рівня комплектації та підготовки.

Після проголошення на у вересні 1943 р. півночі Італії пронімецької Італійської соціальної республіки, збройні сили сформували повітряно-десантні війська з числа військовиків ВПС. Комплектацією, навчанням, спорядженням займалися ВПС, а оперативне керівництво десантниками здійснювало командування сухопутних сил. Було сформовано ряд частин, зокрема, наприкінці 1943 р. – елітний парашутний полк «Folgore». До нього невдовзі приєднався окремий парашутний батальйон, названий «Fulmina» («Блискавка»). На літо 1944 р. всі ці підрозділи були відправлені на фронт, де їхня історія закінчилася.

Крім згаданих підрозділів, окремі частини старих з'єднань «Folgore» та «Nembo» (близько 3000 чоловік) у грудні 1943 р. було включено німцями до складу 4-ї парашутної дивізії, що воювала на півночі Італії. Дивізія капітулювала у 1945 р.

Парашутний батальйон був сформований у лавах Збройних сил Національної республіканської гвардії (Guardia Nazionale Repubblicana Arma Combattente – спадкоємиці фашистської міліції Муссоліні). Ця організація, що отримала статус подібний до військ СС, здійснювала боротьбу проти партизанів, воювала на фронті. Парашутисти GNR воювали в якості піхотного батальйону до 1945 р.

У складі збройних сил так званого Королівства Півдня у 1944 р. була сформована 2-га бойова група 2 «Folgore», до якої включили особовий склад колишньої однойменної парашутної дивізії. Група мала два парашутних та один артилерійський полк, змішаний інженерний батальйон та дві секції карабінерів. Її чисельність становила 400 офіцерів та 9000 нижчих чинів. Група воювала на фронті в якості піхоти, або перебувала в мобільному повітряно-десантному резерві союзних військ.

Морська піхота

Основою італійської морської піхоти був окремий батальйон «San Marco» («Святий Марк»). Піхотинці вишколювалися здійснювати десантні операції з захоплення узбережжя, що утримується противником. Підрозділ

«Сан Марко» брав участь у бойових діях у Північній Африці. Після розколу Італії, частина морських піхотинців, віддана Муссоліні на середину 1944 р. сформувала 3-тю дивізію морської піхоти «San Marco». Морські піхотинці виконували переважно проти партизанські операції.

До морських піхотинців долучався елітний підрозділ бойових плавців-диверсантів італійського флоту з кодовою назвою «Флотилія протичовнових катерів» (Decima Flottiglia MAS (X^a Flottiglia MAS)). Сформована флотилія у серпні 1940 р. у складі двох дивізіонів (надводного та підводного) під керівництвом Вітторіо Моккагатта. Після капітуляції Італії у 1943 р. капітан 3-го рангу, князь Юніо Велеріо Боргезе (1906–1974) вступив до німецьких збройних сил, очолив всю флотилію. Він перетворив елітний підрозділ на зразок «приватної армії» чисельністю близько 25 000 чоловік. На травень 1944 р. флотилію перейменували на 10-ту дивізію (X^a Divisione MAS). До складу дивізії увійшли два піхотні полки. Всі найменування частин дивізії походили від загиблих у війні кораблів італійського флоту. Дивізія вдало боролася проти партизанів.

3. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Угорщина, Румунія, Фінляндія

Угорщина

З початком Другої світової війни угорська королівська армія зацікавилася можливостями повітряно-десантних військ. Організацією цих частин займалося командування сухопутних сил. На весну 1941 р. було сформовано окрему парашутну роту, створена за німецьким зразком. У квітні 1941 р. взяли участь у кампанії проти Югославії. Невдовзі роту розгорнули в 1-й батальйон. У 1942 р. у складі угорських ВПС створено «Експедиційний полк», що об'єднував всі частини авіації, направлені до СРСР. Сюди входив і парашутний батальйон, хоча в організаційному плані він підпорядковувався армії. Але помітного впливу на перебіг війни угорські десантники не здійснили.

Згодом досвід та успіхи німецьких десантних частин спонукали угорське військове командування до думки про створення власної елітної бойової одиниці. 20 жовтня 1944 р. під німецьким контролем була утворена парашутна дивізія, що дістала назву «Szent Laslo 2» на честь короля Владислава (Ласло) Святого з династії Арпадів, котрий правив Угорщиною у XI столітті. Дивізія насправді виявилася типовим імпровізованим формуванням. До неї увійшли 1-й парашутний батальйон, 1-й та 2-й резервні піхотні полки, 1-й та 2-й резервні розвідувальні полки (озброєні броневантами та легкими танками), два «дунайських» батальйони річкової оборони та дивізіон зенітної артилерії. Особовий склад формувався з

фронтовиків, новобранців молодіжної організації «Levente»¹⁰. З'єднання на початку зими було відправлене на фронт у складі LXXII німецького армійського корпусу 8-ї армії (група армій «Південь»). Дивізія після боїв відійшла до югославсько-австрійського кордону і у травні 1945 р. повним складом здалася англійцям.

Румунія

Румуни тривалий час не планували створювати повітряно-десантних частин. Напружена ситуація у Трансільванії (румунсько-угорському) прикордонні спонукала румунське керівництво переглянути свою позицію у 1940–1941 рр. Формуванням десантних частин зайнялися ВПС. Вирішено було створити 1-й окремий парашутний батальйон. Ця частина брала активну участь у боях на Східному фронті, певний час перебувала у Криму, а після 1943 р. брала участь в оборонних боях у Бессарабії та Румунії. Після підписання перемир'я з СРСР румунські парашутисти разом з іншими частинами та з'єднаннями королівської армії були направлені до Трансільванії для ведення бойових дій проти Німеччини та Угорщини.

Фінляндія

У квітні 1941 р. фіни, переймаючи досвід німців, створили на військовій базі Луонетярві невеликий імпровізований центр підготовки парашутистів. Його першими курсантами стали 14 молодих офіцерів під командуванням майора Ерхо. Матеріальну частину склали трофейні радянські парашути. Фінські парашутисти взяли участь у диверсійних рейдах на території Карелії та Ленінградської області у 1941 р. Наступного року фіни розпочали формування лінійних парашутних частин за німецьким зразком. З цією метою 40 чоловік розпочали спеціальний вишкіл на базі Онтулла. Невдовзі було сформовано 4-й окремий парашутний батальйон, що використовувався для ведення глибинної розвідки проти Червоної Армії до кінця серпня 1941 р.

4. Війська спеціального призначення в роки Другої світової війни: Японія

Японська імператорська армія велику увагу звертала на новітні тенденції у розвитку збройних сил та військової думки. 22 квітня 1937 р. під час імператорських навчань в районі Токіо була здійснена перша висадка парашутного десанту чисельністю до роти (88 чоловік). Відтоді було прийняте рішення про підготовку та розгортання повітряно-десантних частин. Було створено парашутну школу. Невеликі групи парашутистів були задіяні за призначенням. Зокрема, 1938 року на китайському фронті був успішно висаджений розвідувально-диверсійний десант чисельність 120

¹⁰ «Левенте» (Leventeintézmény, староугорською – герой, лицар) – юнацька громадська, згодом – воєнізована організація в Королівстві Угорщина, що існувала в період після завершення Великої війни 1914–1918 рр. до радянської окупації Угорщини перед завершенням Другої світової війни. Члени організації не входили до складу регулярної армії, але під час Другої світової війни проходили службу в допоміжних військах.

чоловік. З початком війни на Тихому океані Японія здійснила блискавичне вторгнення до Малайї з широким використанням парашутних десантів. За допомогою німецьких інструкторів-парашутистів на кінець 1941 р. розпочалося функціонування навчальних центрів з підготовки десантників, діяльність парашутних шкіл на території окупованих території Китаю. Парашутні одиниці паралельно створювалися армією та флотом. Головним вишкільним центром для парашутистів ВМФ був о. Хайнань у Жовтому морі. Сухопутні війська відкрили навчальний центр на базі Кінгсен (Китай). У 1941 р. розпочалося формування перших парашутних частин. За основу брався досвід Німеччини.

На середину 1941 р. армія завершила комплектування парашутного полку особливого призначення чисельністю 700 чоловік. Згодом розпочалося формування окремої парашутної бригади. До її складу увійшов парашутний полк (три піхотні, одна кулеметна рота), саперний батальйон, дивізіон зв'язку та полк військово-транспортної авіації (чотири ескадрильї). Бригаду остаточно укомплектували вже після початку війни, у 1942 р. У наступі на Малайю та Нідерландську Індію (Індонезію) взяли участь лише окремі її частини.

Під час вишколу японських парашутистів особливу увагу звертали на диверсійну підготовку. З огляду на це, перед парашутною підготовкою велику увагу приділяли підривній справі, вивченню іноземних мов, зброезнавству. Власне стрибковий вишкіл поділявся на кілька етапів. На озброєнні японських парашутистів перебувала значна кількість спеціально розробленої чи модифікованої до потреб повітряно-десантних військ зброї.

Попри те, що в японській армії не було морської піхоти, кожен новобранець проходив не лише корабельний вишкіл, але й підготовку до дій на суходолі. Для тактичної потреби щодо дій на узбережжі створювався імпровізований десантний загін. Для супроводу та транспортування виділялося кілька кораблів, а з їхніх екіпажів готувалися штурмові групи. У 1920-і роки ВМФ Японії розпочав створення експериментальних підрозділів, що дістали назву спеціальних морських десантних загонів (СМДЗ). Це, певним чином, був симбіоз морської піхоти та частин командос. Метою формування була заміна берегових загонів моряків з екіпажів, використання яких призводило до невиправданого розходу кваліфікованого особового складу. Вперше СМДЗ взяли участь у японсько-китайській війні 1932 р. Під час Другої світової війни ці частини здебільшого застосовували для оборони військово-морських баз та об'єктів, під час здійснення десантно-висадкових операцій. СМДЗ, зазвичай, числилися при великих базах, де несли гарнізонну та поліційну службу.

На початку війни на Тихому океані десанті загони були організовані в «батальйони» чисельністю до 2000 чоловік кожен. Три роти поділялися на шість стрілецьких та один кулеметний взвод кожна. Четверта складалася з трьох стрілецьких взводів та взводу важкої зброї (гармати різних калібрів). З огляду на характер завдання, СМДЗ могли бути посилені підрозділами легких плаваючих танків чи бронеавтомобілів.

Після початку бойових дій СМДЗ залучалися до виконання самостійних завдань, до штурмових дій у перших ешелонах десантних сил. В операціях ці частини могли бути використані в якості мобільних бойових груп, до складу яких входили дві стрілецькі роти (кожан з власним кулеметним взводом) та одна-дві роти зброї (усього 1200–1500 чоловік). Для цих частин могли приділяти спеціальні підрозділи підтримки (сапери, зв'язківці, радисти, постачальники). До складу деяких таких частин увійшли добре вишклені команди парашутистів. Зазвичай, це була одна з двох стрілецьких рот чисельністю до 300 чоловік. До її завдань відносилось десантування з повітря на зайняте противником узбережжя, здійснення диверсій та забезпечення висадки з моря основних сил десанту. З втратою Японією ініціативи на Тихому океані, спеціальні підрозділи ВМФ зазнали реорганізації відповідно до нових завдань, зокрема, оборони стратегічно важливих островів.

Одним з проявів діяльності японських десантників була участь у бойових операціях смертників. Без огляду на рід військ та відомче підпорядкування японські загони смертників називалися «тейсінтай» («добровольчі загони»). Особовий склад наземних «тейсінтай», до лав яких увійшли також парашутні частини, комплектувалися з військовиків піхоти й проходили підготовку відповідно до майбутнього застосування підрозділу. Зокрема, солдати та офіцери цих частин здійснювали диверсійні рейди зі знищення позицій британської артилерії у Бірмі. Чисельність та склад таких частин коливалася з огляду на поставлені завдання. Найширшого розповсюдження набула така структура ударного загону, що включала до свого складу групу управління (офіцер, унтер-офіцер та посильний), диверсійно-штурмове відділення (15 чоловік), відділення підтримки (12 чоловік) та резервне відділення (12 чоловік). Ці підрозділи мали у тилу противника здійснювати руйнування мостів, знищення опорних пунктів та укріплених позицій, боротися з танками, знищувати живу силу противника ціною власного життя. Однією з перших наймасовіших акцій «тейсінтай» була японська повітряно-десантна операція на Філіппінах наприкінці 1944 р. Іншим відомим рейдом десантників була «7-ма операція хризантем» – остання велика операція Японії під час боїв на Окінаві у 1945 р.

Література:

1. Адрамяе Э. Кавказцы в Абвере. Москва, 2006.
2. Беккер К. Люди отряда «К». Диверсионный корпус немецких ВМФ во Второй мировой войне. М.: Центрполиграф, 2004.
3. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945). Львів: ЛНУ ім. І.Франка; Канадський інститут українських студій Альбертського ун-ту, 2003.
4. Бухгайт Г. АБВЕР – щит и меч III рейха. Москва, 2003.
5. Дробязко С.И. Под знаменами врага. Антисовестские формирования в составе германских вооруженных сил 1941-1945 гг. Москва: Эксмо, 2004.
6. Жуков Д.А. Охотники за партизанами. Бригада Дирлевангера. Москва: Вече, 2014.

7. Жуков Д.А. РННА. Враг в советской форме. Москва, 2012.
8. Жуков Д.А. Русские эсэсовцы. – Москва: Вече, 2010.
9. Залесский К.А. Военная элита Германии. 1870–1945. Энциклопедический справочник. Москва, 2011.
10. Ненахов Ю. Войска спецназначения во второй мировой войне / Под. общ. ред. А.Е. Тараса. Минск, 2000.
11. Патриляк І.К. Роланд // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: А. Смолій. Т. 9. – Київ: Наукова думка, 2012. С. 275–276.
12. Побігуший-Рен Є. Мозаїка моїх споминів. – Мюнхен–Лондон, 1982.
13. Подводные диверсанты во Второй мировой войне. Москва: АСТ, 2002. (Ю.В. Боргезе. Морские дьяволы; К. Беккер. Немецкие морские диверсанты)
14. Райле О. Секретные операции абвера. Тайная война немецкой разведки на Востоке и Западе. 1921–1945. Москва, 2010.
15. Семенов К.К. Дивизии войск СС. История организации, структура, боевое применение. Москва, 2007.
16. Середницький Я.А. ПУМА – «Дромедар». Абвер: у 2-х книгах. Кн. 1: Відновлення збройної боротьби за незалежність України і Вірменії. – Тернопіль: «Мандрівець», 2016.
17. Середницький Я.А. ПУМА – «Дромедар». Абвер: у 2-х книгах. Кн. 2: Три Кримські та Північно-Кавказька катастрофи Червоної армії 1941–1942 років. – Тернопіль: «Мандрівець», 2015.
18. Скорцени О. Неизвестная война. Минск, 2012.
19. Фосс И. «Черные эдельвейсы» СС. Горные стрелки в бою. Москва, 2009.
20. Хартфельд В. Одинокие воины. Спецподразделения вермахта против партизан. 1942–1943. Москва, 2012.
21. Чуев С. Украинский легион. Москва: Яуза, 2006.
22. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха. Книга I. Санкт-Петербург., 2003.
23. Чуев С.Г. Спецслужбы Третьего Рейха. Книга II. – Санкт-Петербург, 2003.
24. Williamson, Gordon. German Special Forces of World War II. London: Bloomsbury Publishing PLC, 2009.

Навчальне видання

ВОВК Олександр Володимирович

**ІСТОРІЯ ВІЙСЬК СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ
(ВІД ДАВНИНИ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Комп'ютерний набір *О. В. Вовк*

Комп'ютерна верстка *С. П. Цьома*

Підп. до друку 27.09.2021.

Формат 60x84/16. Гарнітура TimesNewRoman.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 5,58.

Ум. фарб.-відб. 5,58. Обл.-вид. арк. 6,79.

Тираж 50 пр. Вид. № 96.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.